

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1991

Årgång 87 • Häfte 3–4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil. dr Björn Asker, Stenhagsvägen 79 C, 752 60 Uppsala, tel. 018/46 97 03. Anmälan om medlemskap i Samfundet görs hos sekreteraren. Medlemsavgiften är kr. 100: — per år + porto (20: —) och betalas via inbetalningskort (postgironummer 2538-7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Manuskript sänds till redaktören. De bör inlämnas i två exemplar, maskinskrivna med bred marginal och dubbelt radavstånd, text för sig och noter för sig.

Författare till artiklar och översikter får kostnadsfritt tio exemplar av det tidskriftsnummer där deras bidrag är infört.

Författare till bidrag i PHT får själva stå för kostnaderna vid ändringar mot manuskriptet.

En tjänstetillsättning under 1670-talet. Exemplet Axel Behmer

Av Svante Norrhem

Släkt- och vänskapsförbindelser hade under 1600-talet avsevärd betydelse för en persons möjligheter att göra karriär inom den civila förvaltningen. I mitt avhandlingsarbete, som inriktar sig på informell maktutövning och informellt inflytande inom kanslikollegium 1600–1680, slås jag ständigt av den betydelse släktskap tillmättes, och detta vid såväl informella som formella kontakter.¹ Vid tjänstetillsättningar inom kollegieorganisationen hänvisar de sökande ofta till sina fäders långa och trogna tjänstgöring. Faderns lojalitet får på detta sätt borge för barnens karriärer, och det är särskilt intressant att antalet sökande som hänvisar till familjeband med tidigare statstjänare snarare tenderar att öka än minska under 1660- och 1670-talen – just under den period då riddarhusets tredje klass driver på för en ökande formalisering av rekryteringsförfaranden.² Hänsyn till börsanspråk tonas ned inom civilförvaltningen, samtidigt som fler och fler inom de nyadlade grupperna – som oftast tillhörde tredje klassen på riddarhuset – helt öppet hänvisar till föräldrars meriter. Det är också intressant att det under samma period dyker upp fler och fler exempel på köpslående om ämbeten. Under främst 1670-talet kan vi se hur den finansiella krisen påverkar rekryteringen till ämbeten. Här bör tilläggas

att det är svårt att belägga i hur stor skala detta skedde.

I samband med detta arbete har jag funnit en ansökan om tjänst som belyser en del av dåtidens syn på meriter och kompetens. Trots att ansökan bara avspeglar ett enda fall, finns där flera ingredienser som återkommer i många ansökningar ställda till tjänstemän inom kanslikollegium. Den person det handlar om är Axel Behmer (1646–93). Han tillhörde andra generationen av den nyadlade släkten Behmer, och upphöjningen till adelsståndet hade kommit som resultat av faderns statstjänst.³ Axel var i slutet av 1650-talet student i Uppsala och kom så småningom att få tjänst vid kommerskollegium och som hovjunkare vid det kungliga hovet. Den tjänst Axel Behmer söker då vi kommer in i handlingen är en assessorspost vid Göta hovrätt i Jönköping. Tidpunkten är 1676 – samma år som Behmer fyllde trettio.

Den tjänsteansökan vi har att arbeta med består av tre delar: ett brev till kungen, ett rekommendationsbrev från kommerskollegium och en bilaga med meritförteckning ställd till en för oss okänd kanslisekreterare.⁴

I den formella ansökan, som ställs till kungen, finner vi ett par intressanta saker. Brevet inleds med kommentarer kring Axel

¹ Här stöder jag mig på min egen pågående studie över kanslikollegiets personal. Se även: D. Gaunt, *Utbildning till statens tjänst*, Uppsala 1975, s. 61.

² I. Elmroth, *För kung och fosterland*, Klippan 1981, s. 228.

³ Daniel Behm, adlad Behmer, (1611–1669) var klient till Axel Oxenstierna och kom att under sin karriär inneha en av statssekreterarposterna inom kanslikollegium. Se t. ex. G. Jacobsons art. i *Svenskt biografiskt lexikon*, 3, Stockholm 1920–22, s. 61 ff.

⁴ Samtliga tre brev finns i *Riksarkivet*, Biographica, vol. 12b, Behm – Belang.

Behmers privata ekonomi – den hovtjänst som han uppehåller kan han inte livnära sig på, i synnerhet som han har omyndiga syskon att försörja. Dessutom ber Behmer att han för sina ”åhr skuldh, som nu merkligen tilltaga” skall få ”någen annan nådig befördring”.⁵ Det mest intresseväckande med hans skrivelse är dock omständigheterna kring den tjänst han söker och meriterna han anför. Det visar sig att assessorstjänsten vid tidpunkten var besatt med en viss Nils Nilsson Lindegren, som dock hade för avsikt att ta avsked, och som ”migh (Behmer) fram för andra gerna skulle unna Successionen efter sigh i bem:de sin tjenst.”⁶ Varför, kan man fråga sig? Dessutom frågar man sig hur detta går ihop med den formella tillsättningen av assessorsposter – hade kungen verkligen befogenhet att tillsätta tjänster på detta sätt? Den första frågan kommer jag tillbaka till något senare, men den andra frågan besvarar Behmer själv i sin meritbilaga. Under punkten 6 i bilagan skriver han att ”medan detta icke någon ordinaire vacance är, uthan een frijwillig cession och afträddande,” så behöver inget sedvanligt presentationsförfarande med sex kandidater äga rum, utan valet ”dependerar in totum af Majestetens höge hand och nådige disposition.”⁷ Några formella hinder tycks alltså inte finnas.

Om vi återgår till de meriter som Axel Behmer anför i kungabrevet, kommer vi att finna att han bara anger två. Den första är hans faders, statssekreteraren Daniel Behmers ”långl. och trogne tjenster”, och den andra är Axels egna ”ehuru ringa, dock oförtrutne” tjänstgöring vid kommerskollegium och vid hovet.⁸ Att föräldrars, eller andra släktingars, lojalitet och trofasthet mot staten anges som merit vid tjänsteansökningar är, som redan framhållits, ingalunda ovanligt under 1600-talet. Dess betydelse visas i vårt fall av att det är den enda merit som nämns i alla tre delarna av ansökningshandlingarna. Den finns i

kungabrevet, den nämns klart och tydligt i kommerskollegiums rekommendationsbrev och den står överst av åtta meriter på Behmers bilaga. Släktskap är i detta fall väsentligt – men inte bara i merithänseende som vi snart skall se.

Jag ställde tidigare frågan varför Nils Nilsson Lindegren helst såg Axel Behmer som sin efterträdare. Alla med någon kunskap om förhållandena under stormaktstiden skulle naturligtvis misstänka en släktskapsrelation mellan dessa två – och mycket riktigt var det så. Nils Nilssons dotter, Magdalena, var sedan 1669 styvmor till Axel Behmer och mor till de omyndiga barn som han hade att försörja.⁹ Det är uppenbart hur Axel har kommit i kontakt med Nils Nilsson, och varför den senare helst av allt ser Axel som sin efterträdare. Släktrelationerna mellan de Behmerska och Lindegrenska familjerna blev ännu tätare året därpå, 1677, då Axel ingick äktenskap med sin styvmors syster Catharina Elisabeth. Låt oss återkomma till detta längre fram.

Efter att nu ha gått igenom innehållet i kungabrevet går vi direkt vidare till bilagan med de ”motiver” som Behmer vill anföra till stöd för sin ansökan. ”Meritlistan” består av 8 numrerade punkter, och den första är som redan nämnts hans fars ”30 åhrs tiens-ter”. Med stöd av den betydelse som uppenbarligen tillmäts denna merit i både kungabrevet och rekommendationsbrevet är det sannolikt att denna punkts placering anger prioriteringsordningen. De andra meriterna är i tur och ordning följande:

- 2) Faderns ringa efterlåtenkap och de omyndiga och oförsörjda barnen.
- 3) De 20 000 riksdaler som familjen har inestående hos staten som ”han [fadern] eller barnen dock aldrig åthnutit hafwer uthan allenast ønske uthi Kongl. M:t:z tjenst nådigst blifwa optagne och försörjde.”
- 4) Kommerskollegiums rekommendationsbrev.

⁹ G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, I, Stockholm 1925, s. 262.

⁵ Axel Behmer till Karl XI.

⁶ Ibidem.

⁷ Axel Behmer till kanslisekreteraren.

⁸ Axel Behmer till Karl XI.

- 5) Den hovtjänst han innehar är otillräcklig att leva av.
6) och 7) Detta är punkterna där Behmer konstaterar att inga formella hinder finns. Se ovan.
8) Hans resor och studier.¹⁰

Om vi betraktar numreringarna som prioriteringsordningen blir listan mycket intressant. Här vänds upp och ned på alla moderna begrepp om meriter, eller kanske skall vi använda Behmers eget ord "motiver", som skall ligga till grund för en tjänsteansökan. Som redan nämnts anför ofta släktskap vid ansökningar — den punkten avviker från våra dagars mönster, men är inte så överraskande. Den punkt som både placeringsmässigt och innehållsmässigt är mest intressant är punkten 3 — familjens fordringar på staten. Att en familj hade stora fordringar på staten var inte ovanligt, men det är ganska sällsynt att de används som påtryckningsmedel på detta sätt. Enligt min mening kan inte citatet tolkas annat än som ett erbjudande om utväxling av tjänster — familjen ställer inga krav på utbetalning mot att staten erbjuder arbete och försörjning. Kravet tycks rimligt men antyder liksom andra likartade fall att kontinentens system med ämbetsförsäljning hade en motsvarighet, åtminstone i vissa fall, även i Sverige.

Mot bakgrund av att mera formella meriter i form av utbildning eller erfarenhet anses ha spelat en ganska stor roll i stormaktstidens Sverige är det överraskande att bara två punkter kan betraktas som reellt meriterande. De jag avser är rekommendationsbrevet (p. 4) och uppgifterna om studier (p. 8). Kommerskollegiums brev innehåller uppgifter om Axels studier och flit i arbetet, men faderns tjänstgöring nämns först och främst.¹¹ Vad det gäller Behmers egen lista med "motiver" är det anmärkningsvärt att hans studier och resor placeras som åttonde och sista punkt! Mot detta kan naturligtvis invändningen riktas att numreringen kanske inte alls angav

prioriteringsordningen — jag menar dock att det var så — men även om så inte är kan man konstatera att sex av åtta punkter inte är egentligt meriterande. Detta går stick i stäv med samtida strävanden mot en mer professionell bedömning av meriter. Man ville frångå bördshänsyn och istället betona "capacitet och merita".¹² Ur Axel Behmers perspektiv var kompetens uppenbarligen inte avgörande. Vilka kriterier kungen gick efter kan vi inte veta i detta fall — vi kan bara konstatera att Axel fick sin assessorstjänst. Det är naturligtvis möjligt att bara hans studier fällde avgörandet vid tillsättningen, men det är inte troligt eftersom samma "meriter" — släktskap till tjänstemän och fordringar på staten — förekommer även i andra fall.

Vad jag tycker mig kunna utläsa i Behmers fall är att Nils Nilsson Lindegren, assessor vid Göta hovrätt i Jönköping, avser att avgå i förtid, och genom detta förfarande kommer tillsättningen av efterträdare att falla på kungen. Man kommer således undan reglerna som säger att kungen får utse en av sex föreslagna kandidater — vilket hade varit det normala tillsättningsförfarandet. Nils Nilsson vill, enligt Behmer, se sin dotterstyvson på posten, och som motiv till varför han bör få posten anför Behmer sin försörjningsböroda, faderns trofasthet mot staten, familjens fordringar på staten samt sina studier.

Att Nils Nilsson och Axel Behmer är släkt nämns inte någonstans i ansökan — kanske ansågs det vara alltför oviktigt, kanske var det allmänt känt. Sannolikt ligger det någon form av uppgörelse mellan Lindegren och Behmer bakom förfarandet vid tjänstetillsättningen. Lindegrens förtida avsked som banar väg för ett ovanligt tillsättningsförfarande antyder detta, samt inte minst deras släktskap. Kanske undvek man att nämna det inbördes släktskapet just för att kunna dölja en uppgörelse? Men vad vann Nils Nilsson Lindegren på att avgå? Han kan förstås ha ansett sig gammal nog att lämna statstjänsten och kunde på detta sätt hjälpa fram en när-

¹⁰ Axel Behmer till kanslissekreteraren.

¹¹ Kommerskollegium till Karl XI.

¹² Elmroth, a. a., s. 228.

stående till en välbehövlig befordran. Det finns dock en omständighet som starkt tyder på en uppgörelse mellan Lindegren och Behmer. Det är att Axel Behmer, som tidigare nämnts, ett drygt år efter det att han tillträtt tjänsten som assessor gifte sig med Lindegrens yngsta dotter Catharina Elisabeth.¹³

Detta öppnar möjligheten för flera tolkningar av de närmare omständigheterna. Låt oss se på dessa. Å ena sidan kan Nils Nilsson, som hade fyra vuxna döttrar, ha sett det som en stor vinst om han kunde förmå Axel Behmer, vars far verkligen var en betydelsefull man inom staten på sin tid, att gifta sig med hans dotter. Som vi vet hade familjen Behmer, åtminstone teoretiskt sett, en god ekonomi och Axel var nog ett gott gifte för en assessorsdotter. Kanske erbjöd Nils Nilsson sin tjänst mot löfte att Axel senare skulle äkta dottern. Å andra sidan kan Axel ha varit den pådrivande i äktenskapsförhandlingarna, men inte ansett sig ha råd att gifta sig utan att först ha fått befordran. När denna dröjde beslöt sig svärfadern in spe att själv skapa möjligheterna för en sådan.

Som Ingvar Elmroth har visat kunde det många gånger vara svårt för medlemmar av nyadlade släkter att kombinera utgifterna för att uppehålla ett adelsliv med utgifterna som följde av ett äktenskap, och därför tvingades många att förbli ogifta.¹⁴ På samma sätt bör utgifter för vuxna men ogifta döttrar ha varit en belastning. Kanske kan man se äktenskapet mellan Axel Behmer och Catharina Elisabeth Lindegren som en utmärkt lösning på detta problem om man betraktar Nils Nilssons "överlåtelse" av tjänst som en morgongåva. På samma sätt kan man, om min tolkning håller, betrakta hela tillsättningsförandet som en skicklig lösning på flera pro-

blem. Staten slapp genom att tillsätta Behmer som assessor familjens krav på utbetalning av fordringar, Axel Behmer blev befördrad och gift och Nils Lindegren fick ett gott och relativt billigt gifte åt sin yngsta dotter.

Det finns naturligtvis invändningar mot detta resonemang. Vi vet inte vilka motiv som gjorde att kungen lät tillsätta Axel Behmer som assessor i Jönköping. Vi vet inte heller säkert om giftermålet mellan Behmer och Lindegrens dotter alls hade med tjänstetillsättningen att göra. Vad vi däremot vet är att Behmer, liksom många andra vid denna tid, ansåg faderns tjänster vara relevanta att ange som merit. Vi vet också att han, liksom andra, ansåg familjens fordringar på staten vara relevanta som merit eller motiv. Vi vet också att Lindegren själv begärde att få lämna sin tjänst, att han var släkt med Behmer och att den senare ett år efter tillträdet som assessor gifte sig med Lindegrens dotter. Därav min tolkning.

Det intressanta med detta exempel är att det representerar en generell tendens vad det gäller den betydelse som tillmättes släkt- och vänskapsförbindelser. Tyvärr har många historiker som under senare år ägnat sig åt att studera patron- och klientsystem blandat samman det senare med släkt- och vänskapsförbindelser, eller glömt att betona vikten av familjerelationer. Efter vad jag har funnit i min studie av kanslikollegiets personal så minskar betydelsen av patroner för den nya gruppen nyadlade i takt med att fler och fler från gruppen gör framgångsrika karriärer under 1660- och 1670-talen. Dessa nya makthavare tenderar att snarare stötta sina söner, svärsöner eller syskon framför klienter.

I fallet Behmer finns ingen patron som styr utnämningen utan det är, såvitt vi kan se, helt och hållet en uppgörelse inom släkten Lindegren-Behmer, som sedan stadfästas av Karl XI.

¹³ Elgenstierna, 1, s. 262.

¹⁴ Elmroth, a. a., s. 68ff.

Recensioner

Festskrift i engelsk och nordisk fornhistoria
People and places in northern Europe 500–1600. Essays in honour of Peter Hayes Sawyer. Edited by Ian Wood and Niels Lund (Woodbridge, Suffolk, 1991, XXII + 248 s., ill.).

Peter Sawyer, som var professor i medeltidshistoria vid universitetet i Leeds i England 1970–82 men numera bor i Västergötland (jfr PHT 1985, s. 10) och är gift med en svensk historiker, har på sin sextioårsdag uppvaktats med en engelskspråkig festskrift. Den innehåller uppsatser från de olika ämnesområden som behandlas i hans produktion (jfr bibliografi s. XIX–XXII).

De flesta uppsatserna behandlar ämnen utan direkt anknytning till Sverige. Undantagen utgörs av de fem som författats av svenskar. Brita Malmers skriver om 1000-talets myntprägling i det då danska Lund, Thorsten Andersson om olika forskares uppfattning angående ursprunget för ortnamnen med -tuna som senare led, Åke Hyenström om bilderna på den svårtolkade runstenen i Sparlösa i Västergötland, festföremålets hustru Birgit Sawyer om kvinnors insatser vid runstenars tillkomst och Hans Andersson om de arkeologiska undersökningarna i medeltida svenska städer.

Ingen av dessa uppsatser har sålunda direkt personhistorisk inriktning. Mest intressant i detta hänseende är Janet L. Nelsons uppsats om den engelske kungen Alfred den stores familj, där man bl. a. får veta, att dennes morfar Oslac uppges ha varit "Goth by nation". Ämnen från den äldsta engelska historien behandlas också i Ian Woods bidrag om frankerna och de arkeologiska fynden i Sutton Hoo, Richard Morris' om dopplatser 600–800, Patrick Wormalds om sökandet efter den engelske kungen Offas lagsamling, Simon Keynes' om brott och straff under kung Æthelred den rådlöses regering, R. A. Halls om källor angående York före den normandiska erövringen, Roberta Franks om idealet att krigare skall dö med sin anförare, Gillian Fellows-Jensens om Domesday Book och Alexander R. Rumbles om tillägg till denna.

Per Sveaas Andersen har behandlat norsk bosättning på Hebriderna och Grethe Authén Blom kvinnor och rättskipning i Norge omkr. 1300–1600.

Steen Hvass skriver om runstenarna och gravhögar i Jelling med anknytning till de danska kungarna Gorm den gamle och Harald "blåtand", vilka även behandlas i en uppsats av Niels Lund. Tinna Damgaard-Sørensen behandlar rester av vendsk bosättning på Falster och danskarnas inställning till vender under olika perioder.

Nästan hälften av uppsatserna är illustrerade.

För svensk publik torde denna festskrift vara mest beaktansvärd som kvalificerad orientering om ämnen som till största delen är föga kända här. Man är därför särskilt tacksam för de många fotnoterna med deras talrika hänvisningar och för att dessa placerats under de sidor där hänvisningarna till dem finns. I vårt land är det tyvärr alltför vanligt att placera noterna efter texten, vilket – åtminstone när det gäller större arbeten – nästan tvingar den grundlige läsaren att samtidigt använda två exemplar av boken.

Hans Gillingstam

Handbörds och Stranda härad under medeltiden

Det medeltida Sverige, 4:2. Handbörd och Stranda. Av Jan Brunius och Olle Ferm (Stockholm 1990, 351 s., ill., kartor).

Detta numera av Riksantikvarieämbetet utgivna verk har i sex häften 1972–88 behandlat norra hälften av Uppland. 1987 inleddes behandlingen av Småland med ett häfte om Kalmar och Möre (jfr PHT 1988, s. 36 f.). Det nu utkomna smålandshäftet behandlar de båda häraderna närmast norr om Möre. Det är redigerat av docent Olle Ferm, som medarbetat i fyra av de tidigare häften. Han har också författat det inledande kapitlet och avsnittet om Stranda härad, medan fil. dr Jan Brunius behandlat Handbörds härad.

Två häradstabeller (s. 25 och 156 f.; jfr sockentabeller s. 30–31, 52, 82–84, 145, 161–

163, 200–201 och 263–264) visar, att antalet frälse- och arvochegethemman var påfallande stort i båda dessa härad och antalet skatte- och kronohemman desto mindre utom i Högsby socken, Handbörds härad, där bygdens största antal skattehemman fanns.

Tillgången på medeltidsbrev är liksom för Möre mer begränsad än för Uppland, varför tidiga jordeböcker kommit att spela en viktig roll som källunderlag. Äldst är ett pergamentsblad med en av Hans H. Ronge 1967 utgiven godsförteckning för den heliga Birgittas bror upplandslagmannen Israel Birgersson (Finsta-ätten) från 1350-talet. Där nämns ett hundratal gårdar i Handbörd och Stranda, av vilka nästan hälften återfinns i hans svärsöns dottersöns son riksforeståndaren Sten Sture d. ä:s och dennes systersöns son Gustav I:s jordeböcker. Arvsförhållandena illustreras med en släkttavla (s. 60). Huvudgården i detta godskomplex var Grönskog i Fliseryds socken, Handbörds härad, som redan 1320 tillfallit Israel vid arvsfiktet efter hans mor Ingeborg Bengtsdotter (Folkungaättens lagmansgren). 1376 daterade Israels son Peter Israelsson ett brev där, och 1419 var det sätesgård för dennes svägers svärson Sture Algotsson, Sten Sture d. ä:s farfar.

En annan släkttavla (s. 226) belyser arvgången för traktens långvarigaste sätesgård, Kråkerum i Mönsterås socken, Stranda härad. Eftersom uppgifterna om jordtransaktioner meddelas så uttömmande i Det medeltida Sverige, frapperar det, att källhänvisningarna för ägarlängderna ej skiljer mellan fullt säkra belägg, dvs. uppgifter om att personer bebor vederbörande sätesgård, och flertydiga belägg, där sätesgården endast nämnes som dateringsort för brev med utfärdare, mottagare eller sigillant som är identisk med eller befryddad med i de säkra beläggen nämnd innehavare.

Framställningen om Kråkerum ger ett belysande exempel på denna brist i Det medeltida Sverige, varför jag på denna punkt anser mig böra vara särskilt utförlig.

Kråkerum kan beläggas tidigast 1343. Tre bröder av den ätt, som på 1500-talet kom att kalla sig Bielke, beseglade då där en systersöns morgongåvobrev. Nästa belägg har här förbisett, ehuru Lars-Olof Larsson hänvisat till det vid sin behandling av ätten Bielke i sin doktorsavhandling 1964 om det medeltida Varend (s. 395, not 17). Det härrör från 1350 (DS, nr 4521). En av de 1343 beseglade bröderna, drotsen Nils Turesson, daterade då ett brev där. Det närmast följande belägget har här på ett ställe (s. 226; annorlunda s. 224) med orätt fått diplomatarienumret 4861

i stället för 4826. Detta brev, som daterats på Kråkerum 1352, är beseglat av Nils Turesson men utfärdat av hans äldre halvbror Nils Dannäs, som också var bland sigillanterna 1343. Att det sannolikt var Nils Turesson, som bodde där, framgår av att han 1358 donerade jord till Mönsterås' prästbord. Det enda brev som direkt nämner Nils Turesson som Kråkerums ägare, härrör från 1364, då konung Albrekt lät påvestolen som pant för hans – nu avliden – skuld ta denna gård jämte en på Öland och Erstavik i Södermanland. I föreliggande häfte meddelas endast, att Kråkerum "troligen" var sätesgård för Nils Turesson med hänvisning till diplomatarienumren för breven 1343, 1352, 1358 och 1364 (s. 224).

Lika anmärkningsvärt knapphändig är fortsättningen på framställningen av Kråkerums ägarlängd. Den bekante biskopsdräparen Mats Gustavssons (sparre) kvitto 1395 på betalning för den andel i Kråkerum, som han sålt till Nils Turessons brorson riksrådet Sten Bengtsson, och den sistnämndes datering på Kråkerum av ett brev från 1401 anses innebära, att det var dennes sätesgård. Formuleringen (s. 227) av regesten av brevet 1401 har blivit så tvetydig att den kan feltolkas som om det nämnde Sten Bengtsson som bosatt på Kråkerum. Att det var sätesgård för hans son riksrådet Ture Stensson uppges uttryckligen endast i två brev från 10 och 15 juli 1419 (SD, nr 2662; Sveriges traktater, 3, s. 40), av vilka det senare här förbisett. Det förra åberopas tillsammans med brev från 1412, 1413, 1418 och 1424, där Kråkerum endast förekommer som dateringsort. Av dessa brev har det från 1418 tydligen kommit med av misstag, eftersom Ture Stensson inte alls nämns där. För uppgiften, att Ture Stenssons son riddaren Erik Turesson dog på Kråkerum 1450, meddelas ingen källhänvisning. Säkert är, att hans halvbror (i släkttavlan s. 226 med orätt angiven som halvbror) riksrådet Ture Turesson har Kråkerum som sätesgård 1468, 1477 och 1483 efter en genom en edition av K. H. Karlsson bekant arvstvist med sin halvsysters svärson Erik Eriksson (Gyllenstierna). Av de brev, som anföras som belägg för att Tures änka bodde där 1491, 1496 och 1503, nämner emellertid de båda förstnämnda gårderna endast som dateringsort, och brevet 1503 nämner inte alls densamma, ehuru det behandlar en uppgörelse mellan henne och hennes son Peder Turesson (jfr Hist. handl., 4, 1864, s. 385). Denne bodde där enligt anförda brev från 1504 och 1514. Uppgiften, att han bodde där "1495 23/1", stämmer emellertid inte. På ett annat ställe

(s. 228) uppges det åsyftade brevet härröra från "23/11" samma år, vilket kan tyda på att Det medeltida Sverige borde följa Svenskt biografiskt lexikons exempel och ange månadsnamn i stället för månadsnummer så att man slipper dylika tryckfel.

Liksom tidigare häften har även detta ett särskilt register över sätesgårdar (s. 347). Där redovisas ytterligare två sådana i Stranda och utom Grönskog inte mindre än tio i Handbörd, varav sju i Högsby socken; i Kråksmåla socken fanns ingen sätesgård. De flesta av dem kan emellertid beläggas som sätesgårdar endast under kort tid.

Den längsta — om än inte helt obrutna — kontinuiteten näst efter Kråkerum har kunnat konstateras för Högsrum i Fliseryds socken, Handbörds härad, som var sätesgård för Erik Pedersson (Urup) 1444, för hans svärson Erik Rynning 1458, för den senares dotter-sons svärsöner Joen Elofsson skrivare (Barkestorps-ätten) — häradshövding i Handbörd och Stranda — och Verner Slatte åtminstone från 1544 resp. 1553, för den sistnämndes son Erik Slatte åtminstone från 1574 och för dennes brors änka 1604. Först under 1600-talets senare hälft gick denna sätesgård ur släkten.

Huseby i Högsby var enligt biskop Hans Brasks släktbok sätesgård för en i mitten av 1400-talet levande Peder Bagge, vars svärson Måns Persson (sparre över blad) kan beläggas ha det som sätesgård 1503.

Som bosatt i Berga i Högsby nämnes omkring 1300 en Holmsten, vars sociala ställning är oviss, men vars dotter blev nunna i Skänninge. Senare nämnes Berga som sätesgård för Måns Perssons far Peder Nilsson 1432 och 1444, och denne daterade brev där ännu 1463. Måns Perssons sonson Bengt Bagge bodde där åtminstone från 1559 och dennes sonson sedermera landshövdingen Bengt Bagge 1607. Det såldes ur släkten först 1715 av änkan efter en av den sistnämndes söner.

På Ekhult i Fliseryd daterades 1342—49 brev av och för Lars Germundsson (Likvids-sönernas ätt), vars änka Märta Jönsdotter (ej Jönsdotter) bodde där åtminstone 1376—79. 1391 daterades där ett brev för deras son biskop Hemming i Växjö.

Strömsnäs i Högsby var 1511 sätesgård för Lars Olofsson (sparre balkvis korsad av pil), åtminstone 1525—28 för dennes änka, åtminstone från 1553 för deras son Gustav Larsson, 1590 för hans dotterson Per Axelson (Lillie) och 1605 för dennes bror Gustav Lillie, vars son sedermera riksrådet och fältmarskalken Axel Lillie bytte bort det.

Ringhult i Fagerhults socken, Handbörds

härad, där rester av en medeltida borganläggning ännu finns, var på 1340-talet sätesgård för riddaren Johan Hemmingsson (Lejonansikte) men senare landbohemman under hans ättlingar Sten Sture d. ä. och Gustav I.

Som sätesgårdar endast vid enstaka tillfällen kan beläggas Virstad i Högsby för en Peter Ragvaldsson 1401, Hanåsa i samma socken för en Peter Germundsson 1423, Ströms-erum i Ålems socken, Stranda härad för en Peder Nilsson (kanske den som tidigare och senare bodde i Berga) 1438, Kalvenäs i Högsby för Magnus Drake (1448 häradshövding i Handbörd) 1465, Solberga i Döderhults socken, Stranda härad, för den förutnämnde Joen Elofsson 1543 och Lamnehult i Högsby (nu i Långemåla) för Bengt Bagge d. ä:s bror Per Bagge 1559.

Egenartad förefaller uppgiften (s. 73, 168 och 339), att den även i dessa trakter i början av 1300-talet jordägande fru Katarina i Stenninge i Uppland skulle ha varit "Anna Billes dotter". Det är nämligen en känd sak, att kvinnor under medeltiden alltid hade patronymika och då aldrig använde släktnamn, även om deras fäder eller bröder hade sådana; se B. Hildebrand, *Handbok i släkt- och personforskning* (1961), s. 211. Därtill kommer, att ingen Anna är känd från denna tid i den danska ätten Bille, som är behandlad i en monografi av W. Møllerup och F. Meidell 1887—88 och i *Danmarks Adels Aarbog* 1890. Vid undersökning visar det sig, att uppgiften återgår på tergalpåskrifter på sex i diplomatariet publicerade brev från åren 1311, 1312 och 1315, där efter Katarinas förnamn står "annæbillæ" (DS, nr 1807, 1818, 1819 och 1874), "anno billo" (DS, nr 1827) och "Annabilla" (DS, nr 2599). Det förefaller alltså, som om det är fråga om ett personligt tillnamn. Docent Per-Axel Wiktorsson har fäst min uppmärksamhet på att förleden däri skulle kunna vara en — dock aldrig annars belagd — kortform för Anund, som var namnet på hennes senast 1299 avlidne make (DS, nr 1281).

Både personhistoriker och andra medeltidsforskare väntar med spänning på kommande häften av detta värdefulla uppslagsverk.

Hans Gillingstam

Skräväsendet i Norden

Dag Lindström: *Skrå, stad, och stat. Stockholm, Malmö och Bergen ca. 1350—1622* (Uppsala 1991, 303 s.).

"Det feodala samhället karaktäriseras av två skilda principer för social organisering —

de vertikala bindningarna av herravälde och underordning å ena sidan och de horisontella bindningarna av korporativ karaktär å andra sidan." Citatet belyser ganska väl Dag Lindströms uppfattning om skråväsendets roll i senmedeltidens och 1500-talets Norden. Skrån är korporationer och de är inordnade i den feodala hierarkin. Feodalismen genomtyrades av gemenskapstillhörigheter, som definierade individernas sociala och rättsliga ställning och "grep in i alla delar av det sociala livet." Skråväsendet var bara ett uttryck för allmänna samhällsliga organisationsprinciper som byggde på ömsesidighet och över- och underordning i de sociala relationerna mellan människorna.

I sin avhandling har Dag Lindström gjort det till sin uppgift att spåra och analysera det nordiska skråväsendet i relation till staten och staden, en annan underordnad gemenskapsform. Han har koncentrerat sig på två större problemkomplex, dels kontrollen över korporationen, dess organisation och funktioner och dess roll som offentlig institution, dels kontrollen över produktionen i form av pris- och kvalitetskontroller m. m. Undersökningen omfattar skråväsendets utveckling i Malmö, Bergen och Stockholm. Den kan karakteriseras som en beskrivande men problemstyrd, komparativ studie innefattad i ett omfattande teoretiskt ramverk. Teorin är historiematerialistisk och koncentrerar sig på politiska händelser och processer, och särskilt "den feodala statens" förhållande till skråna.

Lindströms avhandling är en insiktsfull studie som har ett gott grepp över såväl teori- bildning som empiri. Möjligen kan man invända att valet av städer ger en föga representativ bild av det nordiska skråväsendet vid denna tid. De tre valda städerna hörde till Nordens största under senmedeltiden, och i fallet Bergen handlar det om en i högsta grad udda samhällsbildning. Den norska staden var en "dubbelstad" uppdelad i ett norskt och ett tyskt element. Den dominerades ekonomiskt, och i stor utsträckning även politiskt, av det tyska hansekontoret på Bryggen. Någon motsvarighet till Bergen fanns inte i övriga Norden, om man inte vill räkna högmedeltidens Visby till samma kategori. Det är riktigt att ett studium av skråväsendet förutsätter att man koncentrerar studien till orter som hade ett utvecklat skråväsende. Men i Norden, framför allt i Norge och Sverige, var detta mycket dåligt utvecklat ända fram till 1600-talet. En koncentration på Malmö, Bergen och Stockholm ger därmed en bild av

ett skråväsende som i realiteten inte existerade annat än som undantag.

Detta representativitetsproblem är dessbättre av mindre vikt i sammanhanget. När Lindströms undersökning vidgar sig till en övergripande analys är den en perspektivbelysning på feodalsystemet som sådant. Då blir det mer intressant hur det faktiskt existerande skråsystemet fungerade i relation till den större samhällsorganisatoriska omgivningen. I den studien har Dag Lindström lyft fram ett antal intressanta och klart distinkta skillnader mellan de tre städerna. Skråväsendet i Bergen framstår således som underordnat det tyska kontoret, och ytterst den avlägsna staden Lübeck. Situationen präglas här bland annat av en pågående dragkamp mellan den danska kronan och de tyska intressena. Stadsstyrelsen i Bergen spelade av allt att döma ingen roll alls i relation till skråhantverkarna.

I Malmö framstår skråna som direkt underordnade stadsstyrelsen, med en förhållandevis passiv kungamakt i bakgrunden. Stockholms skrån däremot var jämförelsevis oberoende. Tvärtom framstår här stadsstyrelsen som passiv. Lindström ger flera exempel på denna kontrast mellan Malmö och Stockholm. Om utfärdandet av skråordningar heter det exempelvis, att i "... Malmö var stadsstyrelsen ... på ett helt annat sätt än i Stockholm noga med att alltid inskräpa sin rätt att, utan protester från ämbetena, ändra i skråordningarnas innehåll" (s. 161). När det gäller edsförpliktelser lyfter han fram varje ny äldermans skyldighet att svära trohet till Malmö stadsstyrelse. Detta som kontrast till Stockholm där motsvarande skyldighet saknades. I Malmö blir stadsstyrelsen en fast mellaninstans mellan krona och skrå. I Stockholm kunde skrån från 1500-talets slut vända sig direkt till kronan för bekräftelse eller stadfästande av privilegier.

Skillnaden mellan Stockholm och Malmö framstår som en skillnad i hierarkisk organisation. Mot det danska systemets över- och underordning står en mindre strikt hierarki i Sverige, där kungamakten kunde gå förbi de etablerade hierarkierna och upprätta en direktrelation med skråna. Ytterst handlar det, menar Lindström, om två olika system. "Om det feodala samhällets hierarkiska uppbyggnad framträder tydligare i Malmö, så var den feodala 'ömsesidighetstanken' mer uttalad i Stockholm" (s. 161f).

Lindström konstaterar emellertid också en allmän likhet mellan utvecklingsprocesserna i Sverige och Danmark. Under 1500-talet och

1600-talets början blir kungamakten mer aktiv. Nu börjar man se tecken på en generell skråpolitik, som kulminerar i två stora hantverksreformer, vilka genomdrivs nära nog samtidigt (omkring 1620), i de båda nordiska kungadömena. Det handlar här om den nya, starka nationalstatens försök att stärka sin makt och skaffa sig kontroll över resurser. Men återigen kan man iaktta en kontrast mellan de båda staterna. I Danmark präglas skråpolitiken av en uttalad skråfientlighet. I Sverige gick den politiska strategin i rakt motsatt riktning. De svenska kungarna från Gustav Vasa till Gustav II Adolf strävade efter att stimulera skråväsendet. De tog kamp mot lantverk och bönhäseri. Den danska kronan försökte tvärtom inskränka skråtvånget, och vid något tillfälle försökte den till och med, dock utan resultat, upphäva skråna.

Lindströms utvecklingsperspektiv och hans iakttagelser av de nordiska kontrasterna bildar integrerade element i hans syn på "den feodala staten". I själva verket faller denna stat under argumenteringens gång sönder i tre olika feodala stater. Resonemangen kring statens karaktär hör till avhandlingens intressanta delar, och så vitt jag kan bedöma finns här också en del innovativa drag. Lindströms sätt att se den nordtyska hansen som en feodal statsbildning bär, för mig, nyhetens prägel. Förklaringen ligger i Lindströms sätt att se den feodala staten som en organisation under utveckling, en process. "Den feodala staten växte, åtminstone delvis, fram 'underifrån' genom att olika 'lokala' herravälden och maktstrukturer knöts samman", säger han. Den "feodala statsbildningsprocessen (ska inte) betraktas som avslutad vid statens uppkomst, utan den fortgick i och med att olika horisontella gemenskaper inordnades i vertikala hierarkier." "Det kunde också inom samma geografiska område uppstå konkurrerande eller korsande och överlappande statsapparater" (s. 29).

Denna lilla citatsamling illustrerar Lindströms position. Hansan vill han, delvis i motsättning mot tidigare forskning, betrakta som "en statsbildning – inte en fullt ut territoriellt baserad stat, utan en stat grundad på gruppstillhörighet och gemenskapshierarkier. Den hade en, i förhållande till andra stater, territoriellt delvis överlappande struktur, vilket under den tiden var fullt möjligt" (s. 58). Senmedeltidens Bergen framstår i detta perspektiv som underkastat två statliga herravälden. Dragkampen om skomakarskrået får därmed sin teoretiska belysning.

Statens växt och förändring resulterade efterhand i "absolutismens stat". Lindström

menar, i Perry Andersons och V. G. Kiernans m. fl. efterföljd, att även denna stat är en del av den "feodala exploateringsformen". Den är starkare organiserad, centraliserad och har bättre kontroll över sina resurser, men den baserar sig på samma feodala exploatering av bondeklassen. Absolutismens stat är ett uttryck för "den organiserade feodalismen" (s. 32). Det är denna stat som växer fram i Norden på 1500- och 1600-talen, men de båda nordiska länderna vandrar ändå skilda vägar. I Danmark gick absolutismen mot ett stärkande av den personliga furstemakten. I Sverige skapades i stället en stark och välutvecklad statsapparat. Mot ett starkare kungligt herraväld i Danmark ställs en högre grad av samhällelig integration i Sverige.

Med detta har Lindström fullbordat sönderdelningen av "den feodala staten" i "tre olika typer av stater, den svenska respektive den danska absolutismen samt Hansan" (s. 239). De tre, föga representativa, nordiska städerna framstår slutligen ändå som representativa, men nu som illustrationer till tre olika statstyper.

Lindströms teoretiska grepp är djärvt och stimulerande. Det kan kanske finnas anledning för en kommande diskussion att gå i närmkamp med hans syn på den hanseatiska "statsbildningen". Till de klart intressanta inslagen hör å andra sidan den processuella synen på staten, och den systematiska strävan att belysa skråväsendet inom ramen för en bred samhällsorganisatorisk ram.

Lindströms bok är en doktorsavhandling. Som sådan är den en imponerande prestation. För den personhistoriskt specialintresserade läsaren har den kanske inte så mycket att ge. Personer, och än mindre personligheter, spelar en mycket liten roll i framställningen. Få individer nämns vid namn. Detta är en bok om politiska och samhällsorganisatoriska processer i senmedeltidens och den tidiga nyare tidens nordiska samhällen. Men det är en bok som ger intressanta perspektiv på dessa processer.

Sven Lilja

Släktskap och socialhistoria

Den protestantiska religionens betydelse för samlevnaden mellan kvinnor och män i den sydtyska riksstaden Augsburg diskuteras av Lyndal Roper i *The Holy Household. Women and Morals, in Reformation Augsburg*, (Oxford 1989, 296 s.) Verket innehåller illustrationer, tabeller och diagram med förteckningar över dessa, en omfattande bibliografi

och ett index, som dock inte omfattar noterna.

Boken behandlar kvinnor och deras situation i relation till de moraliska värderingarna under reformationstiden. I den söker förf. belysa reformationens effekter på äktenskap och familj så som den kommer till uttryck i en tysk stad, som valts ut bland de tre främsta i 1500-talets Sydtyskland, Strassburg, Nürnberg och Augsburg. Att valet har fallit på Augsburg kan tillskrivas stadens framträdande roll inom religionshistorien med en tidigt framgångsrik lutheranism, som följdes av en mer moraliskt centrerad ordets förkunnelse med influenser från ledande teologer som Zwingli. Där var även på ett tidigt stadium anabaptister verksamma – om än författaren inte nämner att samtliga dessa senare utvisades ur staden. Förf. pekar på den rekatolicering som började 1548. Däremot säger hon mycket litet i sammanhanget om den betydelse som införandet av kejsarens interim och skränas upplösning hade. Evangeliska strömningar fanns väl representerade i staden, vilket gör dem åtkomliga för ett studium av dess effekter på kvinnorna. Tillgången på källmaterial för undersökningsperioden är unik, med bevarade böcker och protokoll från handlagda ärenden inom olika instanser och ämbeten i staden.

Till de frågor som boken aktualiserar hör hur det var möjligt för ett evangelium, som predikade den andliga jämlikheten för alla kristna, kvinnor som män, rik och fattig och som till och med förnekade behovet av ett prästerskap, att bli "a bulwark of a secular order based on hierarchy"? Hur kunde en religion som jublade över att de profetiska gåvorna hade utgjutits över såväl döttrar som söner komma att betrakta kvinnor nästan uteslutande som hustrur, vilkas verksamhetsfält bestod i att vara underdåniga sina husbönder männen och i att bli undervisade av sina präster? Lyndal Roper anser att den moraliska etiken i den urbana reformationen, både sedd som ett religiöst credo och som en historisk rörelse, "must be understood as a theology of gender." Vidare att man med orätt identifierat protestantismen med den andliga mark från vilken progressiv feminism senare skulle ha hämtat sin styrka. Men detta är menar förf., att implicit förena protestantismen med progressivismen, individualismen och moderniseringen. Något som i sig innebär att man djupt misstolkat själva reformationen. Arvet från protestantismen kunde leda såväl till en bekräftelse på kvinnlig underdånighet som till en förnyad patriarkalism. I tyska städer utgjorde enligt förf.

kvinnornas inlemmande i det heliga hushållet under sina mäns och husbönders ledning den framgångsrikaste formen för den institutionaliserade reformationen.

R. visar vilka uttryck det evangeliska hushållets moralism tog sig i Augsburg med protestantiska aktörer inom det styrande rådet. Talrika exempel ges på den tolererade prostitutionen och jämförelser görs med andra städer. Före protestantismens intåg hade de prostituerade i Augsburg inte tillåtelse att delta i gudstjänstlivet. Deras närvaro 1520 för att lyssna till dr. Johannes Speiser och deras då gjorda bekännelser, väckte därför stor uppmärksamhet. Samme Speiser skulle senast 1522 identifieras med den protestantiska sidan. Från 1526 och framåt skulle ett antal prostituerade lämna bordellivet. 1533 stängdes bordellen och hustrun till den förre bordellägaren kunde skriva att "makarna dagligen tackade Gud den Allsmäktige för att (rådet) hade hjälpt hennes man att lämna sitt syndfulla tillstånd." I det protestantiska Nürnberg blev bordellerna däremot kvar. Meningsskiljaktigheterna mellan det protestantiska och det katolska prästerskapet i Augsburg beträffande bordeller och prostitution var stora. Förf. ger bland annat exempel på detta med den protestantiske förkunnaren Urban Rhegius i Augsburg, som drastiskt deklarerade att "varje munk var en horkarl, antingen i hemlighet eller offentligt." Genom prostitutionsrättegångarna har förf. kunnat följa några kvinnors öden, vilkas föräldrar också var instämnda till de olika rättegångarna. Förf. framhåller, att även om föräldrarna kunde klandras för att deras döttrar låt prostituera sig, ansåg domstolen att kopplaren eller kopplerskan var den egentliga brottslingen. I boken studeras även vigslar och äktenskapskontroll, disciplin och disharmoni inom äktenskapen samt reformationens roll för nunneklostren. Slutligen söker förf. vederlägga åsikten att reformationen bara hade en yttlig påverkan på relationerna mellan könen. Förf. hävdar, att det skedde en konservativ omskrivning av den reformatiska rörelsens budskap till en politik som framhöll kvinnans roll i äktenskap och hushåll, och att det var just denna omskrivning som var nyckeln till reformationens framgång och etablering.

Förbindelser och interaktioner mellan 1500-talets människor är föremål för en annan värdefull undersökning från samma stad med Peter Steuers *Die Außenverflechtung der Augsburger Oligarchie von 1500–1620. Studien zur sozialen Verflechtung der politischen Führungsschicht der Reichsstadt Augs-*

burg (Augsburg 1988, 260 s.). Boken har en bilaga med förteckning över augsburgare i tjänst vid olika furstehov.

Till en oligarki räknar Peter Steuer sådana personer, som genom sin härkomst, sin rikedom, sitt anseende och sina yrkesmässiga kvalifikationer hade förutsättningar för att bekläda stadens ämbeten, oavsett om de sedan kom att inneha ett sådant ämbete eller ej.

Förf. påvisar den augsburgska oligarkins förbindelser till andra riksstäder under reformationens tidevarv, koncentrerat till perioden 1500–1550. Handelsförbindelser bekräftas oftast genom släktskapsband; affärerna kom till stånd just därför att det fanns släktskapsband. Bland de familjer i Memmingen som under första hälften av 1500-talet hade starka släktskapsförbindelser i Augsburg nämns Ehinger, Hainzel, Hartlieb och Herwart, Jenisch, Neidhart, Rehlinger och Rem, varav flera kan knytas till den internationella fjärrhandeln. En del av dessa familjenamn är senare kända på svensk mark, även Funk. Många medlemmar ur handelsfamiljerna överflyttade till den näraliggande handelsmetropolen Augsburg. Det ledde samtidigt till en betydande koloni av Memmingenfamiljer i Lechstaden. Det var ett förhållande som skulle få betydelse för den reformation som var i antågande. I Strassburg förhöll man sig tämligen annorlunda när det gällde att knyta släktförbindelser mellan oligarkin där och i andra städer. Det existerade helt enkelt inget så tätt släktskapsnät i Strassburg som i t. ex. Augsburg och Memmingen. Inte heller inom ledande handelshus och hantverksgrupper fanns någon benägenhet att inleda äktenskapsförbindelser på andra orter, något som troligen kan förklaras utifrån att de politiska betingelserna inte var lika gynnsamma för storhandelshus och banker av tidigkapitalistisk typ i Strassburg som i de schwäbiska städerna, i synnerhet i Augsburg.

Det rädde förvånansvärt nog nära nog lika täta släktskapsförbindelser mellan Augsburg och det relativt lilla Memmingen som mellan Augsburg och det större och mer betydelsefulla Ulm. Detta kan möjligen förklaras av en mycket välvilligare inställning till handelshusens verksamhet i Memmingen än i Ulm, där det fanns åtskilliga inskränkningar i handelshusens rörelsefrihet. Familjeföretag grundades som hade säten både i Augsburg och Memmingen med ett nät av agenter och faktorer.

Släktförbindelsernas roll i samband med reformationen påvisar förf. genom ett studium av rådets roll och hur predikanter rekry-

terades framför allt ifrån Strassburg, t. ex. Bonifatius Wolfhart och Wolfgang Musculus. Vidare genom att redovisa det nätverk som sträckte sig långt utanför städerna Augsburgs, Memmingens, Konstanz', Zürichs och Strassburgs territoriella gränser, men också genom att studera relationerna mellan reformationen och kapitalet. Inte minst bröderna Hans och Ulrich Ehinger från Ulm träder därvid fram både som företrädare för den evangeliska sidan och som outhärliga finansmäklare i habsburgsk tjänst och gärna sedda gäster vid det kejserliga hovet. Det gör också bröderna Jung, läkaren Johann Jungs söner, vilken var kejsar Maximilian I:s livläkare, liksom den augsburgske borgmästaren Wolfgang Rehlinger och andra. Goda relationer till kejsaren samtidigt med ett starkt engagemang i den protestantiska rörelsen hörde till utmärkande drag hos ett flertal av de undersökta i förf:s avhandling. Till de största överraskningarna i undersökningen hör, att också en av de främsta och radikalaste företrädarna för den protestantiska religionen, nämligen borgmästaren och körsnären Jakob Herbrodt, upprätthöll mycket täta förbindelser till kung Ferdinand. Alldeles efter det schmalkaldiska kriget försåg han kejsar Karl V med viktigt krigsmaterial och till kejsarens broder Ferdinand levererade han textilier för att täcka behovet vid hovet i Prag. År 1548 måste Herbrodt lämna sin borgmästarpost. Men 1551 utnämndes han ändå till kejserligt råd och 1552 återinsattes han i sitt borgmästarämbete. Han åtnjöt kejsarmaktens beskydd, samtidigt som han var en verkligt stridbar protestant.

Av sammanlagt sjuttio personer med augsburgsk härkomst som under perioden 1540–1630 stod i någon form av högre kejserlig tjänst var hela fyrtioen eller 58,5 % utnämnda till kejserliga råd. Mot slutet av 1500-talet utnämndes de två högsta styresmännen i Augsburg, de s. k. Stadtpfleger, till kejserliga råd. Av de augsburgska kejserliga råden hade en grupp på tretton personer samtida släktskapsförbindelser med varandra och andra habsburgska hov. Bland dem fanns Daniel Rehlinger, Johann Chrysostomos Höchstetter, Marx Fugger och Georg Fugger. Förf. redovisar också förhållandet mellan augsburgsk finansmakt och tjänst vid katolska furstehov. Nätverkets betydelse för de evangeliska respektive de protestantiska familjerna i samband med den augsburgska kalenderstriden belyses.

Det är glädjande att den historiska forskningen på tysk mark sedan länge har insett släktskapsförbindelsernas betydelse i histo-

riska sammanhang. Att forskarna inte räds att utföra det därmed förknippade mödosamma forskningsarbetet och att dokumentera detta i fruktbara, vetenskapliga undersökningar stimulerar till efterföljd.

Christina Dalhede

Bulstrode Whitelockes dagbok

Bulstrode Whitelocke: *The Diary of Bulstrode Whitelocke 1605–1675*. Utg. av Ruth Spalding (Oxford 1990, xxv + 893 s., ill., personreg.). *Contemporaries of Bulstrode Whitelocke 1605–1675. Biographies, illustrated by Letters and other Documents* (Oxford 1990, 526 s., ill.).

Bulstrode Whitelocke är i svensk historia känd för sin ambassad till Sverige 1653–54, vilken han skildrat i en journal, där han ingående redogjort för sina samtal med drottning Kristina, Axel Oxenstierna och andra politiskt ledande personer vid det svenska hovet. Journalen utgavs f. f. g. i England år 1772 och trycktes i svensk översättning fem år senare. Oftast brukar journalen citeras eller refereras efter den reviderade engelska upplaga som utgavs 1855.

Whitelocke, som levde mellan åren 1605 och 1675, tillhörde en gammal *gentry*-familj med förankring i Berkshire. Fadern var jurist i London, och Bulstrode valde samma yrkesverksamhet. Han fick redan vid 20 års ålder en plats i parlamentet, där han så småningom kom att tillhöra oppositionen mot kungamakten. Han slöt sig också till Cromwell och fick många uppdrag i hans tjänst. Under revolutionen uppträdde han vanligen som försiktig och kompromissbenägen juridisk rådgivare till de ledande politikerna. Han aktade sig för att delta i dödsdomen mot Karl I, vilket troligen räddade hans liv vid restaurationen 1660. Ambassaden till Sverige blev ett av hans främsta åtaganden, även om han från början tyckte att det var föga ärofyllt att tvingas ge sig iväg till detta nordliga och barbariska land. Resultatet av ambassaden blev en vänskapstraktat mellan England och Sverige, som innebar ett närmande av de bägge länderna till varandra för i varje fall Karl X Gustavs regering.

Whitelocke gifte sig tre gånger, delvis under dramatiska omständigheter, och fick 17 barn. Restaurationen medförde att han förlorade mycket av sina ekonomiska tillgångar i ett skeende som delvis påminner om reduktionen i Sverige tjugo år senare. Whitelocke förvisades också ur det offentliga livet och ägnade de sista 15 åren av sitt liv åt sin stora

familj, som ofta gav honom stora bekymmer, åt sina ekonomiska angelägenheter och åt författandet av sina självbiografiska och andra skrifter. Han kämpade under många år med en efterhängsen njursjukdom och tycks också ha känt sig bitter över sin förvisning efter restaurationen trots sitt från Epiktetos hämtade valspråk: *Quodcunque evenerit optimum*, Vad som än händer är det för mig det bästa (om jag tar det så).

Efter restaurationen bearbetade Whitelocke bl. a. sin journal över ambassaden till Sverige. I den på 1660-talet tillkomna andra versionen utvidgade han den ursprungliga journalen och i den tredje och sista slipade han av den och förkortade den betydligt. Det är denna version som trycktes 1772, varefter den ytterligare förkortats och bearbetats i den svenska versionen. 1855 års engelska upplaga är också den en bearbetning av 1772 års version. Där har uteslutningar skett, bl. a. förestavade av en viktoriansk pryddhet som gick längre än den puritanska moral som Whitelocke representerade. I själva verket är 1772 års upplaga ur historisk synpunkt att föredra framför 1855 års.

Sistnämnda slutsats drar Ruth Spalding, som har utkommit med en edition av Whitelockes största självbiografiska verk, nämligen en dagbok som behandlar hela hans liv. Ruth Spalding, som tidigare har utgett en biografi över Whitelocke (*The Improbable Puritan: A Life of Bulstrode Whitelocke 1605–1675*, 1975) fullföljer nu sina Whitelocke-forskningar med två stora volymer, dels editionen av nyssnämnda dagbok, dels ett appendix med korta biografiska skildringar av de i dagboken förekommande personerna.

Större delen av dagboken, the Diary, är en kopia av en tidigare dagbok, som nu är försvunnen. Kopian gjordes efter restaurationen, tidigast i slutet av år 1663, och innehåller många tillägg gjorda då. Manuskriptet blev sedan hans verkliga dagbok tills den avslutades en vecka före hans död med notisen "Wh/itelocke/ was extreame ill of bloody water".

Denna utgåva har naturligtvis stort intresse för engelsk historia, eftersom Whitelocke var en ledande politisk figur i England under 1640- och 50-talen och länge umgicks med ledande politiker, bland vilka Oliver Cromwell var den främste. Att följa hans personliga livsöde under denna tid av stora omvälvningar är fängslande, eftersom det visar hur de som tog del i det politiska livet vid den här tiden kunde drabbas av de inträffade förändringarna. För Whitelocke blev det fråga om en serie framgångar som följdes av stora

motgångar, och i sin samtid var han inte ensam om detta öde.

Ur svensk synpunkt är självfallet förhållandet mellan den nu utgivna dagboken och journalen från ambassaden till Sverige av särskild betydelse. Tyvärr tar Ruth Spalding inte upp denna fråga till behandling, varför hennes egen uppfattning i saken inte klart framgår. I inledningen säger hon att Whitelocke i Sverige höll en mycket detaljerad journal, "distinct from The Diary". På ett annat ställe förklarar hon att skildringen av Whitelockes konversationer med olika personer under ambassaden till Sverige finns återgivna i journalen, medan versionen i dagboken "is much condensed". Det är uppenbart att dagboken och journalen är beroende av varandra: många ordsammanställningar och fraser är identiska. Mycket talar för att dagboken ger en förkortad version av journalen. Det finns emellertid uppgifter i dagboken som inte finns i journalen. Förmodligen har bearbetningen av dagboken och av journalen skett delvis parallellt på 1660-talet. Vad Ruth Spalding dragit fram om Whitelockes sätt att arbeta med sitt självbiografiska material från 1640- och 50-talen visar att det finns anledning att vara försiktig vid utnyttjandet av journalen, även om materialet i denna inte var så brännbart som det i dagboken som gällde de politiska affärerna i hemlandet.

Ruth Spalding är värd att tackas för sitt stora arbete med att publicera Whitelockes dagbok. Hon har nedlagt mycken möda redan på att leta rätt på en rad försvunna manuskript av Whitelocke. Mycket informativa är hennes inledande kapitel som handlar om bakgrunden till dagboken och om det svåröverskådliga källmaterialet till Whitelockes skrifter, liksom hennes många kommentarer i noterna. Naturligt nog har hon inte samma kännedom om svensk som om brittisk historia, vilket gett upphov till en del felaktiga påståenden, vilka dock i detta sammanhang inte har större betydelse. Ibland beror de på att utgivaren alltför mycket bortsett från tendensen i vissa påståenden, som när hon tar för gott Kristinas spetsiga uttalande att Axel Oxenstierna hade strävat efter att bli protektor i Sverige, dvs. Sveriges Cromwell, vilket ju är missvisande på flera plan. Ruth Spalding har kanske också blivit alltför förtjust i föremålet för sin forskning och därför alltför mycket accepterat hans synpunkter på saker och ting. Hon menar att dagboken i stort sett är mycket pålitlig, men det är uppenbart att den vad gäller 1640- och 50-talen är starkt bearbetad utifrån 1660-talets perspektiv och därför har stora brister som källa för White-

lockes politiska handlande under dessa decennier.

Det appendix om dem av Whitelockes samtida som han kom i kontakt med som Ruth Spalding fogat till utgåvan av dagboken är också det imponerande. Det omfattar över 500 sidor, är biografiskt uppställt och är en viktig tillgång dels för att förstå dagbokens ofta ofullständiga personuppgifter, dels för att det innehåller många helt eller delvis avtryckta dokument av värde. Även en del svenskar och i Sverige verksamma personer ingår där, med några utdrag ur brev av drottning Kristina, generalen Georg Fleetwood och rikskanslern Erik Oxenstierna.

Stellan Dahlgren

Swedenborgiana

Olle Hjern: *Swedenborg och hans vänner i Göteborg* (Stockholm 1990, 46 s.). Carl Robsahm: *Anteckningar om Swedenborg*. Med inledande självbiografisk text av Emanuel Swedenborg: *Svar på brev från en vän* (Stockholm 1989, 79 s.).

Emanuel Swedenborg är kanske vår internationellt mest kände författare. Han var dessutom religionsstiftare och som sådan övertygad om att hans lära skulle bli den nya och sista världsreligionen. Själv hävdade han en gång att den s. k. Nya Kyrkan skulle initieras genom ett nytt prästerskap och därefter långsamt utbredas bland lekmännen. Långsamt har det också gått med både stagnationer och tillbakagångar, men ibland, under s. k. "ockulta vågor", har även ett ökat intresse för vår store andeskådares budskap visat sig.

Nya Kyrkan finns representerad i USA, Europa (främst i England), Afrika och Australien, på flera håll med heltidsarbetande präster, vilket håller intresset för Swedenborgs skrifter och arbeten om honom levande. Hans inflytande röjer sig f. ö. även utanför kyrkans väggar, inte minst som litterär inspirationskälla.

Så var det dock inte under hans levnad, då han till sin besvikelse fann att han inte var någon profet i sitt hemland. Den enda plats, undantagandes England, där han fann anhängare var Göteborg, en stad som han ofta besökte i samband med sina resor till London och Amsterdam, dit han måste resa för att få sina arbeten tryckta. I Göteborg fanns alltså personer som visade förståelse för hans förnuftsmässiga kristendom, hans avslöjanden om den andliga världens natur och de andliga och naturliga världarnas motsvarighet sinsemellan. Staden belönades också i hans And-

Carl Robsahm. Foto: Statens konstmuseer.

liga Dagbok, där Swedenborg uppger att "De goda är samlade i en annan stad, som liknar Göteborg; mitt i denna stad bor de, som alltid varit ärliga under sin levnad".

Om dessa personer har Olle Hjern givit ut en liten skrift jämte några aktstycken, som beskriver dessa den första tidens trogna och de vedermödor de hade att utstå. I upplysningstidens Sverige var censur och förföljelse mot olikfäktande vitala inslag i samhällsbilden. I Hjerns framställning ges en initierad bild av stadens miljö och den potentiella andliga beredskap som fanns och som gjorde det möjligt för Swedenborgs tankar att rota sig där bland Ostindiska kompaniets superkargörer, handelsmän och lektorer. Mycket av detta är förvisso känt tidigare inte minst genom Harry Lenhammars magistrala doktorsavhandling "Tolerans och bekännelsetvång. Studier i den svenska swedenborgianismen 1765–1795" (1966), i vilken kap. 1 behandlar Göteborgs-swedenborgianismen.

Ett tecken på det levande intresset för Swedenborg är den nyligen (1988) bildade Föreningen Swedenborgs Minne, vars syfte bl. a. är att främja intresset för Swedenborgs liv och verksamhet. Vi är numera genom trägen forskning tämligen väl informerade om detta, men kring Swedenborg finns också en rikhaltig flora av anekdoter och muntliga traditioner, som förvisso kan bidra till uppfattningen av honom, men som också kräver källkritisk tuktan.

Detta gäller t. ex. uppgifterna om den kan-

ske mest avgörande händelsen i Swedenborgs liv, då han i London 1745 fick sin avgörande uppenbarelse. I april detta år åt han middag på en källare, men mot måltidens slut, berättar Swedenborg, "förmärkte jag lika som en skumhet för ögonen, det mörknade och jag såg golfwet öfvertäckt med de styggaste kräländdjur Jag blef häpen, ty jag var wid fullkomlig sans och redigt begrep; ändteligen tog mörkret öfverhanden, som genast skingrades och jag såg en man sittande i ena hörnet af Kammaren; som jag då var helt allena blef jag af hans tal helt förskräckt, i det han sade, *åt icke så mycket.*" – Samma natt öppnades andarnas värld för Swedenborg.

Det märkliga är att denna skildring inte återfinns i sin helhet i Swedenborgs egna skrifter, utan endast i några anteckningar av en kamrer, vilken en tid som barn bott granne med Swedenborg. Hans namn var Carl Robsahm (1733–1794), sedermera kamrer i "Lån-banquen" i Stockholm. Han fick i uppdrag av skriftställaren Carl Fredrik Norden-skiöld att skriva ned vad han hade sett och hört under sina sammanträffanden med Swedenborg, vilket han tydligen också gjort. Uppgifter från Robsahms anekdoter möter nämligen flitigt i tryck från 1784, men originalet har aldrig återfunnits. Som nr 1 i Skrifter utgivna av Föreningen Swedenborgs Minne föreligger dock nu Carl Robsahms memoarer för första gången på svenska försedda med en textkritisk kommentar av Anders Hallengren. I sitt förord följer Hallengren på ett fascinerande sätt de robsahmska uppgifternas slingrande historia och tycker sig till sist skönja de verkliga memoarearnas existens och innehåll. Hur pass sanningsenliga de sedan är, är naturligtvis en annan sak.

Som en inledning till Robsahms memoarer har tryckts en text som brukar kallas Swedenborgs självbiografi. Den utgörs av hans redogörelse för sitt liv i ett brev till den anglikanske prästen Thomas Hartley. Brevet skrevs 1769, då Swedenborg alltså var över 80 år, men är förkommet. Den här utgivna texten är en nyöversättning av den på latin tryckta text, som publicerades i London 1769. I brevet möter inte bara visionären, utan också den stillsamma och älskvärde vardagsmänniskan Swedenborg, som beskriver sitt enkla liv på Hornsgatan i Stockholm, där han var flitigt utsatt för nyfikna besökande, som ville fånga en skymt av den märklige mannen.

Intresset för Swedenborg lever alltså, och det är därför tacknämligt att källmaterial av och om honom görs offentligt på ett lättillgängligt sätt.

Nils Eriksson

Prästeståndets protokoll 1778/1779

Prästeståndets riksdagsprotokoll. 24. 1778—1779. På riksdagens uppdrag utgivna av Stefan Lundhem (Stockholm 1990, XIV + 296 s.).

Sedan tidigare finns tryckta utgåvor av prästeståndets riksdagsprotokoll för riksdagarna 1642 t. o. m. 1738—39 och för riksdagen 1786. Nu har också 1778—79 års protokoll utkommit från trycket. Utgivningen fortsätter med ståndets protokoll från de nio återstående riksdagarna fr. o. m. 1740—41 t. o. m. 1771—72. 1984 överfördes uppdraget att utge protokollen från riksgäldskontoret till riksdagens förvaltningskontor varvid Stefan Lundhem engagerades som utgivare.

Vid 1772 års riksdags slut hade Gustav III förklarat att han hoppades kunna inkalla nästa riksdag efter sex år. Så skedde också. Den 9 september 1778 kallades ständerna att infinna sig i Stockholm. Riksdagen utbläst den 19 oktober.

Från kungens synpunkt sett var tidpunkten för riksdagen väl vald. Han åtnjöt stor popularitet och de utländska ministrarna saknade ekonomiska möjligheter att bistå dem som opponerade mot honom. Verkningarna av myntrealisationen den 1 januari 1771 framstod dessutom som positiva.

Till talman i prästeståndet utsågs som brukligt varit under frihetstidens riksdagar ärkebiskopen. 1778 var Carl Fredrik Menander ärkebiskop. Däremot frångicks Uppsala domkapitels rätt att utse förstenotarie. I stället för domkapitlets kandidat lektorn i Härnösand Johan Hartman Eberhardt utsågs konsistorienotarien i Stockholm Nils Insulin.

Vid 1778—79 års riksdag tillsatte stånden endast tre gemensamma utskott, nämligen faddergåvoutskottet, statsutskottet och bankoutskottet. I faddergåvoutskottet reglerades faddergåvan till den nyfödde kronprinsen. Den 5 januari 1779 antogs i prästeståndet ett förslag från utskottet att bevilja en faddergåva på 300 000 riksdaler. Statsutskottet godkände den knapphändiga stat som Gustav III uppvisade för ständerna och biföll efter viss diskussion kungens förslag om beviljning till nästkommande riksdag. Bankoutskottet gav sitt godkännande av den genomförda myntrealisationen.

Den 1 november 1778 nedkom drottningen en med en tronarvinge. Kronprinsens födelse satte sin prägel på förhandlingarna vid prästeståndets sammanträden de första veckorna av november. Annars var det andra frågor som kom att uppta ståndets intresse under riksdagsarbetet. Livlig debatt väckte ett ursprungligen på riddarhuset framlagt förslag

om religionsfrihet. Trots prästeståndets motstånd avlät ständerna en skrivelse till kungen med begäran om fri religionsutövning i riket för inflyttade utlänningar. Andra frågor av större vikt som diskuterades i prästeståndet var preskriptionstiden i civil- och brottmål, begränsning av dödsstraffet, exekutionsverket, barnskolor på landsbygden, tjänstehjonsstadgan, psalmbokens förbättring och konfirmationen. I alla dessa frågor har utgivaren som bilagor avtryckt promemorior och andra dokument. Bland bilagorna ingår också handlingar i mindre viktiga men ändå intressanta frågor. Särskilt kan pekas på ett protokollsutdrag från ståndets ecklesiastikutskott om värden av församlingsarkiven och några skrivelser och promemorior om utgivning av en ny upplaga av kyrkoherden och prosten Sven Wilskmans Swea rikes ecclesiastique werk.

Jämfört med de frihetstida riksdagarna var 1778 års riksdag mycket kort. Ständerna åtskildes redan den 26 januari 1779, dvs. efter drygt tre månader. Detta har också satt sina spår i protokollstexten som i utgåvan endast omfattar 100 sidor. En annan orsak till protokollets ringa omfattning var riksdagens starkt minskade inflytande.

Utgåvas bilagor som omfattar 145 sidor har på sätt och vis ett betydligt större intresse än protokollstexterna. Urvalsprincipen har varit att avtrycka sådana aktstycken som omnämns i protokollstexten och behövs för full förståelse av denna. Sådana aktstycken som ligger som allegater till det i riksarkivet förvarade protokollet och inte medtagits i utgåvan har upptagits i en särskild förteckning. Detta är en värdefull nyordning jämfört med tidigare utgåvor av prästeståndets protokoll. Utgivaren har också, vilket likaledes har ett betydande värde, upprättat och tryckt en förteckning över besvaren från de olika stiftet.

Utgåvan avslutas med person-, ort- och sakregister. Möjligen skulle det ha varit bättre med ett gemensamt ort- och sakregister eftersom det ofta finns anledning att göra hänvisningar under ord i sakregistret till ord i ortregistret. Upprättandet av register av det här slaget är förenat med stor möda, något som tyvärr inte alla har klart för sig. Några misstag brukar alltid smyga sig in. Detta har drabbat även Stefan Lundhem. Exempelvis har ärkebiskopen Olof Svebilius vars förklaring över Martin Luthers lilla katekes omnämns på sidorna 115 och 171 inte medtagits i personregistret. I övrigt kan följande exempel på i registret saknade personer ges: boktryckaren Johan Georg Lange (s. 106), bokhandlaren Henrik Gustaf Runemark (s. 114),

boktryckaren Johan Edman (s. 114) och käm-
nären i Stockholm Johan Pahl (s. 100). I sak-
registret saknas t. ex. tidebok (s. 144), tiggeri
(s. 227), sterbhus (s. 111) och arkiv (s. 113).

Om utgivarens ederingsprinciper är inte
mycket att säga utom på en punkt, nämligen
då det gäller kommateringen. I viss utsträck-
ning har denna moderniserats. Men ytterligare
ändringar av förlagens kommatering hade
underlättat förståelsen av texten. Särskilt stö-
rande är det att komma mellan subjekt och
predikat och framför infinitivmärket *att* ofta
fått stå kvar.

Anförda synpunkter är snarast att betrakta
som randanmärkningar. Huvudinrycket av
utgåvan är mycket gott. Vi får hoppas att
utgivaren fortsätter på samma förtjänstfulla
sätt som hittills och att han inte tröttnar i sitt
utgivningsarbete.

Axel Norberg

A. F. Muncks uppgång och fall

Oscar Nikula: *Adolph Fredric Munck*
29.4.1749 – 18.7.1831. *En hovgunstlings upp-
gång och fall* (Helsingfors 1991, 357 s., ill.,
personreg.).

Den finländske gustavianen Adolph Fred-
ric Munck har ägnats en omfattande biografi
av sin landsman, historieprofessorn Oscar
Nikula. Det har blivit ett mycket läsvärt
verk, dessutom rikt illustrerat och med en
attraktiv layout.

Munck har förvisso alltid haft en plats i vår
historia, även om den kanske mer varit av
pikant erotiskt slag än som politisk aktör i
främsta ledet. Men Nikula menar att han
också spelade en viktig politisk roll i Gustav
III:s tjänst. Skälet till att detta förbisetts sägs
vara två "problematiske händelser" i
Muncks liv, båda "uppförstorade och för-
vrängda av illasinnade ryktessmidare", som
så dominerat i eftervärldens minne att man
bortsett från allt annat som han utträttade.
Den ena episoden är hans medverkan till att
riket fick en kronprins. Den andra är hans
roll i samband med vissa sedelförfalskningar,
den s. k. fahnehjelsaffären.

I det förra fallet tar Nikula i likhet med
Beth Hennings och Gerd Ribbing avstånd
från uppfattningen att Muncks medverkan
sträckt sig så långt att han i själva verket var
far till Gustav IV Adolf. Nikula vill i huvud-
sak fria Munck också i den andra "anklagel-
sepunkten": Gustav III själv bar ansvaret för
förfalskningarna.

Men Nikula har också ett annat syfte med
sin bok än att rehabilitera Munck: att visa att
och på vilket sätt hans huvudperson spelade

en viktig roll i Sveriges och Finlands gemen-
samma historia.

Andra forskare har tidigare, i denna tid-
skrift, varnat för att den biografiska genren
som sådan lätt leder till en "snedsyn" – hu-
vudpersonen blir en "hjälte" kring vilken all-
ting snurrar (G. B. Nilsson och G. Nilzén i
PHT 1986, s. 1–4 resp. 1990, s. 141). Endast
med en omfattande förtrogenhet med det
samhälle och den miljö den biograferade ver-
kade i kan en sådan snedsyn undvikas, menar
Nilsson.

Oscar Nikula är osedvanligt väl skickad för
den uppgift han har förelagt sig: han har un-
der ett halvt sekel i en lång rad skrifter de-
monstrerat sin djupa förtrogenhet med den
gustavianska tidens aristokrati och politik.
Ändå är det naturligtvis inte möjligt att lösa
en sådan uppgift på ett vetenskapligt objek-
tivt sätt: fakta kan redovisas, men urvalet och
slutsatserna måste författaren själv stå för.

Resultatet har i detta fall blivit en mycket
god bild av Adolph Fredric Munck, i tiden.
Det är en bild utan egentliga skuggor, som
förmodligen hade tilltalat honom själv. Det
är lätt att se att författaren hyser en påtaglig
sympati för och medkänsla med sin huvud-
person, med de källkritiska risker ett sådant
förhållningssätt medför. Samtidigt kan ett så-
dant engagemang ge liv och spänst åt fram-
ställningen, så t. ex. hos Nikula i sammanfatt-
ningen:

"I memoarverken och även i historiska ar-
beten har Munck betecknats som dum.
Den karaktäristiken är missvisande. Pierre
de Luz skriver i sin bok om Gustav III, att
man bara behöver betrakta ett porträtt av
Munck för att inse att hans utseende röjer
sensualitet men inte dumhet. Säkert avsåg
många av dem som talade om hans dumhet
– förutsatt att de verkligen kände honom
och inte bara upprepade vad de hört av
andra – att han var oklok i sin upprigtig-
het och inte förstod att hålla tand för
tunga, när det hade varit bättre för honom
själv att tåga. Vad Munck utträttade i rikets
tjänst visar vad pratet om hans dumhet är
värt."

Författaren har alldeles uppenbart velat nå
utanför den gängse smala läsekreten av ve-
tenskapligt skolade läsare med personhisto-
riskt intresse. Såväl bokens påkostade yttre
med vackra och illustrativa bilder som upp-
läggningen med många korta delkapitel un-
der väl valda sammanfattande rubriker visar
detta. Samtidigt har boken mycket att ge
även för den mer vetenskapligt inriktade lä-
saren: ett omfattande notsystem med noter
efter varje kapitel ger läsaren möjlighet att

kritiskt granska de påståenden som görs i texten. Forskningsarbetet är imponerande: förteckningen över otryckta källor vittnar om att författaren plöjt igenom närmare åttio olika arkivbestånd runtom i Norden och i Italien. Förteckningen över tryckta källor och biografiska verk är lika imponerande. Och förmodligen har författaren noterat all litteratur av relevans för ämnet: över etthundra-fyrtio arbeten finns upptagna i litteraturförteckningen. Dessutom finns utmärkta person-, ortnamns- och bildförteckningar samt en förkortningslista (som för en svensk läsare – ovan vid i Finland gängse förkortningar, såsom "KEK" och "Julk." – gärna hade fått vara något utförligare).

Framställningen är traditionellt kronologisk. Författaren inleder med ett kapitel om den lille Adolph Fredrics förfäder och uppväxt i det fattiga officershemmet i östra Finland. Författaren går sedan vidare, redovisar de fåtaliga uppgifterna om Muncks medverkan vid statskuppen 1772 och den snabba karriär som följde. I december samma år blev han hovstallmästare och följande år i oktober över- eller förste hovstallmästare. Viktigast var dock, menar Nikula (s. 34), det förtroende och den vänskap Gustav III visade honom under de följande åren.

Vid riksdagen i Stockholm 1778–79 företrädde Munck sin ätt på riddarhuset. Hans mest bemärkta insats där tycks ha varit som ledamot i den s.k. bankodeputationen, av Nikulas framställning att döma placerad där av Gustav III för att främja dennes intressen (även om adelsns ledamöter formellt givetvis valdes på riddarhuset). Hans agerande tycks dock ha missagat kungen. Han var inte heller, enligt Nikula, särdeles skickad att sitta i ett sådant utskott, eftersom han saknade kunskaper om eller erfarenheter av riksbankens uppgifter och verksamhet (s. 53).

Också vid det följande ständermötet, 1786, var Munck deltagare. Det får hos Nikula betydligt större utrymme än det föregående, men inte därför att Munck gjorde någon större insats – han tycks inte ha yttrat sig alls i ståndets plenum (s. 57). Däremot är naturligtvis riksdagen som sådan intressantare, eftersom en betydande opposition mot kungens sätt att styra riket där visade sig. Men Munck förblev tydligen lojal mot kungen (s. 56).

Det följande kapitlet om "Kung Gustav och hans danska gemål" (s. 60–78) innehåller alla de välkända spekulationerna och skvallret kring kronprinsen Gustav Adolfs börd. Munck var en systematisk man och har skrivit en utförlig PM om sin roll vid koncep-

tionen. Promemorian har bevarats i en avskrift. Nikula har fogat denna berättelse som bilaga till sin framställning (s. 327–339). Som källa är den naturligtvis en partsinlaga och säger egentligen ingenting om vad som faktiskt tilldrog sig i de kungliga gemaken.

Ett intressant kapitel handlar om de olika ockulta rörelser som var typiska för tiden och som Munck tydligen var djupt engagerad i (s. 79–93).

Muncks obestriddliga fäfänga framgår av ett kapitel om hans furstliga bostad på Helgeandsholmen i Stockholm, "Gref Pehrs hus". Nikula citerar en elak versmakare: "Min vän! du sagt med mycket skäl/Stallmästar Munck bor ganska väl/Hur vacker vue, som du beskrifvit/Men ack missunna ej dess lott./Den Gud så liten insigt gifvit/Han derföre mycken utsigt fått." Förvisso är nidskriften ett uttryck för omgivningens avund, så som Nikula menar (s. 101), men kan det ligga något i antydningen om att Munck hade en "så liten insigt"?

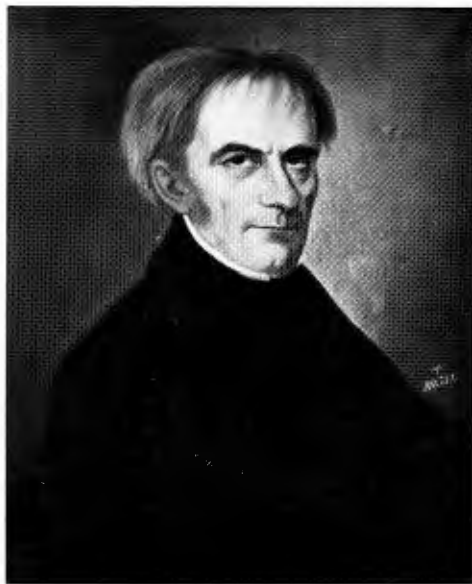
1781 utsågs Munck till ståthållare på Drottningholms slott och fem år senare till landshövding över det från Stockholms län avskilda Drottningholms och Svartsjö län. Han hade tydligen en stark känsla för sin värdighet och blev mycket upprörd om han upplevde att någon hade kränkt den: Nikula återger en för ståthållaren och landshövdingen inte särskilt smickrande episod där Munck bryskt avskedade äldfrun på Svartsjö slott (som dock återinsattes i sin tjänst, troligen genom kungens ingripande, s. 119.)

I juli 1788 nådde Munck höjden på sin karriär, då han utnämndes till president i kammarrevisionen. Av största intresse i samband med Nikulas skildring av presidentperioden är hans analys av Muncks roll i arbetet på den författningsreform som inleddes med de s.k. liljencrantzska memorialen 1785–86 och avslutades först med 1840 års departementalreform. Under Muncks tid ledde arbetet således inte till något resultat. Nikula är ändå imponerad av Munck och talar om hans "handlingskraft och djärvhet" och "förmåga att snabbt sätta sig in i nya problem". Samtidigt redovisar han den uppfattning som en auktoritet som C.T. Odhner uttryckt om Munck, att denne saknade "hvarje kompetens för en presidentstol" (s. 148; jämför också citatet ovan om Muncks eventuella dumhet och andra antydningar med samma innebörd). Det är svårt att tro att det handlar om samma person!

Gustav III:s utrikespolitiska äventyr som inleddes med anfallskriget mot Ryssland i juli 1788 och avslutas med freden i Värälä ett par

Christopher Jacob Boström. Foto: Kungl. biblioteket.

Carl Adolph Agardh. Foto: Statens konstmuseer.

år senare behandlas utförligt (s. 151–219). Munck motsatte sig krigsplanerna och förlorade sitt inflytande.

Därefter gick det bara utför för den forne gunstlingen. Han blev invecklad i förfalskningsskandalen 1788–90, drabbades av kunglig onåd, förknippades med Anjalaupproret och mordet på kungen och landsförvisades. Närmare fyrtio år tillbragte han sedan i Italien, under förtvivlade men misslyckade försök att nå upprättelse. Han tillerkändes efter många år en liten statspension, som dock inte kunde förhindra att han i juli 1831 fick "ett slut i armod" (s. 315).

Oscar Nikula har givit oss möjlighet att lära känna en särpräglad och mångsidig begåvning och att ta del av ett dramatiskt livsöde. Boken förtjänar en stor läsekrets, även om läsaren knappast övertygas om att Munck på något avgörande sätt påverkat samhällsutvecklingen. Men att ta del av hans klättring uppåt på samhällsstegen och av hans fall från toppen är fascinerande.

Bo Hammarlund

Agardh och Boström

Sven-Eric Liedman: *Att förändra världen – men med måtta. Det svenska 1800-talet speglad i C. A. Agardhs och C. J. Boströms liv och verk* (Stockholm 1991, 366 s.).

Sven-Eric Liedmans senaste bok, *Att förändra världen – men med måtta*, utgör med

författarens ord "en fristående fortsättning" på hans tidigare arbete *Den synliga handen* (1986). Den gången var det fråga om en studie över en person, den frihetstida ekonomiprofessorn Anders Berch. Nu gäller det en dubbelbiografi över två gestalter ur svenskt 1800-tal: botanik- och ekonomiprofessorn i Lund och biskopen i Karlstad Carl Adolph Agardh (1785–1859) och professorn i praktisk filosofi i Uppsala Christopher Jacob Boström (1797–1866). Precis som i fråga om Berch handlar det således här om universitetsprofessorer. Ibland skymtar hos Liedman fram en ambition att skriva de svenska intellektuellas historia i största allmänhet, men faktum är att de han verkligen skriver om alla tillhör en begränsad delmängd av de "intellektuella", professorerna, vars representativitet inte kan tas för given.

Det måste nog slås fast att också Liedmans urval av personer ur denna delmängd är tämligen godtyckligt. De skäl han anger för att plocka ut just Agardh och Boström förefaller inte tvingande. Här rör det sig om en parallellbiografi utan parallellitet. Någon Plutarchos är Liedman inte och vill väl heller inte vara det. Agardh och Boström kunde så vitt jag kan se ersatts med två andra betydande professorer, vilka som helst, ur svenskt 1800-tal utan att representativiteten skulle blivit sämre eller det "idealtypiska" momentet mindre tillfredsställande tillgodosett.

På en viktig punkt borde ett annat urval till

och med ha kunnat medföra en förbättring. Liedman vill skriva den svenska reformismens idéhistoria, han vill, som titeln till hans bok anger, framställa såväl Agardh som Boström som anhängare av reformer. I Agardhs fall ter sig detta rimligt nog — Agardh var ständigt full av reformprojekt på snart sagt alla områden. Han ville — ibland med framgång, ibland utan — reformera botaniken och bankväsendet, brandförsäkringarna och universiteteten, utrikespolitiken och teologin. Men varför kalla Boström reformist? Rent filosofiskt underkände han förändringarnas verklighet, som praktisk politiker var han stockkonservativ och en uttalad motståndare till reformer. Sin viktigaste insats i den dagspolitiska debatten gjorde han genom sitt försvar för den gamla fyrståndsriksdagen och sitt ursinniga motstånd mot tvåkammarreformen. För att göra Boström till reformist måste Liedman peka på att det dock fanns punkter där även denne det oföränderligas filosof önskade förändringar. Så var det givetvis — Boström var som vi alla missnöjd med åtskilligt i den existerande verkligheten. Men i den meningen blir också alla på ett fullkomligt trivialt sätt reformister. Bara genom att man berövar termen "reformist" all särskiljande innebörd kan Boström göras till en sådan.

Då jag senast besökte Sven-Eric Liedmans ämbetsrum — det var nu åtskilliga år sedan — fann jag att han över sitt skrivbord satt upp två porträtt. Det ena föreställde Lenin, det andra Boström. Sedan den gången har väl Lenin förlorat en smula i aktualitet. Men tydligt är att Boström, åtminstone för Liedmans vidkommande, bara vunnit. Liedman står nära det politiska parti, vars förlag givit ut *Att förändra världen*, ett parti som nyligen lagt bort den revolutionära delen av sitt partinamn och nöjt sig med ett namn som anger ett allmänt reformsinne. Tydligt är att också för Liedman reformismens problematik blivit mer brännande i takt med att revolutionens problematik tett sig i allt högre grad avlägsen. Det finns i *Att förändra världen* en uttalad — och i min mening lovvärd — ambition att låta Agardh och Boström inte bara spegla sitt eget 1800-tal utan också kasta reflexer som lyser upp "det hörn där vi nu själva befinner oss". Men även om ambitionen i sig är lovvärd innehåller den välbekanta faror, bl. a. faran av intolkning av främmande problemställningar i det behandlade stoffet. Liedmans försök att ge Boström en oövad dagsaktualitet genom att förvandla honom till en reformist värmer visserligen sinnet på den som i likhet med recensenten delar

Liedmans klockarkärlek till Boström. Men det övertygar inte.

På liknande grunder känner jag mig skeptisk till Liedmans tes att hans huvudpersoner är "ämbetsmän och genier". Återigen stämmer tesen ganska bra in på Agardh. Agardh var i mycket ett vildvuxet geni i romantikens och den beundrade mästaren Schellings anda. Det fanns hos honom åtskilligt av excentrikern och mannen som gör vad som faller honom in. Givetvis fanns där också en konflikt mellan övermänniskolaterna och rollen som ämbetsman. Agardh blev på äldre dagar konservativ, men han fortsatte att vara begåvad och det i en utsträckning som i många goda ämbetsmäns ögon måste ha fått honom att te sig opålitlig. Hos Boström fanns däremot nästan ingenting av romantiskt geni. Det är sant att han hade stora anspråk. Förvisso ansåg han sig av Vår Herre vara skapad till tänkare (i motsats till hegelianen och vedersakaren Johan Jacob Borelius), förvisso ansåg han sig ha funnit sanningen i filosofin. Men han lade aldrig tonvikten vid det självsvåldiga, individuella, i sin insats. Det var en objektiv, opersonlig, rent rationell sanning han ansåg sig ha funnit. Han var ämbetsman också i tankens värld, det var därför många av hans kolleger ansåg honom så lämplig att fostra ämbetsmän.

Om jag således finner Liedmans allmänna resonemang och slutsatser tvivelaktiga (ehuru stimulerande) har jag bara beundran för det som dock utgör tyngdpunkten i hans bok, de individuella porträtten av två av det svenska 1800-talets intressantaste gestalter. Låt mig uppehålla mig vid Boström, där jag känner mig mest vittnesgill. Visst kan man finna invändningar, särskilt mot de rent filosofihistoriska avsnitten. Boströms tes att verkligheten "till sin egentliga natur var evig och oföränderlig" (s. 107 f.) var sålunda långt ifrån så originell som Liedman tycks mena. Något radikalt nytt i den samtida filosofin innebar den ingalunda — de tyska och svenska idealisterna bland Boströms föregångare (inklusive, trots vad Liedman säger härom på s. 108, Hegel) hade på den punkten samma uppfattning som han. Det nya hos Boström var inte läran om tidens fenomenella karaktär utan de radikala och ovanligt långtgående slutsatser han drog härav. Men även om Liedmans framställning har enstaka skönhetsfläckar måste betonas att han lyckats överdådigt väl i det väsentliga, i bilden av Boströms relation till sin samtid, till det samhälle och de institutioner som omgav honom. Överallt finner Liedman nya synpunkter, plockar fram nya belysande detaljer eller för-

ut obearbetat källmaterial. Med hans tolkningar finner jag mig oftast vara enig. Det är riktigt att se Boströms filosofiska utgångspunkter mindre i "den svenska personlighetsfilosofin" (en till stor del ohistorisk konstruktion) än i hegelianismen och i den europeiska idealismens utveckling i stort. Liedman visar bland annat utifrån föreläsningssanteckningar hur väl förtrogen Boström varit med Hegels texter. Han argumenterar också i ett intressant avsnitt för ett samband mellan Boströms filosofi och den numera (utanför Latinamerika) bortglömde Krause.

Lika enig är jag med Liedmans slutsatser då han kopplar boströmianismen till framväxten i Sverige av en byråkrati i Webers mening, dvs. av en rationellt, opersonligt fungerande administration. Därtill har Liedman såväl ifråga om Agardh som Boström en beundransvärd förmåga att levandegöra sina personer. Universalgeniet, fruntimmerskarlen och kyrkomannen Agardh är tacksam att porträttera. Men också Boström, exempelvis i en kollegas sällskap stadd på badresa till Strömstad under ständigt nervsvag ängslan för förkylningar och inflammationer, lånar sig till muntert persiflage. Liedman ger dock aldrig restlöst vika för lusten att karikera. Agardh får förbli geni och Boström behandlas till sist med inlevelse och aktning. *Att förändra världen* innehåller på detta vis mycken övertygande gestaltning, många belysande synpunkter, många fyndiga formuleringar. Liedman har skrivit en bok som är både stimulerande och instruktiv.

Svante Nordin

Svensk-Amerika

Ulf Beijbom: *Svensk-amerikanskt. Människor och förhållanden i Svensk-Amerika* (Växjö 1990, 248 s., ill.).

Efter 1960- och 70-talens omfattande forskning om den stora amerikautvandringens orsaker och förlopp samt om emigranternas bosättningsområden i Amerika har intresset nu alltmer fokuserats på hur utvandrarerna upplevde sin situation och hur de kulturellt hävdade sig som etnisk grupp. Ulf Beijboms bok innebär i detta sammanhang ett välkommet bidrag. Den omfattar åtta fristående kapitel — varav en del publicerade tidigare — som tillsammans bildar en helhet inom den ganska vida ram, som kan betecknas "svensk-amerikanskt". Som en röd tråd i framställningen löper frågan hur de svenska emigranterna i olika sammanhang anpassade sig i det amerikanska samhället. Ungefär halva boken utgörs härvid av ett an-

tal studier centrerade till ett personöde. Inledningsvis stiftar läsaren bekantskap med den unge officeren Otto Natt och Dag, som för sin frispråkighet om brister i den svenska arméns organisation och utbildning döms till döden under Karl Johans regim, men som tog sig över till USA, där han blev en kulturpersonlighet i staden Cincinnati. Ett andra avsnitt handlar om Olof Gottfrid Lange, sjöman från Göteborg, som av en händelse blir den förste svensken i Chicago, där han kom att stanna under hela sitt liv och inta en tongivande position inom sin etniska grupp i metropolen vid Lake Michigan, som kom att rymma så många svenskar. I en tredje uppsats tecknas bilden av Arthur Landfors, den självlärd arbetaren från Norrland, som blev en av Svensk-Amerikas mest välkända skalder.

I två för frågeställningen centrala kapitel behandlas de svenska emigranternas, och särskilt kvinnornas, möjligheter på arbetsmarknaden i Amerika respektive deras anpassning där. Under rubriken "Pigornas förlovade land" redovisas den kvinnliga emigrationen från Sverige och den många gånger fördelaktiga arbetsmiljö, jämförd med den i hemlandet, som mötte unga kvinnor från de skandinaviska länderna, eftersom de var mycket eftertraktade som arbetskraft i välbärgade amerikanska hem. I kapitlet "Svensk-amerikanism" analyseras den mängd etniska frågor, som generellt uppkommer i länder med stark invandring — exempelvis i Sverige av idag — och som ofta gäller en invandrargrupps dubbla strävanden; dels att anpassa sig i det nya landet, dels att behålla viktiga delar av sin ursprungliga kultur, sitt språk och andra etniska särdrag.

I ett avslutande kapitel låter författaren fyra kända svenska amerikabesökare berätta om sina intryck av den svenska folkstammens situation i Amerika och förmåga att klara sig i sitt nya land. Det är skolmannen, politikern och författaren Ernst Beckman, den kände missionsförbundaren Paul Peter Waldenström, agitatorn August Palm och politikern och nationalisten Carl Leopold Sundbeck. Deras intryck bildar avslutning på boken och de får på så sätt bidra till att ge svar på frågan hur amerikassvenskarna lyckats.

Boken är full av personhistoria, där mer eller mindre väl kända personer ibland bara omnämns och ibland behandlas utförligare. De flesta är från Svensk-Amerika, men mycket personhistoria gäller också rikssvenskar. Man saknar dock i detta sammanhang ett personregister i boken.

Beijboms bok är lättläst. Författaren har

som vanligt en elegant och stimulerande språkbehandling. Här finns många illustrativa citat och ett intressant bildmaterial. Med sitt långa chefskap för Emigrantinstitutet, många resor i Amerika och Australien samt med ett tiotal böcker och andra publikationer om utvandringen bakom sig, framstår han som detta forskningsfälts svenske nestor. Här har vi ytterligare ett värdefullt och fängslande tillskott i litteraturen om vår emigrationshistoria.

Hans Norman

En oförliknelig svenskamerikan

Vid Platte Rivers smala flöde med den sterila höglandsprärien böljande mot synranden och så långt från havet som det är möjligt att komma ligger Gothenburg, Nebraska. Ännu efter 27 år minns jag förvåningen när greyhoundbussen rullade in i den lilla dammiga småstaden på strax över 3 000 själar. Vilken skämtare hade tagit sig för att förse denna solbakade utpost med det saltstänkta namnet Göteborg? Många år efter mitt livs första bussresa genom USA inhämtade jag ur ortsnamnsforskaren O. R. Landelius' magistrala bok om svenska ortsnamn i Nordamerika att Gothenburg grundats 1882 av hålsingen Olof Bergström, baptistpredikant, godtemplare, emigrantagent, skriftställare och affärsman. Namnet Gothenburg hade Bergström givit sitt nybygge efter den stad där han kämpat och vunnit segrar men också lidit svåra nederlag. Landelius kunde också meddela att den man som introducerat IOGT-rörelsen i Sverige och på sin levnadshöjd hade varit mångmiljonär dött glömd, utfattig och alkoholiserad. Här utmanades sannerligen nyfikenheten av ett av den svenska emigrationens märkligaste levnadsöden! Först nu har min nyfikenhet på stadsgrundaren Olof Bergström stillats och det med besked, för Bertil Lindbergs biografi *Det måste bli annat av, sa' Olof Bergström* (Stockholm 1991, 200 s., ill.) är grundligare än mången doktorsavhandling samtidigt som boken är spännande som en thriller. Det sistnämnda mest i kraft av Bergströms svulstiga personlighet som får flertalet utlandssvenskar att te sig ganska så beskedliga.

Olof Bergström föddes 1841 i Hassela, mitt i Hälsinglands finnskogar och på tröskeln till vår äldsta utvandrabygd, varifrån profeten Erik Janssons trosförvanter emigrerade på 1840-talet. Från Hassela har en rad kända utvandrare kommit som augustinapatriarken Eric Norelius eller Daniel Lindström, han som gav namn åt staden Lindstrom i

Minnesotas Karl Oskar-bygder. Bergströms karriär som offentlig person började när han endast 16 år gammal reste de sju milen upp till Sundsvall, där han gick in i baptistförsamlingen. Det var självklart att den begåvade ynglingen skulle utbildas och därför fick han 1862–65 bevista den svenskamerikanska baptisten Gustav Palmqvists predikantkurser i Sundsvall. Därmed blev Bergström kolportör och evangelist med stora delar av Sverige och Norge som missionsfält. Överallt trollband han åhörarna med sin vältalighet, slagfärdighet och bibelsprängdhet. Eftersom den unge mannen dessutom var utrustad med en sällsynt behaglig röst, ett ståtligt yttre och belevat sätt är det inte förvånande att han kom att framstå som en av baptistrelsens stjärnpredikanter i 1860-talets Sverige. En vändpunkt i missionerandet inträffade 1869 i Karlshamn, där Bergström inte bara lät bygga ett ståtligt bönhus som än idag begagnas utan dessutom gifte sig. Äktenskapet gjorde predikanten så ångerköpt att han efter några veckor hals över huvud förlöpte den stackars hustrun, reste till Göteborg och gick ombord på amerikabåten.

För Olof Bergström var det naturligt att emigrera till Rock Island, Illinois, där hans forne lärare Gustaf Palmqvist 1852 grundat den första svenskamerikanska baptistförsamlingen. Bergström fortsatte predikantverksamheten i Amerika och for vida omkring i svenskbygderna. Omkring 1872 inträffade han i Nebraska där brodern skraddaren Anders strax innan slagit sig ned i Stromburg. Nebraska höll just på att koloniseras av Union Pacificjärnvägen som erhållit väldiga områden som "land grants" och gärna kontrakterade vältaliga och praktiska män av Olof Bergströms kaliber som emigrantagenter. Detta ledde till att den forne baptistpredikanten under de närmaste åren företog 21 sverigeresor för att värva nybyggare till järnvägslandet i Nebraska. Den dynamiske mannen passade också på att engagera sig i den nymornade svenska industrialismen, bl. a. startade han tre laggkärlsfabriker för tillverkning av snuskaggar och gav sig samtidigt in i nordländska skogsaffärer av den beryktade karaktär som ortsnamnet Baggböle symboliserar. De svenska affärsäventyren slutade i svåra förluster och Bergström återgick till den i längden lukrativare emigrantbefordringen.

När Bergström 1878 dök upp i Sverige igen uppträdde han som apostel för den amerikanska helnykterhetsrörelse som sedan 1851 utvecklats till IOGT. Den 5 november 1879 grundades den svenska urloggen Klippan nr 1 hos poliskonstapel Hagman i Majorna i Gö-

teborg. Följande år utgav Bergström nykterhetsskriften "Hvem har rätt" som blev den tyngst vägande delen av en intensiv publicistisk verksamhet i IOGT-rörelsens tjänst. Den övertygade svenskamerikanen med de ädla principerna reste samtidigt land och rike runt och grundade ett 20-tal loger. Denna verksamhet kulminerade den 31 mars 1880 då en svensk storloge av IOGT bildades under Bergströms ledning. Mindre än en månad senare återvände han till USA. Hur engagerad och begåvad Bergström än var hade han för många järn i elden för att leda en organisation av IOGT:s format. Våren 1881 led också hans relationer till de svenska godtemplarna ett rejält sammanbrott. Liksom Bergström tidigare glidit bort från predikantrollen avlägsnade han sig nu alltmer från IOGT.

Detta mänskliga lokomotiv som ständigt växlade in på nya spår satsade nu åter hundraprocentigt på Union Pacific och utvecklandet av det gudsförgätna Nebraska. I det sammanhanget beslöt sig Bergström för att investera i land utmed Platte River och den västerled som begagnats sedan mormonpionjärernas och kalifornienfarnas 1840-tal. Den 3 juni 1882 inmutade han följaktligen det homestead på den torra prärien i Dawson county som han skulle förvandla till Amerikas Göteborg.

— Hur bär man sig åt för att grunda en stad i Vilda västern? frågade Sundsvalls-Posten 1895 vid ett av Bergströms hemlandsbesök. — Jag köpte jord, grävde mig en håla stor nog att rymma mig och sex karlar till, löd det lakoniska svaret. Under de kommande åren utvecklades en aktivitet som verkade osannolik också efter amerikansk måttstock. 900 träd planterades för att beskugga gatorna mot den brännande solen. Man anlade järnvägsstation, postkontor, hotell, bank, ångkvarn, tidning och apotek, byggde en kilometerlång bro över floden, grävde en kanal och skapade USA:s näst största konstgjorda sjö som på 1890-talet utnyttjades till att driva ett kraftverk. Bergström var primus motor i nästan allt som företogs samtidigt som han befann sig på ständiga resor för att övertala invandrade landsmän att komma till Nebraskas Göteborg. Allt gick honom väl i händer och 1885 fick Gothenburg rang och värdighet av stad. Trots sina framgångar greps svensken inte av hybris utan insåg värdet av skickliga medarbetare. Det verkliga lyckokastet var engagerandet 1883 av receptarien, godtemplaren och emigrationskamraten Vollrad Karlson i stadens affärer. Karlson blev omgående apotekare med titeln "doktor" och fungerade alltmer som stadsgrunda-

rens alter ego i offentliga sammanhang — innan Karlson dog 1887 endast 28 år gammal hade hans karriär krönts med fredsdomarämbetet.

Nedgången i Olof Bergströms liv började med giftermålet med sångerskan Betty Åhlander 1884. De hade gemensam bakgrund i Norrland och baptiströrelsen där och hade bäge fått smak på det ljuva livet. Bergström gick med sedvanlig energi in för sin vackra och välsjungande hustrus karriär, vilket ledde till resor och allt vidlyftigare avsteg från nykterheten. För den framgångsrike affärsmannen i Vilda västern hade det blivit allt ohållbarare att spotta i glaset. När han nu också måste umgås med musik- och varietéfolk gick korken slutgiltigt ur champagneflaskan. Inte oväntat visade det sig härvid att den atletiske norrlänningens frustande livsaptit i högsta grad passade in i backanalisiska sammanhang. Den gamle absolutisten och predikanten förvandlades till festprisse och började hastigt sjunka ned i alkoholismens trask.

Ett olycksaligt pokulerande natten mellan den 13 och 14 mars 1890 slutade inte bättre än att Bergström fick tag i ett gevär som gick av och sköt landsmannen Ernest G. Edholm till döds. Skottet lär ha föregåtts av hetsigt tal men juryn frikände Bergström. I fortsättningen blev den flaskkantade utförsbacken bara brantare. Mannen som några år tidigare mottagit storartade hyllningar från befolkningen i sin stad hade snart förlorat allt anseende. Hustrun lämnade honom och den vidlyftiga affärsverksamheten med emigranter och land, som länge haft Chicago som centrum, började knaka i fogarna tills Olof Bergström 1896 var ruinerad. Plötsligt hörde man ingenting mer från den man som alltid låtit tala om sig. En sommardag 1905 stötte så en av Bergströms gamla predikantkollegor mitt i Chicago på "en våldsamt korpulent figur med ett förlorat utseende" som dock hade omisskännliga drag av den förlorade sonen. Det var Bergström och han försörjde sig numera som bartender på en sylta vid hörnet av Harrison och Clark i alla försupna svenskers Chicago!

En av de märkligaste levnadsbanorna i Svensk-Amerika lyktades den 3 februari 1910 i en gudsförgäten håla i Tennessee. Trots att Bergström då i över ett årtionde framstått som skräckexemplet på hur det kan gå om man slutar vandra under vackra ledstjärnor frodades de organisationer och projekt han ägnat sin väldiga mannakraft åt. 1910 närmade sig t.ex. Svenska baptistsamfundet sin högsta medlemsnumerär och svenska IOGT

var med sina 160 000 medlemmar större än LO! Efter en svår depressionsperiod under 1890-talets torrår blomstrade åter Gothenburg och räknade 1 700 invånare. Den svenska emigrantström, som Bergström gjort så mycket för att befrämja, resulterade i att 1910 års amerikanska folkräknare kunde registrera 663 000 i Sverige födda amerikaner. Olof Bergström dog som en stackare men han hade förvisso inte levt förgäves.

Ulf Beijbom

Bodens fästning

Boden. Fästningen, garnisonen, samhället. Huvudred.: Bror Oscar Nyström, Sven Skeppstedt. (Västervik 1990, 678 s., ill., kartor, personreg.).

När boken Polacksbacken – en gammal lägerplats utkom 1982, var det en ny typ av militärhistoriskt verk som såg dagens ljus i Sverige. Medan äldre regementshistoriker ofta varit kronologiskt upplagda och avgränsats av ett visst förbands eller en viss myndighets liv och verksamhet, hade man här tagit en övningsplats och aktiviteterna kring den till utgångspunkt. Det blev då också möjligt att lägga ett vidare perspektiv till framställningen, att lyfta fram social- och kulturhistoriska aspekter på ämnet samt att inbjuda författare från flera olika discipliner till medverkan. Verket om Polacksbacken återspeglade väl den övergång från traditionell, händelseinriktad "krigshistoria" till modern, samhällsinriktad "militärhistoria", som ägt rum inom svenskt militärhistorisk forskning under de föregående decennierna. I redaktionen för verket om Polacksbacken återfanns överstelöjtnant Bror-Oscar Nyström. Fram till sin död sommaren 1988 ledde Nyström också arbetet med föreliggande bokverk.

Bodens fästning, där sedan 1901 ett stort antal olika förband och myndigheter varit förlagda, kunde väl knappast ha fått sin historia skriven i den traditionella regementskrönikans form. 18 olika författare har medverkat i 21 uppsatser. Bland bidragsgivarna finns historiker, ekonomhistoriker och konstvetare från Umeå universitet, forskare från krigsarkivet, Armémuseum och militärhistoriska avdelningen vid Militärhögskolan, men även arméchefen och fästningskommendanten, landshövdingen i Norrbotten och kanslissekreteraren i Bodens kommun. Till sammans ger de alla en allsidig belysning av fästningens roll som försvarsverk, som militärt utbildningscentrum, som kulturmiljö och som ekonomisk motor i en glesbefolkad region. Volymen är rikt och vackert illustre-

rad med bilder, kartor, tabeller och diagram, och måste trots sitt "hardback"-utförande benämnas praktverk.

Utrymmet medger inte att här mer än ett fåtal av bidragen nämns. Sven Wäsström, f.d. byråchef vid FRA, ger en spännande skildring av säkerhets- och underrättelsetjänst kring Bodens fästning, vilket bl. a. försöker kasta nytt ljus över de mystiska spökflygarna på 1930-talet. Mats Ahnlund, konstvetare som skildrar staden och den militära arkitekturen, pekar bl. a. på vilket främmande inslag den militära monumentalarkitekturen utgjorde i 1910-talets lantliga Boden. Ekonomihistorikern Jörgen Björklund beskriver fästningens ekonomiska påverkan på lokalsamhället perioden 1900–1951, märkbar framför allt inom byggsektorn. Agneta Guillemot studerar hur fästningen förändrat Boden socialt och politiskt. Bl. a. undersöker hon de militära representanternas agerande i kommunalfullmäktige samt belyser den märkliga episod 1911, då samtliga stamanställda, underbefäl och officerare uppvaktade kommandanten Lars Tingsten med en bön om att garnisonen skulle brytas ur det civila samhället och tillåtas bilda en egen, från Bodens municipalsamhälle oberoende kommun. Överstelöjtnant Arvid Cronenbergs bidrag "Från Karlsborg till Boden. Tillkomsten av Bodens fästning mot bakgrund av tidens operativa teori" ska ägnas en något utförligare behandling, då Cronenberg på ett tankeväckande sätt ifrågasatt gängse föreställningar om svensk försvarspolitik under 1800-talet. Beslutet att bygga Bodens fästning – fattat av riksdagen i maj 1900 – har ju tolkats som ett övergivande av 1800-talets defensiva centralförsvarsdoktrin till förmån för det invasionsavvärjande periferiförsvar, som fram till våra dagar varit vägledande för svenskt militärt tänkande. Rikets försvarslinje försköts från den aldrig färdigbyggda fästningen Karlsborg i landets inre till Norrbotten i nordost.

Cronenberg menar att detta är en feltolkning. Boden var liksom Karlsborg en produkt av 1800-talets militära tänkande. I operativt hänseende var Boden också tänkt att fungera enligt centralförsvarsdoktrinen: när fienden passerat gränsen en befäst depå och replipunkt för fördröjningsstriden, i krigets senare skede utgångspunkt för motanfallet. Bodens fästning innebar således inte att försvarslinjen flyttades ut mot rikets periferi, endast att centralförsvaret byggdes ut till rikets norra delar sedan dessa genom malm, skog och vattenkraft fått ett nytt värde, genom järnvägarna i norra Finland en ny sårbarhet. Någon

periferiförsvarsdoktrin i ordets egentliga mening, av det slag som t.ex. låg bakom den franska Maginotlinjen eller den tyska Atlantvallen, har däremot aldrig haft någon roll i svensk militär planläggning. Cronenbergs tes underbyggs ytterligare av de tre uppsatser (av resp. Sven Skeppstedt, Folke Nordenstam & Bernt Selin samt Lars Ericson), som skildrar fästningens militära historia under perioden 1910–1945. Här visas på olika sätt hur de resurser som ställdes till Bodenkommandantens förfogande aldrig möjliggjorde ett uppehållande försvar i Övre Norrland. 1943 omformulerades också fästningens uppgift: den skulle enbart fungera som lokal förrådsfästning, och dess direkta skyddsuppgift begränsades till älvövergångarna mot söder. Sedan andra världskriget är det framför allt som utbildningscentrum i fredstid fästningen haft sin militära betydelse.

Cronenbergs argumentering är skarpsinnig och väldokumenterad. Det framgår att vid tiden för beslutet om Bodens fästning få militära beslutsfattare uppfattade det som en principiell fråga om försvarsdoktrinen framtida inriktning. Endast företrädare för flottan, som av förståeliga skäl opponerade sig mot kostsamma befästningsprojekt till lands, ville hävda att centraförsvaret spelat ut sin roll och att det i framtiden gällde att möta angriparen vid gränsen (=till havs). Att fästningsprojektet genomfördes måste därför snarast ses som en seger för centraförsvaret och den etablerade ordningen, inte som en seger för nya idéer.

Gunnar Åselius

Arbetarrörelsens bildningsideal

Bernt Gustavsson: *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930* (Stockholm 1991, 304 s.).

Detta är en doktorsavhandling i ämnet idé- och lärdomshistoria, framlagd vid Göteborgs universitet våren 1991. Här skildras mångahanda ting: bl. a. bildningsbegreppets utveckling under de senaste två hundra åren, folkhögskoletankens och studiecirkelnas framväxt, grundandet av de första s. k. arbetarinstiuten samt bildningsverksamhetens institutionalisering. Bokens huvuddel utgörs av tre fallstudier där författaren diskuterar bildningsbegreppets användning inom den svenska arbetarrörelsen decennierna runt sekelskiftet 1900. Som typexempel har han valt att närmare studera Rickard Sändlers (1884–1964), Oscar Olssons (1877–1950) och Arthur Engbergs (1888–1944) bildnings- och kunskapsideal.

Någon samlad idéhistorisk analys av bildningsideal och bildningstraditioner har inte gjorts tidigare i Sverige, bortsett från några specialstudier över skolformer och undervisningssystem, utförda av pedagoger för andra pedagoger. I den meningen är Gustavssons bok en pionjärinsats. Dock bör det sägas att också Gustavssons framställning ibland har en tendens att försumma de idéhistoriska problemen till förmån för de pedagogiskt inriktade. Gustavsson, själv folkhögskollärare, har ett hjärta som klappar för det som han kallar "bildningens väg"; det är uppenbart att han ägnat mycken tid åt att fundera inte blott över folkbildningens historia utan även över dess framtid.

En av avhandlingens främsta förtjänster är att den påvisar och utreder det moderna bildningsbegreppets komplexa och motsägelsefulla karaktär. 1) Med bildning kan vi å ena sidan mena en på förhand fixerad studiegång gemensam för alla (*målbestämd bildning*), å andra sidan individens fria sökande utan bestämt innehåll (*bildning som fri process*). 2) På samma sätt säger vi att sökande efter kunskap bör vara en angelägenhet för alla människor oberoende av klass och social position (*demokratisk jämlikhetssträvan*), medan den i själva verket är förbehållen ett litet fåtal individer (*elitism*). 3) Med bildning menar vi såväl kunskapens sammanhang och integritet till en helhet (*världsåskådning*) som den forskande tankens allt djupare inträngande i vetandets värld (*vetenskaplig specialisering*). Det är dock en av grundteserna i boken att bildningsbegreppet behöver denna dialektiska spänning mellan motsatser. Endast så, sägs det, kan "bildningsverksamheten (utvecklas) mest kraftfullt och dynamiskt" (s. 32f). — Författaren har ibland en olycklig benägenhet att göra pedagogiken till sitt huvudintresse.

Gustavsson ägnar ett av avhandlingens kapitel åt att skildra bildningsbegreppets uppkomst och utveckling. Han antyder dess ursprung i medeltidens teologiska mystik: det ansågs vara människans uppgift att göra sig till en "Guds avbild" (*imago Dei*) genom att med tankens och känslans hjälp intensivt leva sig in i skapelseverket. Här tycker jag för egen del att Gustavsson alltför snabbt går förbi ett intressant och hittills föga uppmärksammat problem i idéhistorien. Fr. a. hade det varit en god sak att utreda varför bildningstanken fick ett så starkt genomslag i just den svenska miljön, där den lutherska ortodoxin länge intog en fiendtlig hållning mot fria sammanslutningar utanför kyrkans kontroll.

Gustavsson intresserar sig för det moderna bildningsbegreppet, så som det kom att formuleras av ett antal framträdande filosofer "i ett idéernas gränsland mellan upplysning och romantik" åren 1760 till 1820. Det var i detta sammanhang, som vår egen tids syn på bildning och kunskap tog form, menar han. Och det var också här som de bildningsideal växte fram vilka, enligt Gustavsson, skulle få så stor betydelse för den svenska arbetarrörelsen decennierna kring sekelskiftet 1900.

Tre bildningsideal skisseras: 1) *medborgarbildningsidealet*, med rötter hos de franska encyklopedisterna; 2) *självbildningsidealet*, formulerat av J. J. Rousseau (1712–1778) och Immanuel Kant (1724–1804); samt 3) det *personlighetsbildande idealet*, präglat av den tyska romantiken och nyhumanismen och fr. a. formulerat av Wilhelm von Humboldt (1767–1835) och Friedrich Hegel (1770–1831).

Den klara dispositionen är en av avhandlingens förtjänster. Sedan Gustavsson i inledningskapitlet definierat de tre bildningsidealen till form och innehåll, åtar han sig att visa hur dessa vart och ett på sitt sätt kom att prägla den svenska folk- och arbetarbildningen ännu hundra år senare. I tre av avhandlingens fyra huvudkapitel redogör han i tur och ordning för Rickard Slanders, Oscar Olssons och Arthur Engbergs bildningsideal. Varför han valt just dessa tre som sina exempel får vi aldrig veta. Men Rickard Sandler tilldelas här rollen som medborgarbildningens företrädare. Oscar Olsson får självbildningsidealet på sin lott. Och Arthur Engberg utses till personlighetsbildningens och nyhumanismens svenske banérförare.

Risken med Gustavssons metod är att den ger läsaren intrycket att bildningsverksamheten inom svensk arbetarrörelse var bättre organiserad än den faktiskt var. Vi har idag en tendens att idealisera den tidiga bildningsivern och se den som uttryck för en kulturell strävan på folkets egna villkor. I själva verket var det en liten minoritet som drev dessa frågor. Inom arbetarrörelsen betraktades f. ö. bildningsfrågorna vid denna tid sällan som ett självständigt fält med egna värden och mål utan underordnades så gott som undantagslöst rörelsens politiska, sociala och ekonomiska program. Det skulle dröja ända till sent in på 1930-talet innan ett enhetligt bildningsprogram började utvecklas inom arbetarrörelsen, fr. a. av sådana drivande krafter som Gunnar Hirdman och Torvald Karlbom. Hirdmans insatser diskuteras av Gustavsson blott i förbigående och främst som exempel

på tidens ökande institutionalisering. Karlbom nämns inte alls.

Om Sandler får vi dock veta att han som son till rektorn på Høla folkhögskola, Johan Sandler, fick folkbildningsidealiteten i blodet. Humanistiska värden, läsning av litteraturens klassiker och ett livligt musicerande ingick här som naturliga beståndsdelar. Efter naturvetenskapliga studier i Uppsala var han så rustad att inträda i folkbildningens tjänst. I Uppsala hade han mött studentradikalismen och blivit socialdemokrat. Därefter följde några års hetsig vänsteragitation. I socialdemokratiska ungdomsförbundet blev han den unge P. A. Hanssons främste rival. Det var Sandler som mest medvetet vid denna tid drev bildningsfrågorna inom arbetarrörelsen. Han hade bl. a. planer på att efter tyskt mönster starta en arbetarhögskola i Sverige. Som lämplig plats för denna ville han se Brunnsviks folkhögskola.

Sandler var från 1909 och några år framåt lärare på Brunnsvik vid samma tid som Torsten Fogelqvist var skolans rektor. Att Fogelqvist inte uppmärksammas här är något märkligt med tanke på att denne var en av tidens mest konsekventa uttolkare av det nyhumanistiska bildningsidealet. Det kunde därför ha varit givande att jämföra Fogelqvists nyhumanism med Slanders utilitistiskt orienterade medborgarbildningsideal. Brunnsviks folkhögskola var en smältdegel och mötesplats för såväl idéer som personligheter, en unik kulturmiljö i den tidens Sverige. Varför uppskjuta diskussionen av nyhumanismen till kapitlet om Arthur Engberg, så som Gustavsson gör, när samma tanketradition redan fanns förkroppsligad i Fogelqvists gestalt – och dessutom på Brunnsvik? Här har Gustavsson (och hans läsare) gått miste om flera godbitar.

Sanders bildningssyn var elitistisk, säger Gustavsson. All kunskapsinhämtning skulle vara effektiv och rationell samt ställa upp klara studieplaner och mål; det gav lärarna och administratörerna makten över undervisningen. Denna uppfattning kom på kontrakurs med det självbildningsideal som just då hade börjat utvecklas i studiecirkelarna (fr. a. av Oscar Olsson). Det var här som "möjligheten till att lägga bildningen i folkets egna händer" fanns, säger Gustavsson. Men Sandler fjärmade sig efter hand från sin elitism och närmade sig en demokratisk kunskapssyn, bättre i samklang med arbetarrörelsens krav.

Gustavsson skildrar denna Slanders attitydförändring med lätta penseldrag. Att det

var Sandler som 1912 fick uppdraget att starta ABF, organet för "det fria och frivilliga bildningsarbetet" kan ju te sig en aning förvånande. Men Gustavsson ser i Sandler den effektive organisatören, som grep sig verket an att centralisera studiecirkelverksamheten, bygga upp föreningsbibliotek, skaffa fram statsanslag osv. Partiet hade gett honom ett uppdrag och han utförde det med samma iver som han utförde allt annat.

Dessförinnan hade dock Sandler försökt att på ett par av SAP:s kongresser, 1907 och 1908, intressera partiets ledande krafter för sin idé om att starta en arbetarhögskola i Sverige. Till dessa tillfällen hade han författat sin programskrift "Arbetarhögskolan och andra socialistiska kulturfrågor" (tryckt 1908). Trots att kongressen uttalade sig i välvilliga ordalag om Sinders förslag samt om folkbildningens stora betydelse för arbetarna, röstades motionen ändå ner. Varför?

Gustavsson förmodar att Sinders förslag dels inte var tillräckligt väl förankrat i partiet, dels att det drevs av en liten men högljudd minoritet, fr. a. av kretsen kring studentföreningen Laboremus i Uppsala, där Sandler var medlem. Han antar t. o. m. att det var den bildningsfientliga falangen kring August Palm som segrade på kongressen genom att rösta ner förslaget.

Nu var August Palm vid denna tid knappast en person att räkna med inom partiet. Palm betraktades alltmer som en belastning med sin bisarra antiintellektualism. Det var knappast Palm som kongressen följde när den avsåg Sinders förslag.

Partiet hade vid denna tid en mängd långt svårare problem att brottas med än bildningsfrågorna. Gustavsson har delvis rätt i att Sinders motion om arbetarhögskolan inte var tillräckligt förankrad, men han frågar inte varför. Orsakerna var flera. Rösträttsfrågan var t. ex. ännu brännande aktuell. Försvarsfrågan hade blivit en inflammerad konfliktthård, som ett tag hotade att dela partiet. Ett annat debattämne var samarbetet med liberalerna. Hur långt skulle man gå? Skulle man t. o. m. kunna bilda regering tillsammans med liberalerna, när den tiden kom? Dessutom stod partiet inför organisatoriska problem med en hastigt ökande medlemskader. Allt detta var problem som krävde snabba lösningar.

Men största hindret mot Sinders planer var nog ändå det förhållandet att det inom arbetarrörelsen redan fanns ett mycket enklare och billigare program för arbetarklassens skolning än det som Sandler skisserade. Dess huvudman var den unge P. A. Hansson. Lika

litet som Sandler lyckades rubba Hanssons starka ställning i partiet och ungdomsförbundet, kunde han med sin skrivelse om arbetarhögskolan rubba Hanssons kulturpolitiska företrädare. Hansson drev sina synpunkter i tidskriften Fram, där han gentemot Sinders storvulna planer hävdade att en äkta arbetarbildning endast kunde komma till stånd ute i arbetarkommuner och fackförbund. Det var så arbetarna skulle skolas, menade Hansson, i direkt kontakt med den dagliga praktiken. Två syften kunde därigenom uppnås: dels kunde man hålla arbetarorganisationerna fria från påverkan från intellektuella och andra borgerliga intressen (studentpolitikerna i Laboremus t. ex.); dels kunde man direkt ta hand om alla de nya medlemmarna i rörelsen, sätta dem i verksamhet och göra dem omedelbart nyttiga för organisationen.

Kapitlen om Oscar Olsson och Arthur Engberg är avhandlingens bästa. Olssons självbildningsideal och Engbergs personlighetsbildande ideal kan i förstone tyckas vara alltför lika för att behandlas var för sig. Men Gustavsson har uppenbarligen ett syfte med sitt tillvägagångssätt: medan Olssons bildningsidealism beskrivs som folkligt förankrad och fri från varje form av elitism, framställs Engbergs som motsatsen; den ene får representera folkbildningstankens höjdpunkt, den andre dess nedgång och fall.

Oscar Olsson (kallad "Olsson med skägget"), född 1877 i en fattig hantverkarfamilj, kunde tack vare familjens försakelser och egen begåvning bli studerad karl. Han läste i Lund, kom i kontakt med det radikala studentlivet kring föreningen D.Y.G. där han bl. a. träffade filosofen Hans Larsson (1862—1944). Av Larsson tog han bestående intryck. Under hela sitt liv behöll han också sin folk Rörelseanknytning. Han var nykterhetsman och samtidigt socialdemokrat. Grundade 1917 tidskriften Bokstugan, blev riksdagsman 1913 och var under lång tid en av partiets sakkunniga i utbildnings- och skolpolitik.

Arthur Engberg var tio år yngre än Olsson och kom tio år senare in i arbetarrörelsen. Född i en småbrukarfamilj hade han starka bindningar till både väckelse- och nykterhetsrörelsen. Det var som student i Uppsala hans politiska intresse väcktes. Han studerade i Uppsala filosofi för Axel Hägerström (1868—1939) och skulle kanske ha slutat som filosof om han inte tidigt hade dragits in i journalistiken. Han blev 1918 huvudredaktör för tidningen Arbetet i Malmö och 1924 för Social-Demokraten i Stockholm. Han gjorde sig känd som SAP:s kanske mest radikala röst vid sidan av Rickard Sandler och var den

som mest medvetet drev en ortodox marxistisk linje. Det sker emellertid en märklig förändring av Engbergs hållning efter det att han blivit ecklesiastikminister i den nya socialdemokratiska regeringen 1932. Han utvecklas i konservativ riktning och blir talesman för ett nyhumanistiskt och personlighetsbildande ideal, som enligt Gustavsson svårigen låter sig förenas med en socialistisk politik. Det är denna "ideologiska förändring" i Engbergs utveckling som Gustavsson intresserat sig för. Något inträffar, menar han, mellan åren 1920 och 1930 i samhällslivet som betingar denna positionsförskjutning.

Förändringen kan iakttas på flera olika nivåer. Det sker t.ex. en *generationsväxling*. Den första generationen socialdemokrater, uppfostrade i 1880-talets kulturradikalism, ersätts av en ny grupp individer som inte enbart ser sig själva som talesmän för en viss samhällsklass utan som fr. a. vill ta ansvar för hela samhällets utveckling. Med det parlamentariska genombrottet sker det vidare en *institutionell förändring* som innebär att arbetarrörelsen växer in i det etablerade samhället. Man kan också se hur den svenska socialdemokratin, från att ha varit starkt påverkad av tysk filosofi och politik, efter första världskriget orienterar sig åt engelsk vetenskap och ekonomi. De svärmiska och romantiska idéerna ersätts av ett rationellt tänkesätt osv.

Idealister av Oscar Olssons och den unge Sinders typ blev alltmer obsoleta i tidens politiska kultur. Olsson höll livet ut fast vid sin romantiska idealism och marginaliserades. Sinder hade förmågan att anpassa sig till kraven på instrumentell rationalism, gjorde en vacker karriär och slutade som utrikesminister. Arthur Engberg hörde till den typ av politiska kameleonten som kom att sätta sin prägel på det offentliga livet från 1930-talet och framåt.

Det är utan tvivel en intressant avhandling Gustavsson har skrivit. Allra intensivast kommer den nog att läsas och diskuteras på folkhögskolor runt om i landet. Som alla goda böcker inbjuder den till diskussion. Och en bra bok finner alltid sin publik.

Kjell Krantz

Agitatoren Kata Dalström

När professorn i idéhistoria vid universitetet i Umeå Ronny Ambjörnsson på femtioårsdagen 1986 mottog en festskrift med den välfunna titeln "I framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria" medverkade Rut Berggren med en strikt analys av idéinnehållet i

Kata Dalström. Foto: Kungl. biblioteket.

Kata Dalströms politiska förkunnelse. Året därpå gjorde Berggren relationerna mellan å ena sidan Kata Dalström, å den andra Hjalmar Branting och i synnerhet Fredrik Ström till föremål för en akademisk avhandling. Men ämnet var snävt avgränsat och det vetenskapliga utbytet av avhandlingen (rec. i PHT 1988, s. 73f) blev begränsat. Rut Berggren har ännu en gång återkommit till ämnet, nu med en populärt hållen biografi: *Agitatören Fru Kata. Kata Dalström och hennes tid* (Stockholm 1991, 268 s., personreg).

Berggren fäster sig vid de stora ålderskillnader som rådde både i föräldrarnas och i Katas eget äktenskap, omständigheter som rimligtvis påverkade hemlivet. Kata hade sex syskon, varav flera dog tidigt, och fick sju egna barn. Fadern var industrialist och maken uppfinnare. Den förstnämnde stipendierades av Vetenskapsakademien och rapporterade från en utländsk studieresa till J. J. Berzelius. Den sistnämnde uppfann ett signalsystem som skulle förhindra järnvägsolyckor.

August Strindberg lika väl som Ellen Key blev av betydelse i Kata Dalströms liv. När Kata vid 90-talets mitt anslöt sig till socialdemokratin markerade Ellen Key en viss distans. Inom arbetarrörelsen ville Kata inte avgränsa någon särskild kvinnofråga. Klubbar eller föreningar för kvinnor borde förbehållas yrkesområden där alla utövare var kvinnor. Familjen Dalström semestrade några somrar vid slutet av 90-talet i Furu-

sund. Till grannarna hörde Strindbergs syster och sväger, adjunkten Hugo von Philp – av Berggren felaktigt betecknad som läkare. Denna titel tillhörde makarnas son Henry von Philp. Sommaren 1899 kom Strindberg dit ut och deltog i umgängeslivet och familjen Dalström karikerades några år senare av Strindberg i Götska rummen.

Självlärd var visserligen Kata enligt nutida sätt att se men hennes beläsenhet var vidsträckt. Även om hon tog emot impulser från vitt skilda håll hyste hon fasta åsikter, exempelvis då hon försvarade parlamentarismen emot angrepp från vad hon kallade ung-hinkar. Inte heller bortsåg hon från bildningens vikt vid den pågående klasskampen. Kata Dalströms historiska roll är agitatorns. Som kongressdeltagare verkade hon inom fack och parti men hon tog aldrig plats i kommun eller riksdag.

Rut Berggren dröjer vid flera episoder under Katas bana som bearbetare av den allmänna opinionen. En offentlig dispyt över ett för Kata Dalström centralt tema, kyrkan och socialdemokratin, ägde rum 1907 i Söderala kommun i Hälsingland. Hennes klartänkta motpart var sedermera kyrkoherden David Granqvist (1864–1959) som bestred att en kristen kunde vara socialdemokrat. Kata försvarade klasskampen. Den hade intet egenvärde, syftet var solidaritet mellan människor – ”vi utsår inte missnöjet, men vi organiserar det”. Då hon 1909 agiterade i Ronneby ingrep borgmästaren där Ernst Flensburg (1851–1917). En process blev följden men Kata frikändes. Försvarare var en måg till henne, advokaten Georg Stiernstedt.

Fredrik Ströms biografi över Kata Dalström, framlagd för sextio år sedan, hade karaktären av en krönika. Kata gick ur tiden 1923 och avständet i tiden ger viss möjlighet till andra bedömningar som Rut Berggren tagit till vara i det arbete som föreligger. Några egentliga nyheter presenteras inte. Men Berggrens förmåga att disponera ämnet gör sig fördelaktigt gällande.

Må det påpekas att professor Axel Herrlin, författare till *Själslivets underjordiska värld* (1901), fått sitt namn förvanskad på s. 174.

Åke Lilliestam

John och Ester Bauer

Fascinationen över John Bauers konst är ofta omvittnad. Bl. a. har Harry Martinson bekant sin kärlek till hans illustrationskonst. Också för dagens sagoläsare behåller hans bildskatt sin dragningskraft. Gunnar

Lindqvist gjorde 1979 en sammanfattande studie över konstnären, ”John Bauer.” 1991 kom vad som närmast är en ny upplaga av boken, nu kallad *John och Ester. Makarna Bauers konst och liv* (Stockholm 1991, 152 s., ill., personreg. saknas.). Böckerna dubblar varandra såväl textmässigt som i bildurval.

Bryggarsonen John Bauer behövde aldrig föra någon kamp för sitt yrkesval. Redan tidigt visade sig hans konstnärliga anlag och uppmuntrad av föräldrarna för han som 16-åring till Stockholm för att börja på Konstakademien. Hans förebilder var Carl Larsson och Albert Engström, som visade honom vägen i illustrationskonsten. Under elevtiden medverkade han i Söndags-Nisse och utförde illustrationer för Topelius’ Ljungarns saga samt kontrakterades även för illustrationer till Nils Holgersson. Bokförläggaren C. A. V. Lundgren uppmärksammade honom för sitt stora praktverk om Lappland. Han var 1907 en given illustratör för Bland tomtar och troll och illustrerade sagosamlingen till 1915, då han ansåg sig vara färdig med genren.

Under akademitiden träffade han sin blivande hustru Ester Ellqvist, också hon med konstnärsdrömmar, som dock aldrig fick förverkligas. I stället blev hon makens ständiga modell, hans sago prinsessa.

Äktenskapet blev aldrig lyckligt. Ester Bauer hade svårt att dela Johns längtan efter den orörda natur, som kom att inspirera hans konst. För henne blev hemmet på Björkudden vid sjön Bunn förkävande i sin avskildhet. Genom att flytta från Björkudden till Djursholm trodde de att de kunde rädda äktenskapet. Sitt nya liv fick de aldrig pröva. Hela familjen Bauer förolyckades när kanalbåten Per Brahe förliste i Vättern.

Gunnar Lindqvist ger många prov på John Bauers höviska och idealiserande stil och poängterar hans beroende av såväl italienskt 1300-talsmåleri som av norska sagoillustrationer. Mindre behandlas den rena Bauerska linjen och hans förmåga att genom drastiska kontraster nå komiska effekter.

Bokens färgtryck är vackert, men kunde inte förlaget gett en antydning om att det faktiskt i långa stycken är fråga om ett nytryck och denna gång givit utförligare källhänvisningar?

Barbro Schaffer

Prins Eugen och det öppna landskapet

Prins Eugens tidiga måleri och hans sökande fram till ett självständigt konstnärskap behandlades av Inga Zachau i studien ”Prins Eugen. Nationalromantikern” (1989).

Nu återkommer författaren med en skildring av prins Eugens senare, mogna måleri, träffande nog kallad *Prins Eugen: det öppna landskapets skildrare* (Lund 1991, 309 s., ill., personreg.). Här får läsaren följa prins Eugens mottaglighet för de landskapstyper han mötte under sina olika bosättningar. Markant är hans sökande efter det öppna landskapet med fria horisonter, som domineras av väldiga himlar med spelande molnformationer.

Det är tydligt att prins Eugen efter sekel-skiftet kände sig färdig med det symboliskt orienterade nationalromantiska måleriet och kände behov av att direkt inför motivet skildra en visuell upplevelse, en inställning han för övrigt delade med sina generationskamrater. Den lummiga naturen på Djurgården gav honom inte de fria horisonter han sökte. Verner von Heidenstam fick honom att upptäcka Vätterlandskapet och vistelsen där förnyade hans måleri. Han började nu att arbeta med låg horisontlinje. Molnstudierna blev viktiga inslag i hans motivkrets. 1916 stod hans gård Örgården i Örberga färdig och huset var i prins Eugens ägo till 1944. Då hade han under de senare åren bara sporadiskt varit bosatt där. Andra landskapstyper stod att erövra.

Även det skånska landskapet blev av betydelse för prins Eugens utveckling och Inga Zachau framhåller hur väsentliga de italienska resorna blev för att nå klarhet i form och komposition. Under påverkan av italienskt freskomåleri lämnade han den horisontella linjen, som dominerade hans östgötska landskap. Stadslandskapet fördes in i hans motivkrets och här är i stället vertikalen påfallande. Penselföringen blev också kraftigare och färgen lades på självsvåldigt pastos från att tidigare ha varit ganska tunn.

Ett avsnitt i boken behandlar prins Eugens monumentalmåleri med tonvikt på Solen strålar över staden i Östbergs Östra realläroverk. Den religiösa symboliken analyseras här, liksom vad gäller altartavlan i Kiruna kyrka. Författaren poängterar hur prins Eugen avsiktligt undviker religiös rekvisita för att låta det rena landskapet och ljuset förmedla det andliga budskapet. Inga Zachau behandlar i detta sammanhang prinsens något ambivalenta inställning till religionen. Han kände misstro till mysticism och esoteriska läror. Författaren vill inte utnämna honom till ateist, snarare var han agnostiker.

Prins Eugen var djupt fäst vid sin varmt religiösa mor drottning Sophia. Hans tvekan inför trons övertygelse måste ha oroat henne. Lättare hade han att diskutera sin ambiva-

lens med den nära vännen Helena Nyblom. Deras samförstånd finns väl dokumenterat i Gunnel Vallqvists biografi (rec. i PHT 1987: 3–4). Inga Zachau redogör också för det mer komplicerade förhållandet till Helena Nybloms dotter Ellen Lundberg, vars uppriktighet han värjde sig ifrån. Det tycks som om prins Eugen otvungnast korresponderade med kvinnor. Anna Bobergs brev till honom präglas av respektlös humor.

Inga Zachau har plöjt i det väldiga brevmaterial som förvaras på Waldemarsudde. Här finns ca 10 000 brev. Framställningen bygger i huvudsak på brevsamlingen. Författaren säger sig med hjälp av denna ha kunnat rätta felaktigheter i den tidigare Eugen-litteraturen. Hennes ende handledare har varit prins Eugen, skriver hon. Häri ligger kanske skildringens svaghet. Med hjälp av en utomstående hade hon troligen kunnat fjärma sig från sitt material och sovra i den väldiga citatmängden. Att närma sig en konstnärs verk med hjälp av hans egna uttalanden är en spännande men grannliga uppgift. För att föra in läsaren i konstnärens verkstad krävs närläsning och koncentration på de viktiga citaten. På så sätt kan det uppstå en dialog mellan konstnären och hans verk, som ger läsaren en inblick i "konstverkets födelse". I Inga Zachaus framställning skymms denna process av det ymniga citerandet av väsentligt och oväsentligt. En utomstående läsare hade säkert också kunnat peka på tvivelaktigheter, som att benämna Eugène Janssons symboliskt syntetiska sekelskiftesmåleri impressionism. – Förtjänstfullt är dock det avsnitt författaren ägnat åt prins Eugens konsthantverk. Här finns nya kunskaper att hämta.

Barbro Schaffer

Verket om Stenhammar

Bo Wallner: *Wilhelm Stenhammar och hans tid*, 1–3 (Stockholm 1991, 682 + 626 + 589 s.).

Professorn i musikhistoria och formlära vid Musikhögskolan i Stockholm Bo Wallners enorma verk om tonsättaren Wilhelm Stenhammar och hans tid har inte tillkommit främst i avsikt att skriva personhistoria. Wallner vill berätta om Stenhammars musik. Och det har han lyckats med. Många torde få förnyat intresse för denne både tidstypiske och originelle konstnär. Ändå är bokverket mycket givande även för personhistoriskt intresserade som inte sysslar med musik.

Wallner väcker intresse för det omfattande ämnet inte bara genom rikedom på detaljerad information om människor och sakför-

Wilhelm Stenhammar. Foto: Kungl. biblioteket.

hållanden. Han berättar medryckande, med många och, enligt min mening, träffande citat, ur brev, recensionier och annat, som väl belyser framställningen och resonemangen.

Wallner har, i radioprogram i somras, tagit avstånd från sådana konstnärsporträtt vilka gräver fram personliga detaljer utan sammanhang med beskrivningar av tonsättningen av Ibsens skådespel *Gildet på Solhaug*, uppgifter om att han gifte sig borgerligt och inte lät döpa sina barn kommer i sammanhang med reflexioner över att Stenhammar, trots en religiöst präglad barndom aldrig skrev någon kyrkomusik. Wallner spekulerar inte över något sonligt uppror mot den religiösa moderns skepsis mot musiklivet; i stället citerar han Wilhelm Stenhammars brev som han skrev till sin mor långt upp i åren där han vänligt men bestämt förklarade att musiken var viktigast för honom, oavsett vad hon tyckte.

Wallner resonerar (i början av del 1) om förklaringar till Stenhammars musikaliska begåvning, som visade sig tidigt i livet. En genomgång av släktingar, Stenhammar och Rudenschöldar sedan 1600-talet ger belägg för att flera av dem varit originella och betydande personer. Många har varit kulturellt be-

tydande, även om de varit starkt olika honom själv. Hans far, arkitekten Per Ulrik Stenhammar komponerade musik, men avled då Wilhelm var 4 år. Hans mor, Louise Stenhammar, övertalades av vänner och släktingar att inte stå i vägen för Wilhelms stora begåvning. Men syskon, familjevänner och andra närstående som spelat och sjungit i hemmet, skrivit poesi och dramatik har påverkat Wilhelm tidigt och bidragit till formatet av hans personlighet. Trots att han tydligt tog avstånd från religionen, menar dock Wallner att religionen präglat hans musik i åtminstone två avseenden: dels finns det ett slags koraltton i mycket av Stenhammars musik, dels hade han ett krav på etiskt budskap i musiken. Det senare finns bl. a. belagt i brev från honom.

Mellan Wallners musikanalyser framskymtar bilden av en stillsam, bildad, balanserad, godsint och hårt arbetande människa. Det är ingen okomplicerad bild. Han skyggade för att framhålla sig själv i det offentliga konstlivet, men kunde spela med vänner halva nätterna. Han var en trofast make och far till tre barn, men slets nästan sönder av en övergående förälskelse i en internationellt berömd sångerska. Han genomförde i energiskt folkbildarnit enormt strapatsrika turnéer till en mängd småorter i landet för att föra ut den goda musiken till folket, men leddes nästan ihjäl när dirigerandet av Göteborgssymfonikerna tog all tid från komponerandet. Han öste klanger och harmonier i pianokonsorter och symfonier, men ställde ständigt frågan: Vad är en ton? Samtiden har omvittnat hur starkt han styrdes av sina känslor vid musicerandet, och hans många brev visar en mycket sensitiv människa, men ständigt prisar han det hantverksmässiga, det professionella kunnandet vid komponerande och framförande — och detta i en tid som ansåg att konsten skulle vara "naturlig" i motsats till "arbetad".

Den musikaliska samtiden beskrivs i Wallners bok med såväl stora gester som intressanta detaljer. Det är många både kända och mindre uppmärksammade män och kvinnor som beskrivs inom berättelsens ram, det svenska musiklivet. Även här är det musiken som är viktig, inte personerna eller anekdoterna. Tor Aulins oerhörda kunnande och enorma arbete för musiklivet i både Stockholm, Göteborg och på landsbygden, och hans stora betydelse för Stenhammars verksamhet beskrivs. Wallners genomgångar av Wilhelm Peterson-Bergers verksamhet är kanske det inte minst betydelsefulla. PB:s recensionier är ju herostratiskt ryktbara, och det

är lätt att ondgöra sig över hans elakheter och hans subjektiva fördömanden, som i efterhand ter sig grundlösa. Många tog illa vid sig, men Stenhammar har tydligen vinnlagt sig om att hålla balansen.

Musiklivet beskrivs med repertoarer, både i smått, t.ex. med faksimil från konsertprogram, och i stort, t.ex. statistik över typer av musik och kompositörer. Direkt nöjsam är Stenhammars lista över landsortsstäder, med rekommendationer för turnerande musiker: vilka bokhandlare som kunde sälja biljetter, vilka lokaler man spelade i, kvaliteten på pianon och på publik. . . Stenhammar var musiker i tre avseenden: han var pianist, med egna solistkonserter, både med kammarmusik och stora pianokonserter, han var dirigent över de få orkestrar som fanns, och han var kompositör. Wallner framhåller hans enorma arbetsbörda. Pengar till försörjningen fanns egentligen att få bara som utövande musiker.

Det framgår hur små förhållanden den klassiska och den dåtida nya musiken hade i Sverige under Stenhammars tid. I ett land utan radio och TV, utan grammfonskivor och kassetter, med hovkapellet som enda fasta orkester (utom militärmusiken), utan kommunala musikskolor och länsmusikorganisationer och musikfolkhögskolor, STIM m.m., i det landet har det hänt mycket på hundra år. Och Wallner beskriver hur det rullade igång, med flera eldsjälar som Stenhammar och andra i hans närhet som började med Stockholms filharmoniker, med Göteborgs symfoniorkester, gästspel utifrån och turnéer inom och utom landet. Stenhammars sista framträdande, året innan han dog, var en symfonikoncert han dirigerade i Kalmar, och det var också Sveriges första radiosända konsert, 1926.

Wallners bok är ju i första hand avsedd för musikstuderande, både som lärobok och som uppslagsbok. Så gott som alla Stenhammars verk analyseras utförligt. Musiken sätts in i samtida musikteoretiska sammanhang. Ett vanligt synsätt, som Peterson-Berger formulerade påfallande tydligt, var att konst skulle vara "naturlig" = inspirerad. Så snart det kom in ett mått av reflexion i komponerandet ansågs konstnärligheten förblekna. Ett musikstycke som man tyckte om kunde man tillskriva "kvalitet", det hade "smak". Stenhammar däremot "talar om 'hederlighet' och torde mena en minutiös hantverksmässig behärskning och genomarbetning". Wallner beskriver den "musikestetiska debatt" som uppstod när Peterson-Berger recenserade Stenhammars och Aulins konserter med spik-säkra ibland nedgörande omdömen, och de

båda musikernas framhårdande i sin uppfattning vid nästa konsert. Liksom i andra fall beskriver Wallner konflikten mellan Peterson-Berger och Stenhammar på det musikteoretiska planet, inte det personliga. Det blir en pedagogisk beskrivning. Den läsare som vill, har inte svårt att vid läsningen av ett citerat brev själv tänka sig scenen när de båda drygt tjuguariga herrarna skiljs efter en stormig middagsdiskussion, "utan att ha lagt bort titlarna". Även om Peterson-Berger ständigt prisade Stenhammar som pianist, kunde han inte acceptera Stenhammar som kompositör av instrumentalverk. De oöverträffbara föregångarna Beethoven och Wagner bl.a. hade ju visat att musikhistorien skulle utvecklas vidare genom att mänskliga sångröster lades in i orkesterverk — att då ge sig till att skriva stråkkvartetter var för Peterson-Berger en musikalisk tillbakagång. Stenhammar skrev sex stråkkvartetter, av vilka särskilt de fyra sista i ett sentida perspektiv starkt bidragit till att föra musikutvecklingen vidare, framför allt genom det noggranna arbetet med stämföringen. För Peterson-Berger var detta rena förräderiet mot konsten. Stenhammar fick ständigt veta att han inte infriade de stora förhoppningar man haft rätt att hysa i hans ungdom, och det inte bara av Peterson-Berger.

Wallner tar givetvis också upp senare musikteoretiska resonemang: hur fungerade påverkan från samtidens stora ideal, framför allt Beethoven, men även många andra, vad är "nordiskt" i musiken, vad är "folkton" i konstmusiken? Wallner visar med mängder av notexempel hur likheter både i detaljer och i storformer med inspirationskällor har påverkat Stenhammar. Mycket kan vi inte veta om dåtiden, bl. a. exakt hur musiken lät. Wallner framhåller i flera fall att vi inte vet, en reservation som ger tyngd åt även lösare resonemang.

De musikanalytiska kapitlen domineras av notexemplen, både i faksimil och i senare tryck och avskrifter, och boken blir därför en oerhört givande uppslagsbok. Gripande är faksimiltrycket av den 11-årige Wilhelm Stenhammars nedtecknande av början till en tänkt opera, Prinsessan Törnrosa. Handstilen blev mer driven senare, men fortfarande mycket tydlig.

Bokens utförliga register, verkförteckning och kommenterade bibliografi gör den ytterligt användbar för alla som intresserar sig för perioden 1890-tal — 1920-tal i svensk kulturhistoria.

Eva Block

Pär Lagerkvists personlighet

Ulf Lagerkvist: *Den bortvändes ansikte. En minnesbok* (Stockholm 1991, 151 s., ill.).

Hur recenserar man en levnadsteckning som inte gör anspråk på att vara en sådan? Ulf Lagerkvist kallar sin bok en minnesbok. Han har fått med mycket på ett fåtal sidor. Hans disposition förenar kronologiska och tematiska aspekter. Här finns föräldrarnas släktbakgrund och möte, faderns barndom och ungdom, inklusive den första fästmon Karin Carlsson. Här finns ett kapitel om författarkallet och förhållandet till förläggarna. Här finns det första äktenskapet med danskan Karen Sørensen och det andra med författarens mor, Elaine Sandels, en nästan lika viktig person i boken som fadern. Funderingarna kring föräldrarnas starkt olikartade temperament – faderns hetta och utbrott, moderns svala och distanserade personlighet, hennes anpassning efter faderns krav på fullständig hänsyn till sitt skapande – rymmer både insikt och smärta. ULs beundran för modern är inte okritisk. Vi möter vidare konstnärsvännerna – författarvänner saknades i stort sett – och speciellt den mest närstående, Henrik Sørensen. Bohuslän finns med, 30-talets politiska turbulens och krigstiden och givetvis Svenska Akademien och Nobelpriset. Resorna till Södern betonas och de sista åren tecknas med ömhet.

För Lagerkvistforskaren och den specialintresserade Lagerkvistläsaren inställer sig ett antal frågor: Vilka frågor ställer boken? Vilka frågor lyckas den besvara? Bekräftas boken den hittills kända bilden av Lagerkvist? Innehåller den nya, kanske sensationella, avslöjanden?

Det finns i ULs framställning två punkter där han kommer in på tvistefrågor i Lagerkvistforskningen: frågan om hans politiska ställningstagande och frågan om hans förhållande till den tyska expressionismen. Eftersom jag berört båda i min forskning må det vara tillåtet att jag här tar upp dem, i första hand som exempel på den biografiska problematiken: kan vi lita på författarens egna ord? Är han en absolut auktoritet?

Beträffande det politiska är svaret: ja. Denna fråga, som tycks ha varit kontroversiell för forskarna, var inte kontroversiell för Lagerkvist. Hans ideologiska hemvist någonstans inom en icke-partibunden demokratisk vänster (med röst på socialdemokraterna i valen) bör härmed anses definitivt bekräftad.

Betydligt mer problematisk ter sig frågan om Lagerkvist och den tyska expressionismen. Som så många andra författare tycks Lagerkvist ha varit extremt känslig för kom-

parativa sammanställningar. Han förefaller ha hört till dem som tror att de reduceras som författare om de kan beslösas med att ha läst andra och tagit intryck. Detta är givetvis en felaktig föreställning. T.o.m. en författare som är starkt "påverkad" av andra kan förvalta sin läsning på ett självständigt sätt och bli nyskapande. Edith Södergran är ett slående exempel på hur påvisandet av influenser snarare fått författaren att *växa*.

Nu är frågan om Lagerkvist och den tyska expressionismen inte riktigt så enkel. Ingen har egentligen hävdat en direkt påverkan från de tyska expressionisterna. Vad de forskare som behandlat denna fråga gjort, i första hand Kjell Espmark, Ulla-Britta Lagerroth och undertecknad, har i stället varit att sätta in hans 10-talsproduktion i ett internationellt perspektiv. Vid en sådan jämförelse visar den sig på ett självklart sätt höra hemma i ett större sammanhang: expressionismen i historisk mening. Parallellt med tyskarna, med utgångspunkt i gemensamma källor, ett allmänt tidsklimat och personliga förutsättningar av biografisk-psykologisk art under dessa år, kom han att bli "vår förste expressionist". Det är en position han kunde ha varit stolt över om han inte varit så förblindad av antityska stämningar och den allmänna motvallsattityd till estetiska frågeställningar, som han ganska snart efter sin banbrytande insats som modernismens vägröjare i Sverige kom att inta. Lagerkvists beundran för Frankrike har vi alla betonat, den står i detta perspektiv inte i någon djupare motsättning till den konstnärliga förnyelsesträvan som hans expressionistiska texter visar.

En tredje fråga, som ständigt ställs om Lagerkvist, är: hade han "en religiös tro"? Svaret är att han "inte hade någon gudstro", men däremot "en djup förtrogenhet med det religiösa behovet".

Boken är en kombination av minnesbok och levnadsteckning. Problematiskt ur litteraturvetenskaplig-källkritisk synpunkt är att UL behandlar även sådant som han inte kan minnas, sådant som ligger före hans eget liv och medvetna minnen. Vilka källor har han använt? Hur mycket har Lagerkvist sagt? Hur mycket har UL hämtat ur den Lagerkvistforskning han läst (av vilken endast Ingrid Schöiers biografi nämns, en bok som i sin tur hämtat mycket – oredovisat – från tidigare forskning.) Det finns en risk för vandringslegender. Nu är UL mycket medveten om sådana svårigheter. Dessa avsnitt speglar kanske mera hans egen vilja att få veta hur det egentligen förhöll sig, kanske t. o. m. hans behov av självförståelse. I sin efterskrift gör UL också

reflexioner över minnesprocessen.

Vilken Lagerkvistbild ger då boken? Framtonar en bild av en människa full av paradoxala motsättningar. Han såg sig som Guds skrivbiträde på jorden och var "synnerligen förtjust i P. G. Wodehouse". Han visade häftighet och "obegripliga lynnesskiftningar". Han "kunde också visa upp helt olika personligheter. Där fanns det dystert grubblande profetiska / — — /. Samtidigt hade han det där hedonistiska draget, förmågan att njuta av de enkla glädjeämnena i livet". UL betonar om och om igen hans nästan religiösa upplevelse av sin kallelse. "Men han hade också en förmåga till lekfullhet som ibland kunde bryta fram, ett gudomligt lättsinne som mamma alldeles saknade". Föräldrarnas olikhet betonas många gånger. Elaine representerade trygghet och stabilitet för fadern, "den enda riktiga motvikten till allt det oförklarliga och skrämmande han hade anat redan som barn".

Familjelivet kunde rymma uppträden som för barnen tedde sig som "ett slags oförklarliga naturkatastrofer". "Under hela vår uppväxt kände vi oss leva på randen av en vulkan". Avståndet till fadern var "det mest påtagliga". Barnen såg honom "som något av en främling, en gäst och inneboende som hade tagit in hos oss och egentligen var på ett tillfälligt besök." Detta konstateras utan bitterhet, med drastisk konkretion: "Hysch!! Pappa arbetar!" måste rimligtvis ha varit den första fras jag lärde mig förstå som liten. Hans arbete dominerade hela vår uppväxt, det var den fixa punkt kring vilken allting rörde sig." Det är denna absoluta känsla för diktarkallet som enligt UL förklarar sveket mot dottern när hon var liten, något fadern led av hela sitt liv, och "som har spelat en betydande roll för hans diktning".

Vi får en del sådana nycklar till författarskapet — intuitivt uppfattade av UL —, förklaringar till återkommande teman. Ett annat exempel, mindre laddat, men väsentligt för förståelsen av hans persongalleri: Lagerkvist hade en "misstro mot utpräglat intellektuella människor, de var alldeles för cerebrale". Däremot hade han "en stark känsla för den enkla människan som utan åthävor och anspråk sysslar med de nära tingen". UL påpekar att sådana människor "återkommer ständigt i hans diktning".

Men man kan ibland fråga sig hur mycket UL har påverkats av sin läsning av faderns verk. Kapitlet "Stenen i skogen" innehåller en hel del inslag som verkar som inlyfta direkt ur Gäst hos verkligheten, vars karaktär av gestaltad roman, inte självbiografi, UL

dock betonar, under återopande av faderns uttalanden.

UL tecknar i glimtar. Kanske är det just denna medvetet fragmentariska form som gör att framställningen känns så autentisk? Varje försök till anspråksfullt definitiva utsagor saknas. UL kretsar kring sina egna minnen (ibland med utgångspunkt i fotografier), bygger under med anekdoter och med fakta, och skapar med varsam hand porträtt av föräldrarna som känns övertygande. Inifrån och utifrån — så som en bok om människor man känt ändå alltid måste bli. Vem känner någon helt? ULs syn på sin far som en främling kommer mig att tänka på Gunnar Ekelöfs ord om innerlig obekantskap, en förutsättning för umgänge.

UL skriver väl. Han är humoristisk, allvarlig, eftertänksam, reflekterande, ömsint, vanvördig, förstående... Hans bok har en liknande karaktär av skrivande för att söka självförståelse, som Pär Lagerkvists litterära verk har. Hos UL explicit. Detta är ju också ett drag i den moderna romanen, liksom den fragmentariska form UL valt för sin berättelse om ett långt människoliv. Det har blivit en fin bok, som står på egna ben. Och faktiskt tror jag det döljer sig en skönlitterär författare bakom porträttörens mask.

Ulf Lagerkvist försöker förstå en sammansatt personlighet. Pär Lagerkvist blir en mycket levande människa i boken, en som man delvis känner igen från tidigare, delvis finner försedd med nya drag. Konturerna fylls i, porträttet blir en människa av kött och blod. Det bortvända ansiktet vänds mot oss och ser på oss.

Urpu-Liisa Karahka

Bankmannen Oscar Rydbeck

Lars-Erik Thunholm: *Oscar Rydbeck och hans tid* (Stockholm 1991, 324 s., ill.).

När Ivar Kreuger begick självmord i mars 1932 var det inte bara han som störtade ner från ärans höjder. Han fick sällskap i fallet av bl. a. sin bror Torsten, Sveriges statsminister C. G. Ekman och en av landets två ledande bankmän, Oscar Rydbeck. Av dessa förmådde endast Torsten Kreuger så småningom återvinna sin ställning. Ekman och Rydbeck försvann för gott från den offentliga scenen. Oscar Rydbeck har nu blivit föremål för ett försök till "Ehrenrettung" av en av sina efterföljare som Skandinaviska Bankens chef, Lars-Erik Thunholm, en person med alla förutsättningar att kunna leda läsaren genom alla de banktekniska djungler som måste

genomträngas för att Rydbecks karriär och hans förbindelser med Ivar Kreuger skall kunna bli begripliga.

Thunholm har valt att i stort sett kronologiskt redovisa Rydbecks bankkarriär med ordentliga doser information om den ekonomiska och bankmässiga omvärld som han rörde sig i. Den mycket välskrivna boken är så tät med bakgrundsinformation att den stundtals formar sig till en sorts bankhistorisk handbok där Rydbeck mer eller mindre försvinner. Man är dock mycket tacksam för all denna pedagogiska upplysning om ett jämförelsevis svärgenomträngligt ämne, och den röda tråden, Rydbeck och hans karriär, tas alltid snart upp igen.

Boken och "Ehrenrettungen" kan uppdelas i tre delar: Rydbecks personlighet, hans bankkarriär i allmänhet och hans förbindelser med Ivar Kreuger i synnerhet. Beträffande Rydbeck som människa är Thunholm mycket positiv. Han beskrivs i termer som positiv, generös, vänsäll, rikt mångfacetterad, glad garçon, uppfriskande gosselynne m.m. För den som i likhet med undertecknad kunnat studera Rydbecks dagbok och andra alster av hans hand är det bara att instämma, Rydbeck ger där förvisso ett mycket sympatiskt intryck. Symptomatiskt är att hans dagboksanteckningar och memoarutkast, vilket Thunholm med stilla resignation noterar, ger mycket mer om hans familje- och sällskapsliv än om hans bankverksamhet, en hos högt placerade dagboksförfattare förvisso ovanlig företeelse.

Beträffande Rydbecks bankkarriär i allmänhet är "Ehrenrettungen", om en sådan alls behövs, likaså framgångsrik. Hans bana var förvisso lysande. Rydbeck inträdde i bankvärlden 1896, vid knappt 18 års ålder, utan ärftlig bakgrund i form av rikedom eller inflytelserika släktingar. Efter ungefär tio år blev han bankchef i Kristinehamns Enskilda Bank, alltså vid 28 års ålder, vid nyåret 1907. Efter ytterligare tio år, 1917, utsågs han till verkställande direktör för Skandinaviska Bankens Stockholmsrörelse och går man ännu ett decennium framåt finner man Rydbeck på toppen, en bankman i paritet med Marcus Wallenberg och med ett grundmurat internationellt anseende. Dock, tio år senare, 1937, är läget helt annorlunda. Vid nyår detta år hade Rydbeck just släppts ut från Långholmen där han avtjänat ett tio månaders fängelsestraff. Alla hans forna kolleger, vänner och beundrare hade vänt honom ryggen och han höll på att gå i konkurs.

Karriären var dock alltså länge lysande och ovanlig. Men Rydbeck var en ovanlig bank-

man. Den store nationalekonomen Knut Wicksell var ingen beundrare av detta släkte utan utropade på det nordiska nationalekonomiska mötet 1920: "Man får icke ställa för höga anspråk på våra bankmän, utan måste taga hänsyn till deras svaga intelligens". Karaktäristiken var grovt orättvis, i alla fall beträffande Rydbeck. Han var en innovativ, kombinationsrik, initiativkraftig, verbal och förhandlingsskicklig visionär, egenskaper som stundom skapade problem i samarbetet med bankmän mer i samklang med Wicksells karaktäristik. Därutöver hade han en, åtminstone enligt Thunholm, annan hos bankmän ovanlig egenskap. Inte nog med att han var född optimist, kanske föga ovanligt inom skräet, han förblev det hela sitt liv. Den "normale" bankmannen däremot blir pessimist efter att ha finansierat ett antal optimister.

Denna Rydbecks i vanliga fall så beundransvärda egenskap kanske ger något av förklaringen till varför det gick som det gick vis-à-vis Ivar Kreuger. Rydbeck och han träffades första gången redan 1908, inledde snart affärsförbindelser och blev privat goda vänner. Många av Rydbecks utmärkande egenskaper återfanns också hos Kreuger, som t.ex. av bankmannen år 1912 beskrivs som "den unge driftige ingenjören". De inledande kontakterna innebar huvudsakligen finansiellt stöd i olika former åt Kreuger, men Rydbeck och han inledde även ett gemensamt, för Rydbecks del privat, projekt i Tyskland. Så småningom utjämnades förhållandet. I efterdyningarna av bankens kris 1921–1922 kunde Kreuger 1925 uppträda till bankens stöd genom att teckna 40 procent av ett för dåtida förhållanden jättestort förlagslån på 108 miljoner kronor. Han hjälpte också till att sanera bankens ställning genom att överta stora aktieposter i bl. a. Grängesberg och vad som kom att bli Boliden.

Banken blev efter 1922 Kreugerkoncernens viktigaste bankförbindelse med Rydbeck som huvudsaklig kontaktperson. Thunholm tecknar en bild av ett nära, ömsesidigt växelspel där under senare delen av 1920-talet Kreuger snarare gjorde banken större tjänster än vad han mottog från den. Han blev också bankens största aktieägare men utövade som sådan aldrig något inflytande över dess agerande. Även Rydbecks privatekonomi gynnades av Kreuger och han valdes, om än efter tvekan, in i Kreuger & Tolls styrelse 1929 och till ordförande i STAB 1930.

Denna anslående bild av ömsesidig harmoni kom emellertid inte att vara länge. Börskraschen i New York 1929 utvecklades så småningom till en internationell finanskris

1931. Kreugerkoncernen vacklade och föll i och med Kreugers självmord 12 mars 1932. Skandinaviska Bankens krediter till koncernen blev redan 1930 högst betydande men växte under första halvåret 1931 till för banken enorma proportioner och nådde i september cirka 40 procent av dess totala utlåning. Härmed var bankens öde nära sammanvävt med Kreugers. Ansvaret för att denna situation uppstod faller, enligt Thunholm, i hög grad på Rydbeck, som inte bara lät krediterna växa till sådana höjder, utan även var alltför optimistisk beträffande värdet på de säkerheter Kreuger ställde. Thunholm försvarar emellertid i nästa penndrag Rydbeck och banken genom att hävda att de befann sig i ett tvångsläge; man kunde inte genom att i ett relativt tidigt skede vägra Kreuger krediter ta på sig ansvaret för koncernens fall, något som skulle ha inneburit en nationell katastrof.

Att Rydbeck när det gällde stödet till Kreuger visade en häpnadsväckande brist på professionellt omdöme är säkert. Thunholm hävdar däremot mycket bestämt att Rydbeck handlade i god tro, att han "trodde på Kreuger". Må så vara. På denna punkt saknar man dock en diskussion om varför Rydbeck inte tidigare än i februari 1932 synes ha förstått hur hotande läget verkligen var. Motorn bakom Kreugerkoncernens verksamhet var de stora statslånen mot tändsticksmonopol som möjliggjorde stora emissioner av Kreuger-papper på de internationella börserna genom att investerarna ingavs förhoppningar om kommande stora monopolvinster. Detta i sin tur gav koncernen friskt kapital med vilket den kunde uppfylla sina statslåneåtaganden. Systemet krävde i själva verket att koncernen expanderade oavbrutet, något som förutsatte ständigt goda konjunkturen. Rydbeck måste ha insett detta förhållande, som ledde till att, när konjunkturen drastiskt vände nedåt efter kraschen 1929, det riskvilliga kapitalet torkade ut. Kreuger kunde inte emittera sina papper och därmed inte fullgöra de utestående inbetalningarna av monopollånen, i alla fall inte utan stora bankkrediter mot säkerheter som dessutom ständigt sjönk i värde. Kanske var det optimismen hos Rydbeck som fick honom att bortse från denna närmast ödesbestämda utveckling och att allt hårdare binda banken vid ett sjunkande skepp. Detta är i och för sig lätt att säga. Vad skulle då Rydbeck ha vidtagit för åtgärder om han tillräckligt tidigt genomskådat Kreugers usla ställning, för att inte tala om dennes alltmer framträdande olagliga åtgärder av allehanda slag? Om en analys hade visat att Kreuger-

koncernen verkligen skulle gå att rädda — något som är tveksamt efter 1930 — borde Rydbeck förmodligen så snabbt som möjligt ha arbetat för att de nödvändiga krediterna från de svenska bankerna lämnades av ett så brett bankkonsortium som möjligt, alltså någon sorts motsvarighet, om än i mycket större skala, till 1919 års tändstickskonsortium.

Avslutningsvis bör några slående punkter i Thunholms bok beröras. Han är påfallande snäv i sina bedömningar av Enskilda Banken och Marcus Wallenberg. Både bankens agerande och dess ledares personlighet framstår i hans framställning som negativa och pessimistiska.

Thunholm ägnar, naturligt nog, stort utrymme till att utreda om Rydbecks fängelse-dom var befogad eller inte. På den punkten är han helt klar: det var ett justitiemord. När inte Kreuger själv kunde fällas måste hans närmaste, och speciellt Rydbeck, kastas åt vargarna. Thunholms resonemang är på många punkter bestickande, även om undertecknad i och för sig anser, att det trots allt finns vissa grunder för att hävda att det var rimligt att anse att Rydbeck hade ett större ansvar än andra medåtalade, om än kanske mer moraliskt än juridiskt. Vem av dessa hade bättre möjligheter än Rydbeck att sätta sig in i Kreugerkoncernens verkliga ställning åren 1931 — 1932? Än mer uppseendeväckande är Thunholms utrerade åsikt att Torsten Kreuger dömdes på felaktiga grunder, något som "syntes trots allt förnuft". Detta är inte platsen att diskutera detta fall men man måste konstatera att Thunholms åsikter står i märkbar samklang med dem som framfördes av Ulf af Trolle i "Bröderna Kreuger" 1989.

Trots dessa mer eller mindre marginella reservationer kvarstår att "Oscar Rydbeck och hans tid" är ett imponerande arbete. "Ehrenrettungen" har till allra största delen lyckligt genomförts, därtill på ett läsvärt och informativt sätt.

Björn Gäfvert

Industrialisten Holger Crafoord

Torsten Gårdlund: *Selfmade. Holger Crafoord 1908–1982. Industriell förnyare och vidsynt donator* (Stockholm 1989, 378 s., ill., personreg.)

"Selfmade", Torsten Gårdlunds biografi över Holger Crafoord rymmer tre avsnitt; ett kretsar kring Holger Crafoords barn- och ungdom, ett kring hans insatser inom familjen Ruben Rausing's förpackningsföretag och ett kring Holger Crafoords eget företag, Gambro AB, med huvudsaklig tillverkning

av njurmedicinska produkter. Som bilaga till Gårdlunds framställning finns två artiklar samt Holger Crafoords curriculum vitae. Vetenskapsakademiens sekreterare Carl Gustaf Bernhard har skrivit om "Holger Crafoord som donator" och Tore Lindholm, chef vid njurmedicinska kliniken i Lund, om "Dialysens betydelse inom njursjukvården".

Torsten Gårdlund ger en fyllig skildring av Holger Crafoords miljöer; avsnitten om familjen Rausing's företag liksom avsnitten om Gambro har snarare karaktär av företagsmonografier än av biografi. I det följande koncentreras dock intresset till bilden av Holger Crafoords person och till frågan om hans roll som "industriell förnyare".

Holger Crafoord hade en stark mor och en svag far. Modern, Hanna Johansdotter, var småbrukardotter från Ödestugu kyrkby, ett par mil söder om Jönköping. Fadern, Alfred Lundquist, var son till en norrländsk stenhuggare. De möttes i Stockholm, där modern vid tidpunkten för giftermålet arbetade som servitris och fadern som sjukvårdssergeant placerad inom staden vid Göta livgarde. Vigseln firades med ett ståtligt kyrkbröllop på Hannas fädernegård år 1907.

På sommaren 1908 föddes parets enda barn, sonen Holger. Äktenskapet blev relativt kortvarigt. På ansökan av Hanna beviljades paret Lundquist på våren 1919 hemskillnad. År 1920 dömdes till äktenskapsskillnad. Hanna erhöll vårdnaden om sonen. Fadern försvann ur Holgers liv. Alfred hade gått en orolig framtid till mötes. Han hade alkoholproblem och förlorade så småningom fotfästet i tillvaron. Alfred Lundquist dog i akut lungtuberkulos på sommaren 1927. Varken Hanna eller Holger var närvarande vid jordfästningen. Hanna hade två år tidigare gift om sig med övermaskinisten James Harry Crafoord — son till en kapten och gymnastiklärare i Landskrona. Redan samma år adopterade han Holger och gav honom sitt namn. Adoptionen skedde utan Alfred Lundquists hörande; han hade inte kunnat anträffas. Efter tio års äktenskap — i oktober 1935 — omkom Harry Crafoord. Hans fartyg gick till botten med hela sin besättning.

Hanna Crafoord levde sitt återstående liv som änka. Redan 1909 hade hon öppnat en mjölk- och brödbutik på Banérgatan. Som startkapital kunde svärföräldrarna bidra med en mindredel och hennes färsarv kunde ge möjlighet till ett reverslån, men etableringen hade förmodligen förutsatt ekonomiskt stöd från någon utanför släkten. Åren 1912 och 1913 hade Hanna utvidgat sin rörelse och år 1919 — samma år som hennes begäran om

hemskillnad vann laga kraft — koncentrerade hon sig på kött och charkuterier under affärsnamnet "Lundquist & Lindberg Slakteri-affär", senare "Hanna Lundquists Livsmedelsaffär". Lindberg var den nyanställda charkuteristen. Hanna Crafoord drev en framgångsrik rörelse ända fram till år 1945, då hon överlät affären på två av sina anställda men kvarstod som rådgivare. Leveranser till några storkunder inom marinen samt till kommunala och statliga myndigheter hade under 30-talsdepressionen givit en viss stabilitet åt hennes rörelse. Att hon under trettio-talet blev såväl Konungens som Kronprinsens hovleverantör understryker butikens goda anseende.

Fram till sin död 1965 behöll Hanna Crafoord en nära kontakt med sin son och den familj som sedan mitten av 1930-talet var hans. Holger hade år 1935 gift sig med Anna-Greta Löfdal, dotter till en framgångsrik affärsman. Hon utbildades till maka och mor genom sykurs på Märtaskolan, matlagningskurs på Åkerströms hushållsskola och studier vid flickpension i Frankrike. Tillsammans fick de tre döttrar. Hanna Crafoord efterlämnade en förmögenhet som närmade sig miljonen. Innan hon dog hade hon donerat silver och textilier till sin hembygds kyrka.

Hanna gav sin son en kvalificerad utbildning. Vid sex års ålder fick Holger börja i den privata Palmgrenska samskolan. Vid nio år flyttades han till ett allmänt läroverk, Östra real. Efter fem år i realskolan fortsatte han på gymnasiet reallinje. Från första till andra respektive tredje ring blev Holger flyttad endast med hjälp av sommarläsning och flyttningsprövning. Tredje ring tvingades han gå om. År 1927 tog han studenten. Sitt sista sommarlov fick han — tack vare Harry Crafoord — möjlighet att tillbringa i USA. Därifrån skrev han till modern "här i USA har jag fått ögonen öppna för det faktum att affärsvägen är den bästa".

Efter studentexamen blev Holger antagen vid Handelshögskolan, där han började med ett års försening. Drabbad av lungtuberkulos — en påminnelse om dödens närhet — vårdades han efter studentexamen på sanatorium. Modern hade vid sonens sjukdom lyckats engagera en av Nordens främsta specialister inom området, professor Christian Jacobæus, som ställt diagnosen. Efter hemkomsten från sanatoriet, i november 1928, och i avvaktan på nästa läsår praktiserade Holger i moderns butik. Han for också till Paris för att arbeta som volontär hos en svensk trävaruagent och för att lära sig franska. I Paris fick han arbete även som informator.

Som avslutning på sina tvååriga studier på Handelshögskolan utförde Holger sitt examensarbete inom ämnet företagsekonomi och i anslutning till sin lärares — docenten Gerhard Törnqvist — forskningar i distributionsekonomi. Holger undersökte "Expeditionstider inom konfektions- och ekiperingsbranscherna". Redan innan Holger avlagt sin examen hade han genom Gerhard Törnqvists förmedling fått en anställning hos Ruben Rausing, som börjat utveckla en svensk förpackningsindustri. Gerhard Törnqvist hade själv gått på Handelshögskolan samtidigt som Ruben Rausing, och de hade gemensamt studerat industriell ekonomi och försäljning i USA. Med stöd dels av ett resestipendium dels av sin arbetsgivare, Åkerlund & Rausing, för även Holger till USA. I studier av reklam och försäljning följde han upp kontakter etablerade av kollegan Börje Svenby. Han informerade sig om nya material och om utformningar och maskinella metoder inom amerikansk förpackningsindustri. Ett meddelande om en ny mjölkförpackning föranledde Ruben Rausing att telegrafiskt begära fylligare information, en information av intresse som bakgrund för Tetra Pak. Rollfördelningen mellan Ruben Rausing och hans medarbetare under Åkerlund & Rausing etableringsfas får av Gårdlund en sammanfattande kommentar:

"För ÅR:s produktstrategi svarade i första hand Ruben Rausing. På den tekniska sidan hade han stöd av den legendariske faktorn Nils Andersson och när det gällde utvecklingen av förpackningsväsendet i andra länder litade han främst till informationen från Holger Crafoord och några av de övriga utlandsresande medarbetarna" (s. 66. Min kursivering).

Bland dem som bedömde nya förpackningar återfanns Hanna Crafoord.

Under senare delen av 1930-talet knöts Holger Crafoord till familjen Rausing företag genom ett betydande aktieinnehav. En aktieandel om 20 procent 1937 hade sex år senare blivit 25 procent. Aktieinköpet finansierades dels genom ett lån med modern som borgenär, dels genom en revers som kunde avvecklas genom utbetalning av vinstmedel. Om bakgrunden till delägarskapet skriver Gårdlund:

"I denna situation hade, kan man anta, Ruben Rausing tillräcklig självsyn för att inse att hans rika fantasi och innovativa förmåga inte motsvarades av intresse för vardaglig administration eller fortlöpande försäljningsarbete. Han var därför, såsom han långt senare, efter Holgers död, skrev i

SDS, 'orolig för att något större bolag skulle köpa över Holger' " (s. 72).

Holger skulle komma att kvarstå som delägare i Rausingiska företagsgruppen till mitten av 1960-talet, då Ruben Rausing ville förvandla sina företag till en familjeangelägenhet. Redan i slutet av 1950-talet stranda planerna på ett nytt samarbetsavtal mellan Holger och Ruben Rausing. Holger hade då under mer än ett decennium, sedan 1946, varit verkställande direktör inom AB Åkerlund & Rausing. Finansiella svårigheter inom företagsgruppen, föranledda av problem inom Tetra Pak, kom sedan år 1966 att föranleda en försäljning först av Åkerlund & Rausing och senare av dotterbolaget Östanå. Åkerlund & Rausing inlemmades i Svenska Tändsticks AB (STAB), och Holger stannade kvar som verkställande direktör. År 1968 lämnade han denna post men stannade som styrelseordförande åren 1968–1972. År 1966, i anslutning till ägarbytet, hade Holger valts till styrelseledamot i STAB, en post han lämnade först 1979 efter en tvåårsperiod som styrelsens vice ordförande.

Sina andelar i familjen Rausing Tetra Pak sålde Holger 1966 under dramatiska former till Ruben Rausing, som ville förverkliga sitt helägda familjeföretag. På Rausing begär kvarstod dock Holger i Tetra Paks styrelse; en styrelsepost som han lämnade först 1977. Holgers frigjorda kapital i samband med 1960-talets försäljningar låg på nivån 40 miljoner kronor.

Under tvisterna med Ruben Rausing under tidigt sextiotal utökade Holger Crafoord sina övriga engagemang. Vid sidan av ett fotoföretag och svärfaderns kafferoteri — företag som drevs med mindre gott resultat — etablerade Holger år 1964 Gambro AB. Detta bolag skulle med sin tillverkning av konstgjorda njurar komma att bli ett världsföretag. Holgers engagemang hade sin upprinnelse på en middagsbjudning trettondagsafton 1961. Holger träffade då professor Nils Alwall som berättade om sitt arbete med att framställa en konstgjord njure. Nils Alwall hade en idé om att tillverka en plastnjure.

Dagen efter mötet med Nils Alwall sammanförde Holger honom med Åkerlund & Rausing specialist på plastmaterial, civilingenjören Carl-Axel Björkengren. Under de närmaste följande åren gav Holger "på ett tämligen formlöst sätt" (s. 215) finansiellt stöd för ett tekniskt utvecklingsarbete. "Hans investering i utvecklingen av den alwallska njuren var i början tämligen obetydlig" (s. 231). År 1964 då den alwallska spiralnjuren i huvudsak var klar skrev Holger till Nils

Alwall att han beslutat bära "hela finansieringsansvaret för utvecklingsarbetet", (s. 216). Finansieringen skulle ske genom Gambro, som dock skulle ha rätt att avbryta sitt finansiella stöd "om de ekonomiska utsikterna kunde bedömas som otillfredsställande" (s. 216).

Två år efter etableringen av Gambro AB, år 1966, låg en serieproduktion av konstgjorda njurar inom räckhåll. Holger Crafoord hade fortfarande sin huvudsakliga verksamhet inom Åkerlund & Rausing. För att leda verksamheten i Gambro AB och för att arbeta upp en försäljning anställde han år 1967 Carl-Axel Althin. Denne hade ett förflutet som docent i nordisk och jämförande fornkunskap men också som försäljningschef i Tetra Pak. Bl. a. som konsekvens av Holgers sjuklighet – han led av en reumatism som debuterat redan 1959 – fick Althin fram till 1972 "klara Gambros löpande verksamhet ganska mycket på egen hand" (s. 230). Som person tycks han ha haft drag av Ruben Rausing:

"Carl-Axel Althin med sin för industriell verksamhet ovanliga bakgrund hade inte desto mindre en avgörande betydelse för Gambros utveckling. Han var, såsom Holger senare skrev, 'snabb i sina analyser och full av idéer och uppslag, redo att alltid se problemen från någon okonventionell synpunkt'... Han var en mycket driven försäljare och en mästare i improvisation" (s. 233).

När Carl-Axel Althin år 1975 avled hade Gambros dialysatorer haft sitt internationella genombrott. Han efterträddes 1976 som verkställande direktör av sin son Anders "en utåtriktad och driftig person" med en "entusiasmerande ledarstil" som i "sin dynamiska ledarroll" företrädde "den nya tiden" (s. 261 f.). År 1977 tillsattes under Anders Althins ledning en direktion och Holger Crafoord avstod från att som styrelseordförande ta del av den löpande förvaltningen. Han ville "ytterligare begränsa sin insats" (s. 274). Holgers ledgångsreumatism var nu mycket besvärande.

Holger Crafoord avled på våren 1982 och begravdes i moderns grav i Ödestugu. Hans kvarvarande nettoförmögenhet uppgick enligt dödsboets balansräkning 1983 till nära 225 mkr. Crafoordska stiftelsen, bildad i Lund 1980, blev en av landets största stiftelser för främjande av vetenskapliga ändamål. Crafoordfonden är en av Vetenskapsakademiens största fonder.

Frågan om den enskilda aktörens betydelse för industriell förnyelse och expansion till-

drar sig utifrån biografien över Holger Crafoord ett särskilt intresse. Holger Crafoord framstår som en skicklig administratör med social begåvning; en familjemänniska, som efter rausingskt mönster ville skapa ett familjeföretag, en arbetsmänniska med långa arbetsdagar, en arbetsledare som odlar kontakten med sina medarbetare bl. a. på fotbollsplanen och i bowlinghallen, en kollega som kan inspirera och medla och en noggrann ekonom med förtroende hos sina finansärer. Gårdlund ger bilden av en man att lita på. Han byggde upp ett värdefullt nätverk av goda kontakter även utomlands och han hade idérika och kreativa personer vid sin sida; sin mamma, Ruben Rausing, Nils Alwall samt far och son Althin.

Hanna Crafoord var kreativ och ambitiös. Hon gifte sig två gånger – båda gångerna med män i lovande positioner – och hon byggde upp ett framgångsrikt företag. Hannas ambitioner omfattade sonen. Hon stödde hans studier, även när resultaten var skrala, och hon gav honom genom utbildning på Handelshögskolan en biljett till de högre positionerna inom svensk industri.

Som företagsledare balanserade Holger Crafoord en kreativitet som utvecklades i hans närhet. Ruben Rausing "var de stora projektens och de djärva tekniska uppslagens man" (s. 102). Som Ruben Rausing kompanjon fick Holger delta i förpackningsföretagens expansion. De hade sin förutsättning i Rausing's kreativitet. Deras fortlevnad – att de icke blev en kortvarig parentes inom svensk företagarevärld – framstår som ett resultat av Holgers sammanhållande insatser och hans arbete framför allt på finansieringsmen också på försäljningssidan.

Om Holger Crafoords första kontakt med den konstgjorda njuren skriver dess konstruktör, professor Nils Alwall:

"Trettondagen 1961 samtalade jag sålunda med en person som mig ovetandes hade eller snart skulle få ett stort arbetslöst kapital på fickan. Han ville inte i längden vara anställd utan starta eget. Tillfälligheterna gjorde att det blev konstgjord njure, automatisk monitor för kontroll m.m." (Nils Alwall: Konstgjord njure – Babels torn, Lund 1984, s. 96).

Vid den tidpunkt då den konstgjorda njuren var färdig för industriell lansering i större skala var Holger mångmiljonär. Hans roll i Gambro var snarare finansierarens än företagarens. Nils Alwalls innovation blev en försäljningsframgång inte minst tack vare den kreativitet Carl-Axel Althin och hans son Anders utvecklade som verkställande direktörer. I

sitt eget företag tycks Holger i huvudsak ha spelat samma roll som i Åkerlund & Rausing; rollen som den avvaktande, den som håller tillbaka. Efter Holger Crafoords död, när Anders Althins expansionslust inte längre balanserades av Holgers försiktighet och klockslag, hamnade företaget i kris.

Holger Crafoord var inte någon industriell förnyare i Schumpeters mening. Han var inte någon visionär med nya och djärva idéer. Torsten Gårdlund förmedlar bilden av en man som var sin mors son. Han blev en skicklig administratör som var rätt man på rätt plats, vid rätt tidpunkt och i rätt sällskap.

Kersti Ullenhag

En samisk föregångsman

Per Idivuoma: *Minnesbilder* (Umeå 1990, 306 s., ill.).

Per Idivuomas självbiografi, som han fullbordade kort före sin död, är på samma gång en personlig bildningshistoria och en historik över den samiska folkrörelsens framväxt. Per föddes 1914 i en renskötarfamilj i Karesuando. Trots en utpräglad studiebegåvning gav nomadskolans fyra terminer i skolkåtor honom inga förutsättningar för att förstå det svenska samhället och dess utveckling. Hans konfirmationslärare försökte förmå honom att studera vidare, men det var Per alltför motbjudande att lämna renskötseln. Redan vid nio års ålder hade han börjat arbeta i renskogen och vid elva vallade han ensam hjorden vart tredje dygn i alla väder. Vid sexton års ålder övertog han på grund av faderns sjuklighet också ledningen för sin renskötargrupp.

Lappväsendets krav på tvångsslakt och hot om tvångsförflyttningar väckte den unge Pers samopolitiska intresse och han försökte delta i allt där han kunde lära sig något om samhällsordningen. Han följde de årligen återkommande sammanträdena med lappfogden och gick också på böndernas föreningsmöten. Lappväsendets stab av tjänstemän ansåg sig förstå samernas bästa bättre än vad de själva gjorde och Per började inse, att den byråkratiska tvångströja som kringgärdade samerna var av ondo. År 1941 erhöll Per sitt första uppdrag som representant för sitt folk. Han valdes i opposition mot lappfogdens kandidat att delta i en rennäringskonferens i Arjeplog. Denna konferens var en skrämmande upplevelse för Per. Han kände sig liten och dum och trodde sig inte förstå vad som dryftades. Men han fick ändå beröm och kloka

ord av uppmuntran av Jonas Åhrén och Gustav Park.

Samernas första landsmöte hölls i Östersund 1918. Carl Lindhagen — som hade nära kontakter med Torkel Tomasson och Gustav Park — hade förmått riksdagen att ge samerna möjlighet att yttra sig över ett förslag till revidering av 1898 års renbeteslag och 1913 års nomadskolestadga. Det fanns redan då lokala samiska organisationer och tanken på ett samiskt centralorgan hade varit uppe redan 1904. En stor händelse som sporrade organisationssträvandena var 1919 års renbeteskonvention med Norge. Men någon central organisation kom inte till stånd förrän efter andra världskriget.

Under den tyska ockupationen av Norge hade det svenska lappväsendet inte haft möjlighet att framtvinga en bokstavlig efterlydnad av renbeteskonventionen och andra detaljbestämmelser. Detta hade haft en positiv inverkan på renskötseln och på samernas självkänsla. Man visste nu att man kunde sköta sina egna angelägenheter bättre på egen hand än under lappfogdarnas förmyndarskap. Men efter kriget ville lappväsendet att allt skulle återgå till det gamla. Det lyckades genomdriva nya byordningar som i nästan trettio år skulle styra renskötseln in i minsta detalj. Som ett svar på detta angrepp på den nyvunna friheten bildades 1950 Svenska Samernas Riksförbund (SSR) på initiativ av Gustav Park, Israel Ruong och Nils Petter Stenberg.

Per deltog som representant vid det tredje landsmötet i Arvidsjaur 1948. Efter SSR:s grundande blev landsmötena sedan årliga företeelser och Per deltog från 1951. Han kände sig fortfarande oerfaren, nästan dum, och det gick många år innan han kunde komma över sitt bristande självförtroende. Vid landsmötet i Kiruna 1953 gick han upp i talarstolen för första gången. På detta landsmöte blev han också invald i SSR:s styrelse. Samma år hade han valts till ordningsman i sin lappby. När Per hade installerats som ordningsman började han öva att hålla sammanträden med bymedlemmarna. De samlades ett par gånger om året för att diskutera renskötseln och dagsaktuella frågor. De första åren fungerade sammanträdena mest som diskussionsklubb men det var en god början till frigörelse från lappväsendets boja.

År 1956 hade Karesuando sameförening fått två mandat i kommunfullmäktige på en egen lista och Per kunde ta plats i kommunens beslutande församling. Tiden i kommunfullmäktige var en skola för honom. Han tog också korrespondenskurser i kommunal-

kunskap och bokföring. I valet till olika nämnder fick Per säte i de samepolitiskt viktigaste: hälsovårdsnämnden (som hade hand om samernas bostadsfråga) och socialnämnden. Han fick så småningom säte även i kommunalnämnden och var ordinarie ledamot i taxeringsnämnden. När Per efter sex år på grund av många andra arbetsuppgifter blev tvungen att lämna sina kommunala uppdrag, hade Karesuando blivit den enda kommun där man inte talade om "samefrågor" – ty ärenden som rörde samerna var allmänt betraktade som vilka kommunalfrågor som helst.

Femtio år efter att den svenska arbetarklassen förklarats om fullmyndiga samhällsmedlemmar förblev samerna omyndigförklarade. Artonhundratalstenen, att ett "lappsamfund" inte var kapabelt att förvalta sina egna tillgångar, levde kvar i lagstiftning och rättspraxis in på 1970-talet. I frågor om renskötsel och rätt till mark och vatten saknade samerna talesrätt inför domstol. Det konstiga var, att gamla kämpar från arbetarrörelsen, som Torsten Nilsson och Gunnar Sträng, hade svårt att acceptera att samerna ville föra sin egen talan. Från officiellt håll ansåg man att samernas rätt var ett slags privilegium beviljat av en välvillig stat. Ragnar Lassinantti ansåg till och med att den samiska kulturen var dödsdömd.

Genom SSR började samerna få en röst i det svenska samhället och en ställning som lappväsendet inte kunde beröva dem. Sedan Israel Ruong 1959 blivit ordförande kunde han påverka departementschefen till att se SSR som en positiv faktor i samhällssystemet. Samerna är, liksom till exempel de handikappade, en sanktionslös grupp i det svenska samhället och de enda påtryckningsmedel som är öppna för dem är opinionsbildning och en plats i utredningsmaskineriet. SSR:s största seger var kanske lappväsendets avskaffande 1971, medan Högsta domstolens utslag i målet om rätten till renbetesfjällen i Jämtland och Härjedalen (skattefjällsmålet) var en besvikelse.

Per deltog i det samiska arbetet som ledamot och senare som vice ordförande i SSR:s styrelse 1953–1974. Som samisk representant medverkade han i ett stort antal offentliga utredningar och organ, av vilka de viktigaste var rennäringsnämnden 1962–1971, svensk-norska renbeteskommissionen 1964–1966 och konventionsförhandlingarna med Norge 1968–1970. De praktiska förhållandena var anmärkningsvärda ännu i början på sextiotalet. För att delta i ett sammanträde i Kiruna måste Per vid ett till-

fälle åka skidor fem mil från renskogen till finska landsvägen och därifrån ta taxi hem. På hemvägen från sammanträdet var han åter tvungen skida fem mil. Utredningsarbetet präglades av både med- och motgångar. Påfallande var hur den teoretiska expertisens uppfattning vann gehör på bekostnad av åsikterna hos den praktiska renskötelsens representanter. Ändå var den vetenskapliga kunskapen på intet sätt fullständig, medan de praktiska insikterna grundade sig på många generationers samlade erfarenheter.

Per Idivuomas självbiografi är ett innehållsrikt arbete som har ett stort samhällshistoriskt och personhistoriskt värde. Författaren antyder ett flertal spännande forskningsuppgifter i samisk nutidshistoria och svensk samhällshistoria och samiska nyckeldokument presenteras i ett antal bilagor. Mycket av framställningen som handlar om arbetet med renbeteskonventionerna är tekniska och detaljerade, men ger en utanförstående läsare en värdefull insikt i det svenska utredningsmaskineriets värld. Per Idivuomas utveckling från en förskrämd renskötarpojke till sitt folks representant i internationella sammanhang är en spännande läsning. Hans självbiografi ger ett annorlunda perspektiv på Sveriges moderna historia och samhällsutveckling och förtjänar därför stor spridning.

Roger Kvist

Franzéns radiominnen

För den som likt skrivaren varit lyssnare till den svenska rundradion så länge den existerat, dvs. sedan 1924, bjuder Nils-Olof Franzéns bok *Radiominnen. Historia och hågkomster* (Stockholm 1991, 328 s., ill.) på en nostalgisk färd till svunna tider. Även yngre personer borde ha intresse och nöje av att läsa denna väl skrivna och innehållsrika självbiografi som också ger så mycket av radions historia. Franzéns intresse för radio började i tidig ålder i föräldrahemmet i Boden och har fortsatt hela livet. Med tiden fick han en alltmer central ställning i radioväsendet. Vid 23 års ålder började han som hallåman 1940, blev redaktionssekreterare i Rösterna i Radio, så småningom chef för radions föredragsavdelning och slutligen under åren 1956–1973 programdirektör för ljudradion.

Franzéns minnen består inte bara av vad han själv upplevt utan ger också inblickar i vad han sett och hört av 1920- och 30-talets radioverksamhet.

Radion fick från början en explosionsartad utbredning och kom att spela en utomordentlig roll i folkbildningen. Många sysslade ock-

så med amatörradio och tillverkade själva sina kristallmottagare. Snart behövde man inte längre ha en särskild högtalare kopplad till apparaten. Denna blev snart en helhet, där instrument och trätt förenades. Den från början anspråkslösa studion Kungsgatan 8 i Stockholm utvecklades mer och mer till dagens väldiga komplex där både ljudradio och TV har sitt högsäte. Efter hand anslöts rundradion till el-nätet. Transistorn innebar ett annat betydelsefullt genombrott i radions historia.

Författarens livfulla och engagerade framställning ger många inblickar i de olika programmens tillkomst, utformning och inte minst personerna bakom dem.

Givetvis var det från början bäddat för konflikter mellan å ena sidan det mäktiga Telegrafverket och dem som höll på radions integritet. Spänningar uppstod också mellan Tidningarnas Telegrambyrå och radiofolket. Den kraftfulle TT-chefen Gustaf Reuterswärd hade en arm i vardera institutionen, vilket vållade honom och hans båda företag bekymmer ävensom redigerarna av nyheter. Franzén har ett öppet sinne för mängden av de olika medverkandena i radions utveckling. Den intresserade bör jämföra vad Olof Rydbeck skriver om sina radio- och TV-år i sin bok *I maktens närhet* (1990; rec. i PHT 1990, s. 177 f.) med vad Franzén förtäljer.

Radiocheferna hade egentligen ingenting att skaffa med utformningen av programverksamheten. Det kunde dock inte hjälpas att stridigheter kunde uppstå. För radiofolket var det svårsmält att den allra största delen av licensavgifterna flöt in i statskassan och inte tillfördes deras verksamhet, varigenom den kunnat utvecklas. Författaren är mån om att ge var radiochef sitt: Nils Holmberg, Julius Rabe, Carl Anders Dymling, Yngve Hugo, Elof Ehnmark och Olof Rydbeck. Med Otto Nordenskiöld, den siste radiochefen, var expansionens tid förbi. Vid hans avgång 1978 bildades under Sveriges Radios koncernledning fyra självständiga bolag, nämligen Riksradiation, Lokalradiation, Televisionen och Utbildningsradiation. Franzén tycker att uppdelningen var till fördel för ljudradion. Författaren följer kronologiskt utvecklingens förlopp med en översikt för vart decennium. Där passerar förbi, ofta med en elegant utförd karaktäristik av dem som gjort radion till vad den blivit: Sven Jerring naturligtvis i främsta rummet, Bo Willners, Manne Ginsburg, Ingvar Andersson, Hjalmar Gullberg, Lars Mad-sén, Carl-Åke Wadsten, Sven Wilson, Palle Brunius, Gösta Knutsson och åtskilliga andra. *Radiominnen* är ett förträffligt bidrag till

kännedomen om en viktig del i svenskt kulturliv.

Wilhelm Odelberg

Carl Perssons brasklappar

Carl Persson: *Utan omsvep. Ett liv i maktens centrum*. I samarbete med Anders Sundelin (Stockholm 1990, 479 s., ill., person-reg.).

Carl Persson var rikspolischef i fjorton år. Hemma i villan i Stocksund har han samlat travar av papper och anteckningar från sin aktiva tid. Tillsammans med journalisten Anders Sundelin har han nu skrivit föreliggande minnesbok.

Persson föddes i Kvidinge i nordvästra Skåne. Pappan var arrendator, mamman kom från en lärarsläkt, men hade fått avbryta studierna när hon gifte sig. Jordbrukskrisen 1928–32 gjorde att lantbruket gick omkull. Familjen fick flytta till en hyrd villa. Pappan tog jobb som försäkringstjänsteman. Det fanns inte pengar till vidare studier för Carl, yngsta barnet och ende sonen. Han avvisade tanken att bli officer ("Jag tyckte inte om den militära drillen ..."), men lån från några vänner gjorde att han kunde börja läsa till en jur. kand.

1942 när han tagit examen gifte han sig med sin ungdomskärlek Titti och tog anställning som tingsnotarie i Ängelholm. Efter några år av praktisk skånsk rättskipning började Persson göra halvårslånga utflykter till Stockholm som sekreterare i riksdagens lagutskott. Sedan blev det i huvudsak hovrätten i Malmö tills han 1954 kallades att bli sakkunnig, lagbyråchef och senare statssekreterare i inrikesdepartementet.

På inrikesdepartementet stod Persson fader för en upprustning av mentalsjukvården, där flera nya stora institutioner byggdes, för att anlägga de jättelika regionsjukhusfabrikerna och för en sammanslagning av de då drygt 1 000 kommunerna, bland annat för att kunna klara kostnaderna för grundskolans införande.

Persson är alltså i hög grad en del av den femtiotalmodell för centralisering som sedan kritiserats, från vitt skilda utgångspunkter. Hur tänkte man? Varför blev det så här? Vad var fel, vad var rätt, sett i dagens ljus? Persson ger tyvärr bara ifrån sig någon halv bisats lång fundering i dessa centrala frågor, innan han hastar vidare till att berätta om sitt livsverk, den förstатligade polisen och tiden som chef för rikspolisstyrelsen (RPS) 1964–1978.

Om epoken Carl Persson på rikspolisstyrelsen

sen har andra vittnat på ett intresseväckande sätt, t.ex. Curt Falkenstam i "Polisernas krig" (1983) och Ove Rainer i "Makterna" (1984).

Av deras och andras berättelser tonar med starka konturer fram bilden av den utomordentligt kompetente, råtttrådige och beslutsföre statssekreteraren, som klarar hem det organisatoriskt närmast omöjliga, att på mycket kort tid förstatliga polisen, för att därefter en tid vara Sveriges i särklass effektivaste verkchef.

Mot slutet av de fjorton åren blev emellertid det känsliga draget hos Carl Persson tydligare, glaskäken för att tala boxarspråk, han blev en ensam och ganska olycklig människa. Som Ove Rainer skrev om Persson är problemet med konspirativa människor att det blir ett slags dubbeleffekt, de tilltror också felaktigt omvärlden att vara lika konspirativ som de själva.

Så långt vad andra sagt om Persson. När han själv nu tar till orda hade man väntat sig att han skulle dementera de mörka sidorna som tecknats om honom. Icke så med Persson. Han bekräftar dem indirekt genom att i detalj gå till storms mot små och stora oförrätter han anser sig blivit utsatt för. Och genom att inte dölja sina starka känslor: "Jag grävde lätt ned mig i bekymmer, förstörde ibland problemen och tog kritik mot mig själv eller mot polisen alltför personligt". När han i efterhand läser sina dagboksanteckningar noterar han: "Jag ger uttryck för en självömkan som är svår att kännas vid efter så många år".

Det Persson har att berätta har — trots den narcissistiska karaktären på hans utsaga — utomordentligt stort principiellt intresse. Det är nämligen den första riktigt närgångna skildringen av konflikter mellan valda politiker och anställda opolitiska ämbetsmän i statsförvaltningen, ett ämne som sällan diskuteras i vårt land.

Med Olof Palmes första regering 1969 kom en ny justitieminister, Lennart Geijer, vars liberala syn på brottslighet och kriminalvård varken rikspolischefen eller hans kollega på kriminalvårdsstyrelsen, Torsten Eriksson, kunde förlika sig med. Nu kom utspel och offentliga markeringar från den opolitiska förvaltningen mot politikern Lennart Geijer och omvänt nålstick från regeringen mot verkcheferna.

Socialdemokraterna har alltid, trots vetenskapen om att huvuddelen av kanslihusets tjänstemän röstat borgerligt, kunnat räkna med en stark lojalitet från dem. Striden mellan Geijer och hans verkchefer var av ett

nytt slag, principiellt sett. Vart skulle det ta vägen med folkstyret om i princip oavsätliga tjänstemän, kanske med i hjärtat andra politiska värderingar än regeringen, offentligt och systematiskt började träta med valda och därmed avsättbara statsråd?

Carl Persson har i sin bok inga sådana betänkligheter i efterhand. Han *hade* ju rätt, menar han, det var Geijers fel, hans "oriktiga uttalanden och påståenden" hade gjort att det blivit konflikt och Persson var inte den som tänkte stiga av. Läsaren är i flera av de fall Persson återger beredd att i efterhand ge honom rätt. Men frågan kvarstår likafullt: hur långt kan man fortsätta att som verkchef obstruera mot även en djupt felaktig politik?

"Utan omsvep" hävdar att Geijer sällan talade med Persson och att Persson i sin tur mest talade med Olof Palme. Det var för att Palme ville ha det så, det var en del av hans centralistiska maktutövning, menar Persson, men det är nog en förenkling.

Palme var entusiastisk för Persson som statssekreterare och hade spelat en viktig roll för att han skulle förordnas som rikspolischef. Men Palme hade också mer direkt utnämnt Geijer, och statsministern hade i allmänhet starka instinkter att stå för de personval han gjort också när det blåste.

Regeringschefen hade tagit både Geijer och Persson i båten och kände uppenbarligen att det nu var på honom det hängde om man skulle ro iland. Dialogen mellan regering och RPS fick inte torka in helt bara för att rikspolischef och justitieminister frontalkrockat.

Den pyrande konflikten gjorde — berättar Persson — att han begärde kvitto på de PM han lämnade till regeringen och att han tog med sig ett vittne, vanligen överdirektör Åke Magnusson, de flesta gånger han samtalade med Palme eller andra i kanslihuset. I Perssons bok återges repliker från statsrådskretsen som tyder på att Persson satt löst men vad som egentligen var hönan och vad som var ägget, alltså hur mycket som var verklig misstro och hur mycket som framföddes ur Perssons egen misstänksamhet, är det inte lätt för läsaren att avgöra.

Perssons position försvagades ytterligare genom att han inte kom sams med Hans Holmér, som 1970 utsetts till chef för säkerhetspolisen och som i Ebbe Carlsson, då informationssekreterare hos Geijer, funnit en meningsfrände. Holmér gick runt sin chef Persson, etablerade direkta kanaler med Palme och Geijer, medan Persson själv inte talade med Holmér utan föredrog att kommunicera direkt med säkerhetspolisens byråchefer. Holmér och Ebbe Carlsson var förfarna i

konsten att arbeta via massmedia och fick därmed i det korta perspektivet ett överläge gentemot den mer slutne rikspolischefen.

Det framgår av boken att regeringen 1972 allvarligt funderade på att peta Carl Persson till någon annan, mindre utsatt post i förvaltningen. Men plötsligt vände alltsammans på en femöring. En decemberdag fick Persson veta att han vunnit slaget, regeringen hade i praktiken underkänt Lennart Geijers syn på brottsligheten och tillsatt en brottskommision, som efter några månaders arbete lade förslag om hårdare tag och fler nya polistjänster än Persson vågat drömma om.

Konflikterna mellan säkerhetspolisen och den militära underrättelsetjänsten IB och dess förgreningar till socialdemokraterna och den s.k. sjukhusspionen i Göteborg har Carl Persson flera nya detaljuppglysningar att ge. Tyvärr är det mestadels avslöjanden som inte råtar ut frågetecknen utan fastmer kröker till dem ytterligare.

Nytt och mycket uppseendeväckande är däremot Carl Perssons berättelse om hur Olof Palme på vårvintern 1974 ville "veta vilka journalister han kunde lita på" och hur Persson flera gånger gick till honom med material från telefonavlyssningar i IB-affären för att ge svar på Palmes frågor. Det är en historia som har stark trovärdighet, men som inte bara kastar en närmast nixonsk skugga över Olof Palme utan även över rikspolischefens omdöme. Hade han inte hört talas om medelarskyddet?

1975–76 när affären med sjukhusspionen rullades upp och bordellhärvan hamnade på rikspolischefens bord var Carl Perssons reflexer inte som i hans krafts dagar. I amerikansk förvaltningslang talar man om CYA, "cover your ass", på svenska närmast "se till att ha ryggen fri". Det var främst sådana drivkrafter som nu präglade Perssons handlande.

Den man, som tidigare slagits som ett lejon för varje orättvist utpekad polis, var märkvärdigt passiv när felaktiga uppgifter lämnades om att sjukhusspionen var engagerad av säkerhetspolisen. Av hans bok begriper man inte riktigt varför, annat än att IB och vad som kunde dölja sig där bakom var en öm tår för regeringen. Men sådana ömma tår hade ju Persson – det berättar han själv – vågat trampa på några år tidigare.

Och när den i poliskretsar så förhatlige justitieministern utpekades som kund hos den s.k. bordellmamman gjorde Carl Persson ingen självständig, kritisk prövning av de minst sagt torftiga källorna (hur torftiga

framgår av Leif G.W. Perssons artikel i Moderna Tider nr 12/1991) utan rusade med den glödheta potatisen till regeringen. I sin bok försvarar den gamle rikspolischefen sitt handlande med att det hade blivit fel vad han än gjort. Det är ingen övertygande argumentering.

1978 hade Persson fått nog av att sitta på mellanhand som rikspolischef. Han blev landshövding i Halmstad och senare i Göteborg. Det verkar ha varit trista år och författaren gör inga försök att dölja hur djupt ointresserad han var av uppgiften.

Carl Perssons "Utan omsvep" berör, det förtjänar upprepas, åtskilliga oerhört intressanta frågor om förvaltningen och den politiska makten, men det är alltför rapsodiskt framställt för att riktigt lyfta. En del av vad Persson har att berätta lever upp till titeln "Utan omsvep" men mycket av innehållet kan bättre karaktäriseras som "Mina brasklappar".

Bara de första hundra sidorna liknar en klassisk memoarbok. Som många andra barndoms- och uppväxtskildringar håller den hög klass stilistiskt. Miljön på de första arbetsplatserna är också kärleksfullt beskriven. Men sedan handlar det om rikspolisstyrelsen, dess konflikter och pyrande hemligheter växer Carl Persson och hans medförfattare över huvudet och avkastar drygt 300 rätt ostrukturerade sidor. Inslängda lite på måfå på slutet kommer sedan några kloka reflektioner kring ett par av dagens aktuella rättsaffärer, men många läsare hade hellre sett ett försök till sammanfattning av varför denna ljusa, handlingskraftiga människa så i grunden förändrades under resans gång.

Björn Elmbrant

Helén före partiledartiden

Gunnar Helén: *Alltför många jag. Memoarer* (Stockholm 1991, 355 s., ill., person-reg.).

Gunnar Helén är mest känd som folkpartiets ledare 1969–75, men har utöver sin verksamhet som politiker också arbetat som radioman, tidningsman, akademisk lärare och forskare samt ämbetsman på hög nivå. Det är en bred erfarenhet av Sverige vid mitten av 1900-talet, som redovisas i den nu utkomna första delen av av hans memoarer. Med den valda boktiteln vill Helén syfta dels på en benägenhet att tala om sig själv, dels på en dragning till skilda och svärförenliga verksamheter (s. 345 f).

Efter fil. kand.-examen vid tjugo års ålder anställdes Helén 1939 vid Radiotjänst, där

han slutligen blev chef för sektionen för sociala program. Jämsides med arbetet vid radion och militär beredskapstjänstgöring skrev han sin avhandling om Birger Sjöbergs Kriser och kransar och blev fil. dr 1946. 1949 efterträdde han Gustaf Näsström som kulturchef på Stockholms-Tidningen. I samband med LO:s förvärv av tidningen 1956 blev Helén konsult i Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS), där han stannade till 1959. Vid det laget var han också riksdagsman sedan 1953 och docent i nordiska språk. När föreliggande memoardel slutar 1968 har han lämnat riksdagen och är sedan tre år landshövding i Kronobergs län; partiledartiden och perioden som landshövding i Stockholms län ligger framför honom.

Kännetecknande för Helén som memoarförfattare är intresset för tidstypiska drag hos de miljöer han vistats i, liksom behovet att ta ställning till sin inre personliga utveckling. Gunnar Heléns hustru Ingrid är liksom han själv uppvuxen i den sörmåländska socknen Västra Vingåker. Det har säkert bidragit till att han bibehållit en stark känsla för hembygden och barndomsmiljön. Sin politiska prägling fick han i föräldrahemmet; fadern var folkskollärare och liberal kommunalpolitiker. Några allvarigare ideologiska tvivel tycks inte ha ansatt Helén. Vaga sympatier för socialdemokratin på 1940-talet förjagades effektivt av Arbetarrörelsens efterkrigsprogram (s. 170 ff.).

Heléns skildring av journalistären kan givetvis inte förbigå det faktum att han var hallåman den 3 september 1939, då England förklarade Tyskland krig. Hans berömda reportage från fredsyran på Kungsgatan i Stockholm den 7 maj 1945 förbigås ej heller. Intressantare är dock avsnittet om tiden på Stockholms-Tidningen, kanske för att Helén där hade en mer central position, kanske för att miljön framstår som så konfliktladdad. Det är att märka, att tidningen vid 1950-talets början betraktades "mer eller mindre som folkpartiets huvudorgan" (s. 148). Ägare och VD var emellertid Ivar Kreugers bror Torsten, som 1956 sålde tidningen till LO. Medan Helén mestadels tecknar sina medmänniskor om icke alltid med sympati så dock med överseende kan han knappast dölja sin motvilja mot Torsten Kreuger: "det var obehagligt att ha att göra med en person som trodde att alla andra kunde köpas och som visade det näkaste förakt för principer som medbestämmande, opartiskhet, plikttröhet — — — En mer hänsynslöst subjektiv person har jag aldrig träffat" (s. 160 f.).

Som ledamot av styrelsen för Folkpartiets

ungdomsförbund från 1949 kom Helén tidigt i beröring med partiets ledande personer. Porträtt tecknas av Bertil Ohlin och hans närmaste efterträdare som partiledare, eskilstunadisponenten Sven Wedén. Bland andra porträtterade riksdagsmän märks Waldemar Svensson i Ljungskile, arbetarliberalerna Henning Gustafsson i Skellefteå och Ture Königson liksom första kammarens siste talman, ambassadören m. m. Erik Boheman, ledamot och ordförande i flera viktiga bolagsstyrelser. Bohemans och Marcus Wallenbergs vänskap med Ohlin och deras betydelse för honom som kanaler till opinionen inom näringslivet framhålls (s. 189, 221). Överhuvudtaget ges en intressant bild av personkonstellationerna kring Bertil Ohlin. Vad sakpolitiken beträffar är det framförallt utbildningspolitiken som belyses och främst arbetet inför grundskolebeslutet 1962 (s. 231 ff.). Miljön i riksdagshuset på Helgeandsholmen, bekant för Helén redan under hans journalistik, tecknas fylligt. Dråpliga tidsbilder ger skildringarna av de första oförberedda partiledarintervjuerna i radio 1946 och av hur första kammarens legendariske talman Johan Nilsson — död 1963 men ännu ihågkommen i riksdagens hus — försökte stoppa varje direktsändning från riksdagsdebatterna men 1947 fick ge sig (s. 104 ff.); en fylligare skildring av episoden med Nilsson finns i Heléns bidrag i Riksdagen inifrån — rec. nedan — s. 214 f.).

Boken är tilltalande även som förlagsprodukt. Noteras kan dock att upplösningen av den finska förkortningen AKS (sv. "Akademiska Karelen-sällskapet") inte är korrekt (s. 257) och att det även i personregistret felande tilltalsnamnet för "Grym, kronojägare och riksdagsman" (s. 350) var Jakob.

Gunnar Heléns minnen har haft ett betydande massmedialt genomslag och förtjänar det också. De är välskrivna och välavvägda. En andra del, som skulle täcka partiledartiden, är ställd i utsikt. Den skulle förvisso tas emot med ett ännu större intresse än första delen.

Björn Asker

Lagercrantz' sextiotal

Olof Lagercrantz: *Ett år på sextiotalet* (Stockholm 1990, 250 s.).

Många minns nog ganska bra hur det var när de fick den anställning som skulle visa sig mer eller mindre livsavgörande. Det säger sig också Olof Lagercrantz göra när han i kapitlet "Erbjudandet" skildrar sin personliga situation, då han i augusti 1950 fick anbudet

att bli kulturchef på Dagens Nyheter. "Vi hade", skriver Lagercrantz, levat på mitt mångsyssleri — bokrecensioner, antologier, kalender- och tidskriftsutgivning, översättningar. Han var, heter det, "sin egen herre", medan en plats på DN "betydde en städsla".

Detta är, som Svenska Dagbladets förre chefredaktör, Gustaf von Platen, påpekat, en missvisande framställning. I själva verket hade Lagercrantz sedan 1941 varit regelbunden medarbetare i Svenska Dagbladet med fast anställning, "städsla", sedan flera år. Tidningens chefredaktör, Ivar Anderson, gjorde också stora ansträngningar att få behålla Lagercrantz, redovisade i en utförlig relation bland Andersons papper på KB. Lagercrantz skildrar roande och drastiskt sina upprepade förhandlingar med Tor Bonnier. Att han mellan dessa överläggningar hade långa samtal med Ivar Anderson — som erbjöd Lagercrantz samma lön som DN — nämns däremot inte med ett ord.

I "Slutkapitel" redovisar Lagercrantz sin situation i samband med sin uppsägning i september 1968 av befattningen som en av DN:s chefredaktörer sedan samarbetet med den andre chefredaktören, Sven-Erik Larsson, hade blivit outhärdligt. "Tanken att lämna tidningen kändes svår. Beslutet trängde genom märm och ben, skrev jag i en uppteckning från dessa dagar." I den skrivelse till DN:s styrelse där Lagercrantz sade upp sin anställning heter det emellertid också: "Jag står till förfogande som ensam chefredaktör." Uppsägningen var med andra ord inte ovillkorlig, den kunde lika väl betecknas som ett försök att avskaffa ett betungande dubbelkommando. Men det får läsaren inte heller veta.

Det hela löstes i sinom tid genom att båda chefredaktörerna kvarstod men med en kompetensfördelning vad avsåg kultur och politik som Larsson redan från början hade önskat. Beträffande utrikespolitik stipulerades att vid meningsskiljaktigheter mellan chefredaktörerna skulle den mening gälla som biträdades av utrikesredaktören. Vidare fick Lagercrantz rätt att skriva ledande artiklar under namn. Av stor betydelse för konfliktens relativt harmoniska avveckling var den insats som gjordes av journalistklubbens ordförande Olle Nilsson, nu chefredaktör för Nerikes Allehanda.

"Ett år på sextioalet" — titeln får inte tas bokstavligen — är alltså ett utpräglat personligt dokument. Mättat med lysande formuleringar, spänstigt och infallssrikt som Lagercrantz själv. Hans starka politiska engagemang gör sig ofta märkbart och kan leda till egendomli-

ga spekulationer. Ett exempel: 1 juni 1968 mördades Robert Kennedy, presidentens bror. "Kennedys död", skriver Lagercrantz, "förstärkte känslan av att tiden var knapp och en katastrof nära." Anmälnaren minns väl den tragiska händelsen, som kändes särskilt alarmerande eftersom den följde kort efter mordet på Martin Luther King. Men några rationella skäl till antagandet att en katastrof skulle ha varit nära har jag varken då eller senare kunnat upptäcka.

Skulle det vara något år som Lagercrantz främst haft i tankarna så blir det 1968, ett årtal med ton av kulturrevolutionär trumpetstöt. "En ny generation skribenter satte sin prägel på debatten" och det "lades ett nytt och annorlunda ljus över det politiska landskapet". Det kan vara sant, men Lagercrantz verkar inte vara medveten om att åtskilligt i "sextioåttornas" förkunnele numera är diskrediterat och att deras påståenden ofta har effektivt vederlagts av utvecklingen. Risken för en miljökatastrof är på intet sätt avskrivnen men väl föreställningen om det kapitalistiska systemet som upphov till eländet i världen. Få lär numera t.ex. betrakta kriget i Vietnam som ett utflöde av kapitalistisk vinningslystnad.

Självfallet uppehåller sig Lagercrantz mycket vid debatten kring kriget i Vietnam och sin egen insats, också på ledarplats. Med tillfredsställelse citerar han en ledare där det bl. a. heter: "Så vitt vi kan se gäller det att här se till det väsentliga vilket är att Palme har rätt när han hävdar att USA bör dra tillbaka sina trupper från Vietnam". Bakgrunden till denna formulering finns redovisad i anmälnarens dagbok. Jag noterade: "Kan inte säga att Larsson var entusiastisk (Olof desto mera) men Larsson gick med på ledare och ville endast ha den ändringen att medan jag skrivit att Palme i sin önskan att USA lämnar Vietnam har stöd av en mycket stark folkopinion (79% enligt SIFO) så ville Larsson undvika att man framställde Palme som banérförare för en folkopinion. Jag sade att det ju då fick räcka att säga att 'Palme har rätt när han hävdar etc'".

Speciellt uppmärksammade blev ett par artiklar om USA och Vietnam av Peter Weiss. Enligt Lagercrantz skulle ordföranden i DN:s styrelse, Kaj Bonnier, ha ringt till mig och föreslagit mig att skriva ett inlägg mot Weiss. Detta är fel, det var Sven-Erik Larsson, alltså den andre chefredaktören, som — utan att själv ta ställning — ringde till mig efter en påstötning från Kaj Bonnier. Skillnaden är inte oväsentlig. Efter ett samtal med Lagercrantz avstod jag från att skriva. Det var

olämpligt, menade Lagercrantz, att låta styrelsens ordförande påverka om vi skrev eller ej. Därtill kom att kultursidan skulle vara en plats där olika opinioner fick göra sig gällande, utan redaktionell inblandning.

Något år senare kom ytterligare en Vietnamartikel av Peter Weiss. I detta fall följde emellertid i direkt anslutning till artikeln ett väl avvägt genmäle av Lagercrantz. Detta förbigår han nu i sin bok. Enligt mina anteckningar påpekade Lagercrantz i detta sammanhang för redaktionschefen Börje Dahlqvist att hans svar "betydde ett avsteg från principen om kultursidan som ett marknadstorg där olika meningar skall presenteras utan att bli motsagda."

För Lagercrantz blev Kaj Bonniers upprepade påstötningar och invändningar något av en plåga. Samtidigt var han medveten om att Kaj B:s kritik bottnade i en verklig tillgivenhet för DN samt i en möjligen överdriven uppskattning av tidningens opinionsbildande betydelse.

Enligt min uppfattning skulle Kaj Bonnier knappast ha varit så "efterhängsen" om det inte under Herbert Tingstens tid hade rått så nära personliga förbindelser mellan Tingsten och styrelsens dåvarande ordförande, Tor Bonnier. Medan Tingstens företrädare som chefredaktör, Sten Dehlgren, och den politiskt ansvarige, Leif Kihlberg, bevarade en kylig distans till styrelseordförande och närstående, inleddes under Tingsten ett intensivt personligt umgänge, länge präglad av oerserverad beundran hos makarna Tor och Jytte Bonnier. Uppskattningen tog slut, men vad gällde personliga relationer till chefredaktören kunde Kaj Bonnier anknyta till en principiellt betänklighet tradition.

Imponerande är Lagercrantz' kapacitet på olika områden, resultatet inte minst av en sträng arbetsdisciplin. Vid sidan av den mer eller mindre dagliga insatsen på främst kultursidan presterade han en rad förnämliga litteraturvetenskapliga verk: doktorsavhandlingen om Agnes von Krusenstjerna, en biografi över Stig Dagerman samt arbeten om James Joyce och Dante. Lagercrantz reste mycket och det var inga lustfärder: I USA sökte han upp arresterade Vietnamprotestanter i fängelset och i Sovjet ställde han frågor om Trotskij, vilket på den tiden inte kan ha gjort vistelsen särskilt angenäm.

Till de nära vännerna hörde Gunnar Ekelöf som ägnas några vackra sidor, präglade av djup förtrogenhet. Också andra författare — mer eller mindre besvärliga som medarbetare på kultursidan — passerar revy, t.ex. Erik Lindegren, Lars Ahlin och, "bängligast av

alla", Vilhelm Moberg. Avslutningsvis bör noteras att vad gäller kollegan som chefredaktör, Sven-Erik Larsson, summerar Lagercrantz att visserligen kom det till åtskilliga slitningar, men "som jag ser det nu behandlade han mig på ett generöst sätt".

Det finns inte många likgiltiga rader i "Ett år på sextioalet", det slår genom hela boken en häftig puls. Vid 80 år står Olof Lagercrantz som skribent mer levande än de flesta på den publicistiska parnassen i Sverige — på den också.

Ulf Brandell

Mogård summerar

Britt Mogård: *Summa summarum. Rötter, levnad, ståndpunkter* (Stockholm 1991, 292 s., personreg.).

Britt Mogård har ställt sig själv frågan: Varför har jag blivit som jag blivit? Vad är det som har påverkat mig till att bli den jag är? Svaret försöker hon ge i sin "självbiografi". Det är en brett upplagd skildring av hennes väg till politikens topposter. Hon var ju skolminister i två av de borgerliga regeringarna 1976–1982. Karriären kröntes som landshövding i Växjö.

Mogård tecknar sin familjs bakgrund med början hos far- och morföräldrarna. Hon är utförlig när det gäller sin egen uppväxt i prästhemmet i Tierp utanför Uppsala. Hon skriver uppskattande om sin far, kyrkoherden Johannes W. Östlund, intensivt verksam i socknen, men är mer kritisk i sin teckning av sin mor Tora. Denna var, enligt dottern, tyngd av mindrevärdighetskomplex, som gjorde henne "beroende av andras uppskattning och erkännande. Min far gav henne det i rikt mått. Men hon ville också med all makt upprätthålla drömmen om den lyckade, välartade familjen. Hon försökte och lyckades behärska oss barn med sina sociala värderingar, sin sentimentalitet och lättstötthet. Vi var rädda för henne, försökte manövrera för att undgå konflikter men lyckades dåligt ... Hon använde känslor som utpressning och kunde vara beräknande, ja kallhamrad, när det gällde" (s. 40).

Det ligger nära till hands att Mogård själv har velat uppträda som moderns motsats. Saklig, opatetisk, strävande efter att inte knyta sina barn till sig såsom modern påstås ha gjort.

Därmed inte sagt att Britt Mogård skulle vara "känslolös". Tvärtom, hon skriver öppen hjärtigt om sina psykiska problem, om hur ensam och utlämnad hon ofta känt sig såväl i det privata som i det offentliga livet.

Det var faktiskt en långvarig depression och därav följande sysslolöshet som på visst sätt förde henne in på den politiska banan. Denna inleddes i ett förhållandevis sent skede i livet. Hon var närmare 40 år innan hon fick sitt första kommunala uppdrag. Då hade hennes självförtroende genom psykiatrisk behandling börjat växa. Hon började tro på sig själv, att hon kunde göra något, att hennes tankar och åsikter hade ett värde.

Sedan gick det raskt. Det ena uppdraget gav det andra. Hon specialiserade sig på skolpolitik och blev snart moderaternas skolpolitiska språkrör. Här hade hon egen erfarenhet att bygga på. Hon hade tjänstgjort som lärare under många år och hade under 60-talet en lärartjänst på högstadiet i Botkyrka.

1968 invaldes hon i riksdagen. 1976 blev hon statsråd. Memoarerna ger en god inblick i den politiska verkligheten. Det är inget positivt porträtt som ges av politikens villkor. Småskurenhet, misstänksamhet, ett långt drivet partipolitiskt taktiserande präglar vardagen. Möjligen är det ännu svårare att möta detta som kvinna. Mogård beskriver hur nedlåtande hon gång på gång behandlades av sitt partis ledning med Gösta Bohman i spetsen. Bohman framställs överhuvudtaget som en ganska självupptagen och småskuren person. Mogård skriver om politikerna: "Politiker är inte intresserade av en nyanserad eller nyanserad diskussion. Han eller hon har kommit fram till en uppfattning, tagit bestämd ställning för den och vill inte ha den ifrågasatt. Demokrati borde innebära att man lyssnar på varandra, att man utvecklar sitt tänkande i samspel med kamrater med en annan ideologi, annan utgångspunkt ... Men man gör precis tvärtom. Man observerar inte förändringar som man själv varit med om att besluta, och deras effekter. Man går tillbaka till gamla stridsställningar utan att observera vad som hänt. Man utgår inte från vad som är rätt, strider för det och har det som grund för kompromisser. Man utgår från vad som är politiskt möjligt och opportunt" (s. 257).

Det är självklart att med en sådan inställning eller insikt blir det tungt att arbeta vidare inom politiken. Mogård slet bokstavligen ut sig i det politiska arbetet. Hon ville lämna allt, kände sig mycket förorättad av partiets behandling av henne i anslutning till 1982 års val och det efterföljande partiledarskiftet. Hon hamnade ute i kylan efter att i många år tillhört centrum.

Mogård är mycket kritisk till sitt och även övriga partiers agerande inom ramen för de olika regeringarna 1976–1982. Hon saknade samarbete och öppenhet. Hon upplevde en-

bart lurpassande, taktiserande och misstänksamhet. Facit blir: "Nu visste jag inte längre meningen med vad jag höll på med. Allvarigast var att jag tyckte att jag befann mig i dåligt sällskap — i partiet, i politiken. Jag tyckte att mina kamrater var okunniga, oseriösa, osakliga, tarvliga ... Jag var besviken på Gösta Bohman och andra, besviken över att de inte insåg — ja, egentligen var jag väl besviken över att de agerade och reagerade som människor" (s. 254).

Det ligger i sakens natur att Britt Mogård ger oss sin bild av skeendet, att det är hennes efterhandsperspektiv som styr framställningen. Hon har dock till sitt förfogande relativt mycket samtida material. Och man får uppfattningen att hon faktiskt ger sina samtida upplevelser av politiken, inte en sentida konstruktion. Fram ur sidorna träder en rättfram, orädd person som besitter en god portion sunt förnuft och livserfarenhet, som är intresserad av det omgivande samhället och som ville göra något av sin erfarenhet från familjeliv och yrkesliv. Det är inte utan att man känner sig tacksam för att hennes typ också finns bland våra politiker.

Per Thullberg

Riksdagserfarenheter

Riksdagen inifrån. Tolv riksdagsledamöters hågkomster, erfarenheter och lärdomar. Red.: Nils Stjernquist. (Hedemora 1991, 291 s., ill., personreg.).

Riksdagens jubileumsfond tillsatte 1983 en områdesgrupp för forskning om riksdagens funktion och arbetsformer. Till områdesgruppens verksamhet har hört anordnandet av en föredragsserie, där tio förutvarande riksdagsledamöter berättat om sina erfarenheter av politiken och riksdagsarbetet. Därtill har Olof Ruin redogjort för sina forskningar om Tage Erlander, medan Paul Lindblom och Nine Christine Jönsson talat med utgångspunkt i sin Gustav Möller-biografi (jfr Åke Lilliestams rec. i PHT 1987, s. 154 ff.). Föredragen, som hölls mellan hösten 1986 och våren 1990, har nu getts ut i bokform. I publikationen ingår också inlägg från de debatter, som följde på föredragen.

Anförandena är naturligtvis ganska skiftande till sin uppläggning och av växlande allmänintresse. Andå ter sig boken som helhet väl sammanhållen. Den tidsmässiga tyngdpunkten ligger på tiden från omkring 1950 till 1980-talets mitt; detta trots att Gustav Möllers riksdagsmannabana inleddes redan 1918 och den av de närvarande talarna, som först kom in i riksdagen, Torsten Nils-

son, debuterade i andra kammaren 1941. Vissa teman återkommer också hos flera talare. Dit hör de ännu på 1960-talet tungrodda arbetsförhållandena i riksdagen, med avsaknad av arbetsrum för ledamöterna och brist på bl. a. telefoner.

Förhållandena under den s. k. lotteririksdagen eller jämviktsriksdagen 1973–76 berörs på flera ställen. Lotten fick då ofta föllas utslaget mellan förslag från det borgerliga och det socialistiska blocket, eftersom dessa hade hälften var av riksdagens 350 mandat. Ett sådant valutslag omöjliggjordes sedan genom att antalet riksdagsmandat fr. o. m. hösten 1976 är 349. Centerpartisten Torsten Bengtson beskriver hur grundlagberedningens senare förverkligade förslag om 350 ledamöter tillkom. Det skedde enligt honom på förslag av centerledaren och ångermanlänningen Gunnar Hedlund, som var angelägen om att Norrland tillförsäkrades en någorlunda talrik representation. Uppenbarligen för att förekomma förslag om en mer radikal sänkning av antalet riksdagsledamöter utgick Hedlund vid diskussionen från hela antalet ledamöter i tvåkammarriksdagen, 384, och inte från antalet ledamöter i den direkt folkvalda andra kammaren, som var 233. Han föreslog en modest sänkning till 350 ledamöter. Enligt Bengtson opponerade sig ingen i beredningen (s. 133). Att döma av en kommentar till hans anförande från socialdemokraten Ingemund Bengtsson torde dock en viss opposition mot det föreslagna jämna ledamötsantalet ha funnits. Grundlagberedningens statistiska experter förklarade dock, att risken för lika mandatudfall var obefintlig: "Sedan dess har jag aldrig trott på statistiker" (s. 146).

Till dem som mest beklagar lotteririksdagen hör centerpartisten Nils G. Åsling, som då hade den tunga uppgiften att vara ordförande i finansutskottet: "detta var ett förödande skede för svensk parlamentarism" (s. 271). Åsling, vars föredrag är ett av de intressantaste i boken, berör naturligtvis också sina insatser som industriminister 1976–78 och 1979–82. Talet om industridepartementet under Åslings tid som "akutmottagningen" lever ju ännu och uppfattas naturligtvis som orättvist av Åsling själv. Han menar att överbrygningspolitiken redan under perioden 1973–76 utvecklades som en av alla accepterad konjunkturpolitik. Som en viktig orsak nämner han jämviktsriksdagens ständiga kompromisser i avsikt att undvika lottning, vilka fick till följd att besluten kännetecknades mindre av kraft och konsekvens än av en samling kring den minsta gemensamma nämnaren (s. 280). Åsling beskriver

också hur han som industriminister uppsöktes av näringslivets företrädare, åtföljda av ledande fackföreningsmän, av landshövdingen och av kommunalråden, i syfte att få statlig hjälp. Att många av de inblandade ur näringslivet sedermera kritiserat den politik, "som de så ivrigt sökte stöd av", har han slutat förvåna sig över.

Vissa ämnen, som gärna kommer upp när riksdagen diskuteras, berörs flerstädes i boken. Dit hör frågorna om näringslivets representation bland ledamöterna, ledamöternas bristande närvaro vid debatter i plenisalen och samarbetet mellan regering och riksdag. Till de politiska tvistefrågor som uppmärksammas hör den allmänna tjänstepensioneringen på 1950-talet och kommunindelningsreformen på 1960-talet. Av naturliga skäl är det ingenstans fråga om några djupgående analyser. Som vittnesbörd om hur ledande politiker ser och sett på de berörda frågorna är dock föredragen av betydande intresse. På så vis är den nu utkomna volymen ett komplement till de memoarer av de senaste årtiondenas ledande politiker, som nu börjat dyka upp på bokhandelsdiskarna.

Utom ovan nämnda personers anföranden ingår i boken bidrag av Gunnar Helén, C.-H. Hermansson, Jarl Hjalmarson, Eric Holmqvist, Astrid Kristensson och Svante Lundkvist.

Björn Asker

Feldts åttiotal

Kjell-Olof Feldt: *Alla dessa dagar ... I regeringen 1982–1990*. (Stockholm 1991, 498 s., personreg.).

"Alla dessa dagar som kom och gick
inte visste jag att de var livet."

Dessa rader av poeten Stig Johansson har Kjell-Olof Feldt valt att använda som rubrik på sin memoarbok. De är väl valda. Feldts skildring handlar om en människa som i ett till synes omänskligt tempo satsar på sitt värv, i detta fall att få en speciell ekonomisk politik genomförd i den svenska riksdagen. I denna ansträngning ges inte tid för eftertanke och fundering över annat. Allt kretsar kring den ekonomiska politiken och problem som sammanhänger med den. Kanske ändå inte allt. En strimma av livet utanför politikens stora men ändå starkt begränsade tillvaro strömmar in och påminner om att det finns alternativ. Ett alternativ som med tiden blir alltmer lockande. Men det är inte om existentiella vägval boken handlar. Tvärtom har det personliga och öppenhjärtiga en mycket undanskymd plats i memoarerna.

Som politikerminnen är Feldts bok därför starkt begränsade. Han för läsaren in i den problematik som präglade det socialdemokratiska partiet hösten 1979. Partiet var då i opposition, hade missat chansen att återta regeringsmakten i höstens val. Något måste göras. De radikala omprövningarnas tid var inne. Det gick uppenbarligen inte att fortsätta en "traditionell" socialdemokratisk politik. Denna lockade inte väljarna och den var mot bakgrund av enorma budgetunderskott inte sakligt trovärdig. Att expandera den offentliga sektorn och stärka statens inflytande över näringslivet genom starka löntagarfonder var en politik som Feldt insåg vara dömd att misslyckas. Partiet måste våga ge sig på alla de heliga kor som stod i vägen och hindrade nytänkande.

Det är om framväxten av den nya politiken, som kom att gå under beteckningen "tredje vägens politik" och hur denna genomfördes – eller snarare inte genomfördes – under perioden 1982–1990 som Feldts bok handlar. Boken har alls inte karaktär av en politikers tillbakablick på ett liv i det offentliga. Perioden före 1982 är endast fragmentariskt belyst. Minnen från barndom, uppväxt, familjeliv etc. lyser helt med sin frånvaro. Boken rymmer mycket litet av personporträtt även från den period som står i centrum 1982–1990. Den uppmärksamme läsaren kan urskilja författarens sympatier och antipatier mot kolleger och kombattanter i den politiska dansen. Men några mer djuplodande karakteristiker är det aldrig frågan om. Feldts syfte med boken har varit ett annat.

Boken är en starkt problemorienterad analys av ett politiskt skeende som omspannar perioden 1979–1990. Det är en beskrivning av hur det gick till att bedriva ekonomisk politik i Sverige. Underlaget utgörs huvudsakligen av budgetpropositioner och tilläggspropositioner. Den ekonomiska politiken, som utformades av Feldt i nära samarbete med en grupp begåvade nationalekonomer (Carl Johan Åberg, Bengt K. Å. Johansson, Erik Åsbrink, Michael Sohlman m. fl.) hade som utgångspunkt konstaterandet att Sverige omkring 1980 befann sig i en svår ekonomisk kris, beroende på dels en okontrollerad expansion av de offentliga utgifterna, dels grundläggande strukturproblem med bl. a. för små investeringar i den svenska industrin. Slutsatsen blev att den offentliga sektorn måste reformeras i grunden och att man måste få fart på investeringarna i näringslivet. Medlet blev regeringens stora devalvering direkt efter regeringsövertagandet hös-

ten 1982 tillsammans med en återhållsam finanspolitik på lång sikt kombinerad med ambitionen att radikalt reformera den offentliga sektorn för att komma till rätta med kostnadsinflationen.

I ett efterhandsperspektiv framstår uppgiften som omöjlig – och det var den också. För att den tredje vägens politik skulle vara framgångsrik krävdes lojalitet från samhällets olika intresseorganisationer. Endast under förutsättningen att lönekostnadsökningarna inte översteg omvärldens skulle devalveringen vara framgångsrik. Och hur skulle man kunna få denna lojalitet när näringslivets vinster p. g. a. devalveringen och därmed ökande efterfrågan och produktion steg i höjden? Och hur skulle man bära sig åt för att reformera den offentliga sektorn, den socialdemokratiska rörelsens skötebarn? Den offentliga sektorn hade kraftfulla försvarare på alla nivåer i samhället. Och mycket riktigt gick förändringsarbetet trögt. De olika statsråden var i och för sig med på noterna. Man insåg att reformer var nödvändiga. Men inte just inom deras ansvarsområde. Här var behoven skriande. Här kunde man inte skära mer.

Feldts bok ger en utmärkt inblick i politikens villkor i ett samhälle som är genomorganiserat, ett samhälle med en mängd organiserade gruppintressen som har alla resurser att göra just sin stämma hörd och mobilisera tillfälligt politiskt stöd för den egna gruppen. Att under dessa förhållanden driva en kraftfull och konsekvent politik är en omöjlig uppgift. Om detta faktum bär boken rika vittnesbörd. Boken är Feldts testamente över sin insats som finansminister.

Jag tror att han har haft åtminstone två bevekelsegrunder för att skriva boken. Dels ville han tala om "hur det verkligen var" d. v. s. ordentligt beskriva svårigheterna att bedriva politik på ett framgångsrikt sätt i dagens Sverige där olika, varierande gruppintressen hela tiden hotar att slå sönder helheten och långsiktigheten. Dels ville han efter sin dramatiska avgång från politiken våren 1990 göra upp med sitt förflutna, dra ett streck för att gå vidare.

Det är ingen bruten man, trött på livet, som skrivit denna bok. Tvärtom, den är starkt präglad av sin författares fortsatta handlingskraft och obrutna vilja att påverka. Som intellektuell prestation är boken imponerande. Språket är nyansrikt och kraftfullt, gestaltningsförmågan god. Men det krävs ett gediget politiskt intresse för att behålla nyfikenheten boken igenom. Analysen av hur budgetpropositioner förbereds, beslutas,

manglas i riksdagen, i massmedia, i intresseorganisationer har ett definitivt intresse. Men frågan är om alla detaljer under alla år det här gäller förtjänar att återberättas? Hade det hela inte varit skrivet med en sådan intellektuell spänst, hade resultatet med all sannolikhet blivit förödande. Nu går det att ta sig igenom.

Per Thullberg

Yrkespolitikern Leijon

Femtiotvå år gammal har Anna-Greta Leijon funnit tiden inne att blicka tillbaka på sitt liv, både det offentliga och det privata. I offentligheten har hon redan vistats länge — hon var trettiofyra när hon tog plats som statsråd i en av Olof Palmes regeringar (*Alla rosor ska inte tuktas!*, Stockholm 1991, 347 s., personreg.). Leijon är en resultatinkriktad politiker — några ideologiska reflexioner över socialismen ska man förgäves leta efter i hennes fylliga framställning. Hennes patos gäller de illa ställda i samhället. De särskilda omsorgerna rör kvinnornas villkor i arbetslivet. Bokens titel har en direkt koppling till en politisk hjärteangelägenhet: föräldraförsäkringen och dess utbyggnad. Anna-Greta Leijon väljer att lämna politiken, då hon trots alla ansträngningar inte får gehör hos partivännerna för en angelägen förändring. Resurserna räcker inte till och reformen ställs på framtiden. Leijon avgår ur riksdagen och annonserar emot partisekreterarens inrådan att tillbakaträdandet är politiskt motiverat.

Här tecknas några huvuddrag av den bana Anna-Greta Leijon beskrivit. Hennes uppväxt har särart. Fadern är vaktkonstapel vid fängelset på Långholmen och har tjänstebostad där. Hans spritproblem förbittrar hemlivet. Om somrarna är hon hos moderns släktingar i Fagersanna vid sjön Örlen i Västergötland. Faderns död efter svår sjukdom när hon är sexton år beskrivs som en lättnad. Hennes tidigaste skolgång för henne över bron till Högalid under det att gymnasiestudierna förläggs till det nya flickläroverket vid Sveaplan. Klassföreståndare blir teologielektorn Alarik Klefbeck. Han utser Anna-Greta till ordningsman och ett ömsesidigt förtroende utvecklas. Adjunkt Vilhelm Scharp gästär skolan. Hans politiska patos och pedagogiska förmåga gör intryck på den begåvade eleven.

Leijon visar sig tidigt fallen för föreningslivet. Före studentexamen 1959 är hon ordförande i Holmia, den litterära gymnasistföreningen vid skolan. Kort efter examen blir hon en tid ungdomsinstruktör hos SSUH.

Längre fram lämnar hon nykterhetsrörelsen för politiken.

Med Leijons läggning blir det naturligt att bedriva fortsatta studier med samhällsinriktning. I Uppsala läser hon statskunskap, sociologi och till sist nationalekonomi. Hon väljer att skriva 3-betygsuppsats i statskunskap, huvudämnet, om den baskiska separatiströrelsen i Nordspanien. Strax finner hon att ett bra resultat förutsätter fältstudier. Hon far till Spanien efter att ha fått reda på att en baskisk exilregering residerar i Frankrike. Hon råkar ungdomar i motståndsrörelsen som arbetar illegalt för baskernas sak. En gång är hon kurir över den spanska/franska gränsen. Dokument översätts från franska till svenska innan de forslas över gränsen för att ånyo förfranskas. Uppsatsen blir färdig och resorna ger kunskaper om politikens villkor på andra håll i världen.

I Uppsala finns hennes äldre kusin Olle Nyman som är docent i statskunskap och längre fram juris professor. Men han är moderat kommunalpolitiker och deras politiska åsikter skiljer sig åt. Hon ansluter sig till Laboremus och Socialdemokratiska studentförbundet. Hennes kamrat heter Birgitta Dahl (en tid gift Kettner). År 1963 blir hon socialombudsman hos studentkåren i Uppsala, där hon är inskriven i Västgöta nation. I detta arbete samlar hon nyttiga erfarenheter för framtiden. I Socialdemokratiska studentföreningen i Stockholm träffar hon civilekonomen Anders Leion som blir hennes första man. Hon anställs året därpå som amanuens hos den resursrika Arbetsmarknadsstyrelsen, där hon med tiden avancerar till byrådirektör. Av betydelse är att hon undslipper rutinuppgifter. I stället knyts hon till något som benämns kvinnodetaljen inom myndigheten. Hon mutar där in ett specialområde och får utredningsuppdrag som kretsar kring kvinnornas ställning på arbetsmarknaden. Familjen flyttar till de expanderande västra förorterna av Stockholm och de politiska insatserna förläggs en tid till Järfälla arbetarekommun. Förtroendet för henne växer och hon blir 1970 ledamot av landstinget. Under nio år är hon knuten till AMS innan hon blir politiker till yrket. Ännu har hon tid över att odla sitt konstintresse — bildkonsten är överhuvud den kulturyrting som är av betydelse för henne. Hon hinner föda två barn innan makarna skiljs åt vid 70-talets början.

Socialdemokratiska partiets kongress 1972 är särskilt ägnad jämställdhetsfrågorna. Som en konsekvens därav inrättas i regeringskansliet en delegation för jämställdhet mellan män och kvinnor. Ordförande är Olof Palmes

statssekreterare Thage G. Peterson och Anna-Greta Leijon inträder som kanslichef. Där får hon ett år på sig innan det är dags för en regeringsombildning. Flera nya statsråd utses och en av dem Palme knyter till sig år Leijon som utnämns till statsråd i Arbetsmarknadsdepartementet. Departementschef är Ingemund Bengtsson. Han väljer Allan Larsson till statssekreterare. Som informationssekreterare vidtalas efter en tid Berit Rollén. Både Larsson och Rollén blir längre fram generaldirektörer. Till dem båda utvecklar Leijon vänskapliga relationer som i Rolléns fall blir bestående. Kanske en nyhet för läsaren.

Ett internationellt uppdrag för Leijon till Mexico City 1975 för en kvinnokonferens i Förenta nationernas regi. Hennes resällskap är Olof Palme och tillsammans besöker de Fidel Castro i Santiago de Cuba.

Regeringen sitter kvar till valnederlaget 1976. Under tiden har Anna-Greta Leijon hunnit gifta om sig med civilingenjören Leif Backéus. Det är också första gången ett statsråd blir barnledigt. Ansvar för invandrarärenden komplicerar statsrådets privatliv. Hot som uttalas är dessvärre allvarligt menade.

När Anna-Greta Leijon lämnar regeringsarbetet tar hon plats i riksdagen. Uppdraget som suppleant i arbetsmarknadsutskottet innebär en besvikelse för den nyvalda ledamoten. Men den följande mandatperioden blir hon ordinarie i utskottet och dess vice ordförande. Valet 1982 ändrar de politiska styrkeförhållandena och Anna-Greta Leijon återvänder till makten med större auktoritet, nu som arbetsmarknadsminister. Hon får tillfälle att rekommendera sin vän från tiden i Uppsala Birgitta Dahl hos Palme och även Dahl ingår i regeringen. Leijon talar uppskattande om den nya miljön för överläggningar i Bonnierska villan, Ragnar Östbergs skapelse som av Gerard Bonnier donerats med konstverk och allt till regeringen att nyttjas vid dess representationer.

Vid en utrikes resa 1984 är Anna-Greta Leijon medelpunkten i internationell omgivning. Detta år är hon president i Internationella Arbetsorganisationen (ILO) med säte i Genève. Med stolthet berättar hon i boken att hon är den första kvinnan på denna post och att hennes ende svenske föregångare är Hjalmar Branting.

Justitieministern i den av Ingvar Carlsson ledda socialdemokratiska regeringen, Sten Wickbom, tvingas avgå. Han har lämnat motsägande uppgifter efter en spionrymning. Leijon vill gärna skifta verksamhetsområde

efter att i mer än tjugo år ha ägnat sig åt arbetsmarknadsärenden. Statsministerns val till efterträdare faller på henne. Hon blir därmed den första i ämbetet som inte är lagklok, likaså den första av kvinnligt kön. Hon tas emot med tvekan av jurister och av kriminalvårdare men hon är administrativt förfaren och på väg att vända opinionen inom rättsväsendet när hon drabbas av en ödesdigra anklagelse.

Jakten efter Olof Palmes mördare bedrivs utan märkbar framgång. Hon faller för frestelsen att uppmuntra en mördarjakt som sköts utanför de gängse rutinerna. Som den politiskt ansvariga inom rättsordningen är hon särskilt iakttagen. Till sin hjälp har hon en skicklig statssekreterare i Sten Heckscher medan rikspolischefen är nyutnämnd och vacklande; ännu osäker i sin yrkesutövning. Kritiken mot statsrådet växer i styrka och hon tvingas avgå 1988, mindre än ett år efter tillträdet. Statsministern ställer i utsikt en ny post i regeringen efter de politiska valen längre fram på året. Men kommentarerna till hennes handlingssätt upphör inte. När konstitutionsutskottets socialdemokratiska ordförande Olle Svensson faller ett avgörande yttrande om att hon inte bör ånyo engageras i regeringsarbetet träffar det som ett hårt slag. Viljan till makt är ett utmärkande drag hos henne och hon får efter alla år i regeringsställning svårt att orientera om sig till sin nya, mera tillbakadragna roll som politiker. Hon blir ordförande i riksdagens finansutskott men finner snart att utskottets inflytande över de politiska avgörandena är begränsat i förhållande till hennes ambitioner. Olle Svenssons avståndstagande slutar inte att plåga henne och socialdemokraternas juridiskt förfarne riksdagsman Hans Göran Franck fortsätter att ta parti emot henne.

Men Ingvar Carlsson visar förtroende. Efter 1988 års val kan hon välja mellan ordförandeskapen i arbetsmiljökommissionen och i den framtidsgrupp som partiet tillsätter. Hon föredrar att satsa på en ny uppgift och blir framtidsgruppens ordförande. Ledande i kommissionen blir i stället hennes sedermera bortgångne vän John-Olle Persson. När Yrsa Stenius drar sig tillbaka ur 90-talsgruppen består hennes kanske något svårforcerade omgivning där av idel män — Kjell-Olof Feldt, Bo Toresson, Stig Malm och Rune Molin. En motgång i arbetet i finansutskottet väcker hos henne ett tvivel om hon ska fortsätta som politiker. "Löftet om den utbyggda föräldraförsäkringen representerar för mig inte en enskild reform, jämförbar med en sjätte semestervecka, utan en möjlighet att ur

de könsroller och den syn på lönearbetet som förkväver och förkrymper utveckla nya relationer och livsmönster. I den politiska omprövningens tid gäller det att skydda de ömtåligaste plantorna. Alla rosor skall inte tuktas.”

När Allan Larsson, vars karriär hon i ett tidigare skede befordrat, utnämns till finansminister, en post som det visar sig att hon som utskottsordförande aspirerat på, är tiden inne att lämna riksdagen. — Med den bok om en yrkespolitikens liv som Anna-Greta Leijon därigenom fått tid att skriva, har hon lämnat ett värdefullt bidrag till Sveriges biografiska litteratur. Den kan läsas av många.

Åke Lilliestam

Svenska ekonomer

Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år. Christina Jonung (red.) & Ann-Charlotte Ståhlberg (red.), Stockholm 1990, 291 s., ill., personreg.).

”Ekonomporträtt”, rymmer porträtt av sexton svenska ekonomer kronologiskt ordnade genom fyra sekler. Artiklarna avser enbart ekonomer som ej längre är i livet. De har tidigare — delvis i annan form — varit publicerade i ”Ekonomisk debatt”. Porträtten inramas av en inledande presentation och av biografiska data över antologins författare, inte mindre än 17 stycken. Flertalet av dem är nationalekonomer. Den ekonomisk-historiska forskningen är representerad av Benny Carlson och Lars Magnusson. Samtliga författare utom Carl G. Uhr, University of California, arbetar i Sverige.

I sin inledning betonar redaktörerna, Christina Jonung och Charlotte Ståhl, att de som redaktörer för ”Ekonomisk debatt” år 1987 ville presentera äldre svenska ekonomer för läsare utan doktrinhistorisk skolning. Presentationerna skulle fylla en lucka i ekonomutbildningen och svara — enligt redaktörernas upplevelse — mot ett ökande intresse för den moderna nationalekonomins föregångare.

Äldst bland de porträtterade ekonomerna är Johan Risingh (1617–1672) och yngst Erik Lundberg (1907–1987). Som företrädare för de allra äldsta presenteras förutom Risingh, Samuel von Pufendorf, Anders Nordencrantz, Pehr Niclas Christiernin och Carl Adolph Agardh. Den moderna nationalekonomins genombrott företräds av David Davidson, Knut Wicksell, Gustaf Steffen, Gustav Cassel och Eli Heckscher.

Från mellankrigstiden hämtas Gösta Bagge, bröderna Johan och Gustaf Åkerman

samt tre företrädare för den s. k. Stockholmskolan: Erik Lindahl, Bertil Ohlin och Erik Lundberg. Begreppet Stockholmsskolan myntades av Bertil Ohlin om en grupp unga ekonomer som kombinerade teoretiska skrifter och offentligt agerande. Med hänsyn till sin centrala ställning inom svensk nationalekonomi är Stockholmsskolan sparsamt representerad. Dag Hammarskjöld, Alf Johansson, Karin Kock, Gunnar Myrdal och Ingvar Svennilson saknas. De skymtar dock stundom i kollegornas porträtt. Stockholmsskolan som sådan ägnades 1987 ett specialnummer av ”Ekonomisk debatt”. Redaktörerna till föreliggande antologi understryker, att Stockholmsskolan bidrog till

”att stärka det drag som i internationellt perspektiv framstår som unikt i svensk nationalekonomi, nämligen nationalekonomernas stora betydelse i den ekonomiska debatten och starka inflytande på den förda ekonomiska politiken” (s. 12).

De svenska ekonomernas engagemang i den ekonomisk-politiska debatten och deras anknytning till politiska maktcentra löper som en röd tråd genom antologin. Deras värld var inget elfenbenstorn. Johan Risingh var den siste guvernören i Nya Sverige, Anders Nordencrantz var en av den frihetstida hattpolitikens kritiker. Han var medlem av såväl riksdagens sekreta utskott som bankodeputationen. Carl Adolph Agardh återfanns i riksdagen som medlem av prästeståndet. Knut Wicksell var en utomordentligt aktiv samhällsdebattör. Han

”framtonar som en radikal liberal i ekonomiska och sociala frågor. Han kämpade för allmän rösträtt, för kvinnans självständighet, för religiös och politisk frihet... hans kritiska inställning till marxismen torde vara en del av förklaringen till denna åskådnings svårigheter att slå rot inom svensk nationalekonomi” (s. 100).

Den mångfacetterade Gustaf Steffen, skildrad av Johan Lönnroth, blev socialdemokratisk riksdagsman 1911. Sedan han bl. a. hyllat Marcus Wallenberg i en festskrift, tagit parti för Tyskland i kriget, som ”inte bara var av ondo” och givit uttryck åt rasbiologiska tankar uteslöts han ur partiet (s. 140 ff.). Steffen fick återinträda 1922 och blev då ledamot av socialiseringsnämnden.

Gustav Cassel var motståndare till ”den nya ekonomiska politiken” men hade ett stort inflytande på 1930-talets penningpolitik. Gösta Bagge blev högerpartiets ledare och Sveriges eklesiastikminister under andra världskrigets samlingsregering. Dessförinnan hade han bl. a. lett det Rockefellerfinan-

sierade forskningsprojektet "Wages, Cost of Living and National Income in Sweden 1860–1930". Erik Lindahls expertis användes i offentliga sammanhang både nationellt och internationellt. När Sverige 1931 lämnade guldmyntfoten blev han rådgivare till riksbanken. Liksom Bertil Ohlin, den blivande folkpartiledaren och Nobelpristagaren i ekonomi, medverkade Lindahl med en bilaga till 1927 års arbetslöshetsutrednings betänkande. Om Lindahls avvägning mellan teori och praktik skriver Jan Petersson:

"Det är min uppfattning att han återkommande brottades med avvägningen mellan det teoretiskt stringenta och det praktiskt relevanta. Typiskt för honom är att han konsekvent väljer det förstnämnda när ett val måste göras" (s. 222).

Inte minst intresset för ekonomisk politik och anknytningen till politiska maktcentra torde förklara att äldre nationalekonomer i betydligt högre utsträckning än sina nutida kollegor intresserade sig för empirisk forskning och empiriska data. Det gäller givetvis i en alldeles särskild mening Eli Heckscher, som blev den ekonomisk-historiska forskningens portalgestalt, men också flertalet av de övriga. Gustaf Steffen betonade att "Den nationalekonomiska vetenskapen måste vara historisk och nationell lika väl som teoretisk" (s. 130). Gösta Bagge och företrädare för Stockholmsskolan var utpräglade empiriker. Flertalet av dem deltog i den stora arbetslöshetsutredningen (1927–1935 och medverkade i Bagges forskningsprojekt avseende löner, kostnader och nationalinkomst i Sverige. Syftet var rent empiriskt; att bygga upp en databas med historisk statistik. Erik Lundbergs bidrag "Wages in Sweden" representerar enligt Assar Lindbeck och Mats Persson

"hans starka empiriska läggning och hans klara ovilja att binda sig för några bestämda och entydiga teoretiska konstruktioner" (s. 274).

Johan Åkerman med sitt intresse för strukturanalys och sitt breda samhällsvetenskapliga perspektiv, porträtterad av Erik Dahmén, betonade att den teori

"som kausalanalyser kräver måste tillkomma i fortlöpande växelverkan med empiri" (s. 248)... /det är/ "således fråga om iakttagelser och tolkningar av individers, företags, grupper, organisationer och över huvud taget agerande subjekts... verksamhet" (s. 249).

För Heckscher, i antologin sedd genom Rolf G. H. Henricssons ögon, hade nationalekonomin och den ekonomiska historien olika objekt. Nationalekonomin sysslade med

anpassning till statistiska jämviktstillstånd, medan ekonomisk historia hade till uppgift att "förklara det ekonomiska livets utvecklingsprocess i djupare mening" (s. 177).

Ekonomporträtten är inbördes olika. Yrkesroll och vetenskaplig produktion står i centrum för samtliga författares intresse, men medan somliga koncentrerar framställningen hit, finns det andra som – visserligen i det lilla formatet – men ändå, söker fänga sin ekonom i helfigur. Sålunda har Sören Blomquist och Claes-Henrik Sivén valt koncentration i artikeln om Bertil Ohlin, medan Jan Petersson i sin artikel om Erik Lindahl valt fylldhet. I Heckschers efterföljd, som forskare och lärare i ekonomisk historia, föredrar jag den mer mångfacetterade bilden.

"Ekonomporträtt", fyller på ett stimulerande och lättillgängligt sätt ett behov, inte enbart vilket redaktörerna understryker, i nationalekonomi, utan även och inte minst i ekonomisk historia.

Kersti Ullenhag

Obefordrade präster i Lunds stift

Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid. På uppdrag av Lunds stifts domkapitel utgivet av Gunnar Carlquist. Ser. II. Biografier. 14. De obefordrade prästerna (Lund 1991, 591 s., ill., personreg.).

Den biografiska serien av Lunds stifts herdaminne, vilken började utges 1948 under redaktion av Gunnar Carlquist (1889–1963), närmar sig nu sin fullbordan. Bortsett från ett eventuellt supplements- och registerband återstår tre volymer av sammanlagt 14. Dessa band kommer att behandla prästerna i fem kontrakt: Västra och Östra Göinge, Vildands och Gärds samt de tre kontrakten i Blekinge.

Den nu föreliggande volymen om stiftets obefordrade präster har tillkommit med professor Ingmar Brohed som redaktör och fil. dr Barbro Edlund som författare. Till skillnad från de gamla svenska stiften fanns länge i Lunds stift ytterst få ordinarie tjänster utöver kyrkoherdeämbetena. För stiftet har genom tiderna prästvigts ett stort antal personer, som aldrig nått en ordinarie prästtjänst där. Denna grupp utgjorde ett stort kringflytande prästproletariat. En del av dem, som prästvigts för stiftet utan att där få en fast tjänst, hade emellertid bättre lycka på annat håll. De personer som här biograferats som obefordrade i stiftet har därför stundom gjort en bemärkt karriär, t. ex. Jöns Steuchius, ärkebiskop 1730–42, biskoparna Einar Billing

och Ragnar Askmark eller pastor primarius Ludvig Jönsson. Biografierna över präster som nått sin sluttjänst i andra stift har emellertid gjorts ganska korta.

Till stiftets obefordrade präster räknas även de prästvigda lärarna liksom prästerna vid militära förband. Den senare gruppen har p. g. a. materialets knapphändighet inte kunnat spåras i full utsträckning. I ett fåtal fall har också sådana personer biograferats, vilka prästvigts för annat stift men nått slutet på sin prästbana i Lundastiftet, likväl utan att där inneha ordinarie tjänst.

Det kännetecknar de biografiska matriklarna som genre, att deras tillförlitlighet i regel endast kan bedömas av den som flitigt nyttjat dem. Något försök att bedöma akribin i den föreliggande herdaminnesvolymen skall därför inte göras här. Att typografin inte är den vackraste och att korrekturläsningen brister på sina ställen drar ned förstahandsintrycket en smula, men säger rimligen ingenting om kvaliteten hos de lämnade sakuppgifterna. Klart är, att herdaminnets uppläggning är synnerligen ambitiös. Biografierna redovisar inte endast sedvanliga matrikeluppgifter om vederbörandes födelse, föräldrar, karriär och död. De ger också, när så varit möjligt, utför-

liga upplysningar om hustrur och barn liksom om den biograferades tryckta skrifter. Därtill belyses ofta vederbörandes personlighet genom generösa referat och citat ur bl. a. prästmöteshandlingar och domkapitlets protokoll.

Den som i volymen söker uppgifter om en enskild person, får alltså i regel utförliga upplysningar — materialet rörande äldre tid är dock av naturliga skäl ofta tunt. Mest givande är väl matriklar av denna uppläggning, när det gäller de medelmåttigt kända personerna. De mera ryktbara kan man få veta mer om på annat håll, t. ex. i Svenskt biografiskt lexikon eller i en fristående biografi.

Det är emellertid viktigt, att även de minst framgångsrika individerna tas med i biografiska uppslagsverk över professioner och korporationer. För forskningen rörande socialhistoriska problem är det av stort värde att ha tillgång till fullödiga matriklar med bred uppläggning, inte minst som underlag för statistiska undersökningar. Lunds stifts herdaminneskommitté förtjänar lovord för att den inte försummat den på många sätt otacksamma uppgiften att biografera stiftets minst bemärkta prästmän.

Björn Asker

Tidskriftsöversikt

Av *Gunilla Karlsson* och *Björn Asker*

Arbetsrörelsehistoria. Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1990. Mario Matteoni redogör för hur kommunisten Valter Andersson (f. 1904) som en följd av LO:s cirkulär "Enig front mot kommunisterna" uteslöts ur Grov- och fabriksarbetarförbundets styrelse och verkställande utskott i april 1940. — Vilmos Böhm (1880–1949) var folkkommissarie för försvarsmakten i den ungerska rådsrepubliken 1919, gick därefter i landsflykt och blev socialdemokrat, var ungerskt sändebud i Stockholm 1946–48 och slutligen anställd vid Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1948–49. Hans minnesanteckningar 1945–48 har nu utgivits i Ungern. Här publiceras några utdrag på svenska. — Gunnar Lindblom berättar om Anders Julius Dahl (1864–1917), svensk, men en av den norska fackföreningsrörelsens pionjärer. — Birgit Persson skriver om Ellen Keys (1849–1926) och strykerskan Anna Söderbergs (1867–1951) bildande samkväm för kvinnor från olika yrkesområden, inledda 1892.

Arkiv, samhälle och forskning 1990. Kamreren Carl Sandberg (1798–1879) var chef för kammарkollegiets arkiv, kammарarkivet, åren 1839–76 och skapare av den s. k. Sandbergska samlingen, nu i riksarkivet. Hans verksamhet som arkivman behandlas ingående av Holger Wichman. — Josef Edström tecknar minnet av arkivrådet Nils Nilsson (1917–87) och skildrar hans arkivteoretiska insatser.

Elbogen. Malmö fornminnesförenings årskrift 1990. Kjell Å. Modéer skriver om malmöforskaren Einar Bager (1887–1990). — Elsebeth Bager berättar om malmöborgaren Haquin Baggers (1711–82) plantagejordar och om hans "skalderum" i Hedmanska gården i Malmö. — Lars Edgren skriver om hantverkaröden i Malmö omkring 1820 insatta i ett historiskt förändringsperspektiv. — Herman Schlyter porträtterar kontraktsprosten Anders Peter Gullander (1779–1862),

kyrkoherde i Malmö S:t Petri församling 1814–62.

Fataburen 1990 innehåller en systematisk bibliografi, sakregister och författarregister för årg. 1884–1989. Den systematiska bibliografin innehåller bl. a. en avdelning "biografi"; av personhistorisk relevans är också författarregistret.

Fornvännen 1990. Dafydd Kidd och Lena Thunmark-Nylén berättar om den skotske advokaten James Curle (1862–1944) och hans samling av gotländska fornsaker, den största samlingen av sena skandinaviska järnåldersföremål utanför Norden, inköpt av British Museum 1921. — Hanna Rydh (1891–1964), g. Munck af Rosenschöld, var den första kvinnan i Sverige med doktorsgrad i arkeologi (1919), tillika ordförande i Fredrika Bremer-förbundet och folkpartistisk riksdagsledamot. Ewa Ryberg presenterar hennes insatser som arkeolog, och särskilt hennes populärvetenskapliga upplysningsverksamhet.

Gotländskt arkiv 1990. Skulptrisen och akvarellisten Caroline Benedicks (1856–1935), av den kända bruksägarläkten, var gift med konstnären William Blair Bruce. Hon porträtteras av Hanne Ödin i en rikt illustrerad artikel.

Hembygden 1990. Den dalsländske spelmannen Erik Jesper Janssons (1837–98) repertoar diskuteras av Einar Hansander. — Conny Källvik utreder personalia för överstelöjtnanten Elias Norlin (1781–1865) och porträtterar hans son, kaptenen Mauritz N. (1820–1908). Denne utgav under pseudonymen Hubertus kulturbilder, jaktskildringar och nyckelromanen "Läsarepresten och fosterdöttrarne" (1889). — Prosten i Färgelanda Johan Ferlin (1813–92) var farfar till skalden Nils F. (1898–1961). Prostens almanacksdagböcker från tiden 1835–88, nu i Färgelanda bibliotek, presenteras av Hasse Skogsberg.

Historisk tidskrift 1990. Arne Jarrick skriver om skriftkulturen bland Stockholms lägre borgerskap under sent 1700-tal med särskild hänsyn till silkesmanufakturisten Johan Hjerpe (1765–1825). Svårigheter vid fastställandet av enskilda personers bokinnehav under perioden diskuteras. Några av de vetenskapliga komplikationerna vid biografiska studier analyseras, t.ex. frågan om den enskilda biografins representativitet och relevans. — Aleksandr Kan belyser de svenska vänstersocialisternas stöd för sovjetmaktens existenskamp, och särskilt de insatser som gjordes 1919 av redaktören och riksdagsmannen Fredrik Ström (1880–1948), sovjetisk konsul i Stockholm 1919–24. — Anita Göransson analyserar giftermålsstrategier bland fabriksägare och köpmän i Norrköping under 1800-talets första hälft. En av hennes slutsatser är att släkt nät och andra sociala nätverk var viktiga, kanske avgörande, för ett framgångsrikt företagande. En annan är att ändrade ägandeformer — införandet av aktiebolag 1848 — medförde ändrade giftermålsmönster i den studerade gruppen.

Hälsingerunor 1990. Anders Nilsson skriver om kontraktsprosten Reinhold Matsson i Hälsingtuna (1870–1938) och hans botaniska forskningar om Sveriges rosor. — Sju spelmän från Järvsö, bl.a. "From-Olle", Olof Jonsson From (1796–1876), presenteras av Börje Björklund. — Claes-Göran Forsberg porträtterar Gösta Bohm (1890–1981) och skisserar hans konstnärliga utveckling som målare, tecknare, grafiker och skulptör. Bohm, som tillhörde den s.k. Gävleborgsgruppen, visade stort intresse för olika konstnärliga tekniker.

Jämten 1990. Mikael Eivergård skriver om fotografen Sven Palmqvist (1887–1969), verksam främst i Sundsjö och Hammerdal, och om hans bilder från Fanbyn på 1930-talet. Hans fotografiska kvarlåtenskap ingår i Jämtlands läns museums fotoarkiv. — Lars Ljungström presenterar kaptenen vid Jämtlands dragonregemente Carl Hofwerberg (1695–1795) och hans konstnärliga verksamhet som målare av stilleben och kyrkliga konstverk. Hofwerbergs altarpuppssats i Rödöns kyrka framstår som den norrländska rokokons genombrott. — Astronomen Pehr Wargentin (1717–83), uppvuxen i Jämtland, presenteras av Erland Hofsten. — Tillkomsten av Duveds kyrka, invigd 1894, behandlas av Marta Järnfeldt-Carlsson. Hon belyser de insatser som gjordes av bl. a. riksdagsmannen Gunnar Eriksson i Mörviken (1833–1901)

och arkitekten Gustaf Pettersson (1855–1933).

Kalmar län 1990. Staffan Björck (f. 1915) meddelar minnen från sin tid som läroverks-elev i Kalmar 1924–33 och skisserar lärarnas personliga drag. — Herbert Näslund framlägger en översättning till svenska av den latinska dissertation om Vimmerby, som ventilerades i Uppsala 1747 och var författad av sedermera prostén i Lönneberga Petrus Kastman (1724–90).

Karolinska förbundets årsbok 1990. Torsten Burgman skriver om den förste svenske professorn i juridik vid Lunds universitet, Nils Hyltenius Silfverskiöld (1635–1702) och ederar dennes brev från London 1663 till hertig Adolf Johan (1629–89) och sedermera kanslipresidenten Nils Gyldenstolpe (1642–1709). — Krigsfångarnas hantering och utväxling efter kriget i Skåne 1709–10 behandlas av Bengt Claréus. De svenska och danska myndigheternas överväganden och åtgärder redovisas utförligt med flera uppgifter om enskilda ämbetsmäns agerande. — Rolf Uppström diskuterar orsakerna till Karl XII:s långvariga sängliggande under tiden i Turkiet.

Kyrkohistorisk årsskrift 1990. Harry Lenhammar tecknar minnet av professorn i kyrkohistoria Sven Göransson (1910–89). — I början av mars 1940 för lundabiskopen Edward Rodhe (1878–1954) på privat initiativ till England för att söka utverka ett allierat ingripande till stöd för Finland i dess kamp mot Sovjetunionen. Rodhe mötte bl. a. ärkebiskopen av Canterbury, Cosmo Lang, och undersekreteraren i brittiska utrikesdepartementet, R. A. Butler. Genom det finsk-sovjetiska vapenstilleståndet den 13 mars förlorade dock planerna all aktualitet. Birgit Rodhe skriver om händelsen på grundval av ingående arkivstudier. — Bertil Lauritzen analyserar religiösa perspektiv i 1910-talets svenska litteratur hos främst Dan Andersson (1888–1920) och Pär Lagerkvist (1891–1974).

Lychnos 1990. För att studera den svenska bergshanteringen och värva svenska bergsmän till Ryssland sändes historikern, geografen och politikern Vasilij Nikitij Tatisjtjev (1686–1750) till Sverige 1724. Yuri Küttner skriver om hans drygt tvååriga besök här och om de kontakter han hade med bl. a. ämbetsmän inom bergskollegiet och bergsstaten. — Bo Lindberg skriver om professorn i vältalighet vid Åbo universitet Henrik Hassel

(1700–76), känd bl. a. som lärare åt sin efterträdare Henrik Gabriel Porthan (1739–1804). Lindberg karakteriserar Hassel som på en gång humanist och utilist. — Professor Adolf Phalén (1884–1931) var jämte Axel Hägerström (1868–1939) skapare av den s. k. uppsalafilosofin, som på 1920- och 1930-talen spelade en dominerande roll i svensk filosofi. Vid sin bortgång efterlämnade Phalén en mängd vetenskapliga manuskript, som 1973–78 utgavs i nio volymer av hans lärjunge, undervisningsrådet Carl-Erik Sjöstedt (1900–79). Thorild Dahlquist presenterar Phaléns manuskript och Sjöstedts utgivningsverksamhet.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1990. Redan 1960 började författaren Gunnar Ekelöf (1907–68) överlämna delar av sina arbetspapper till Uppsala universitetsbibliotek, och 1969 inköpte biblioteket hans handskriftliga kvarlåtenskap. Reidar Ekner, som från 1959 assisterade Ekelöf vid utgivandet av några av hans böcker och senare publicerat en bibliografi över Ekelöfs tryckta arbeten, har från 1984 ordnat och katalogiserat samlingen. Han skriver om Ekelöfs författarskap och anknytning till Uppsala, ger en historik över samlingen och belyser de speciella problem som möter vid ordnandet av ett författararkiv.

Rig 1990. Nordiska museets troligen enda textil utförd i s. k. snärjväv är en medeltida list från Dal, tydligen en del av en kyrklig skrud. Den räddades av kulturforskaren Nils Månsson Mandelgren (1813–99). Gertrud Grenander Nyberg skriver om listen och om Mandelgren. — Anders Berch (1711–74) blev 1741 professor i ekonomilagfarenhet och statsekonomi i Uppsala. För sin undervisning byggde han upp en ansevärd samling åskådningsmaterial, med ett stort inslag av tygprover och garner. Elisabet Stavenow-Hidemark lämnar bidrag till Berchs biografi och skriver om samlingens tillkomst.

Samlaren 1990. Den tysk-judiske författaren, målaren och filmaren Peter Weiss (1916–82), som kom till Sverige i samband med andra världskriget, förde en omfattande korrespondens. Hans brevsamling, nu i Peter Weiss-arkivet vid Akademie der Künste i Berlin, finns tillgänglig på mikrofilm i KB. Sture Packalén försöker genom att studera ett antal brev belysa den personliga bakgrunden till Weiss' författarskap. — Professorn och ledamoten av Svenska akademien Kjell Espmark (f. 1930) har parallellt med sin veten-

skapliga produktion givit ut skönlitteratur som översatts till flera språk. Peter Krameus söker tematiskt tolka och analysera texter i tre av Espmarks senare diktsamlingar.

Sankt Eriks årsbok 1990. Bure Holmbäck beskriver Stockholm som inspirationskälla för författaren Hjalmar Söderberg (1869–1941). — Ann Smith har sökt upp platser som förekommer i flera författareshäften eller haft betydelse för deras liv. Hon behandlar bl. a. Carl Michael Bellman (1740–95), Nils Ferlin (1898–1961), Ivar Lo-Johansson (1901–90) och Lars Wivallius (1605–69). — Hattmakarhustruns stora betydelse för mannens yrkesverksamhet under stormaktstiden behandlas av Curt Hauffman. Många änkor fortsatte att driva verkstaden efter makens död. En förteckning över hattmakaränkor med verkstad presenteras, liksom biografiska uppgifter om framgångsrika hattmakarhustrur. — Under Krimkriget gjorde den engelska flottan 1854 ett uppmärksammat besök i Stockholms skärgård. Gunnar Redelius skriver om det och om en antirysk dikt som skrevs av prästen och skalden Carl Herman Levin (1816–83; jfr Sörmlandsbygden). — Författaren Ella Wilcke (f. 1896) berättar barndomsminnen från Stockholm.

Scandia 1990. I tidigare nordisk forskning har den Olof som tillsammans med Sven Tveskägg år 994 uppbar danagäld i England identifierats med den senare norske kungen Olav Trygvason. Erik Gamby hävdar dock att han är identisk med Olof Skötkonung (d. på 1020-talet), samt att den Olof som omtalas i 991 års danagäldsfördrag med kung Ethelred också kan vara denne. — Skördeutfallet i Sverige var omkring 1820 exceptionellt högt. Bl. a. efter påtryckningar från Karl XIV Johan beslöts att kronan skulle kanalisera överskottet genom upphandling och export. Till att ombesörja exporten utsågs av Allmänna magasin direktionen ombudsmannen Johan Christoffer Askelöf (1787–1848), numera mest känd som publicist och utgivare av bl. a. Svenska Minerva. Rolf Adamson redogör för hur han åren 1820–23 arbetade i London, Livorno och Neapel för en exportsatsning, som dock blev misslyckad. — Anna Götlind söker i en studie avgöra om den heliga Birgitta (Birgersdotter; f. omkr. 1302, d. 1373) kan ha haft personlig erfarenhet av de tekniska företeelser hon nämner i sina uppenbarelser eller om det är fråga om religiösa metaforer som hon lånat av andra författare. Götlind anser att stor försiktighet bör visas vid användandet av Birgittas uppenbarelser som

källa till svenskt medeltida vardagsliv. — Kenneth Johansson behandlar rättskipningen i några småländska friherreskap på 1600-talet, sådan den utövades av bl. a. riksrådet Lars Sparre (1590–1644) och hans son, ståthållaren Svante Sparre (1623–52).

Släkt och hävd 1990. Nils Fredrik Beerstahl skriver om amiralen Söfrin Jönsson (d. 1610) och släktkretsen kring honom. Han var son till kamreraren Jöns Månsson och gift med Ingeborg Lake (d. 1612), båda med anknytning till Västergötland. I framställningen behandlas den västgötske adelsmannen Knut Svan (d. 1616), som bl. a. företrädde Ingeborgs systrar vid ett ting 1614. Fem släkttavlor ingår. — Nils Hård af Segerstad bidrar till kartläggningen av "uppfinnarsläkten" Ljungströms ursprung. Släktens stamfar häradsskrivaren Johan Ljungström (d. tidigast 1730) torde ha varit son till Bengt Persson (d. 1696) i Ljunganäs, Fröderyds socken, Jönköpings län. — Göran Sparrlöf kompletterar tidigare kända biografiska och genealogiska uppgifter om prosten Magnus Fiorin (1655–1712) i Tolg och meddelar en släkttavla. — Dick Wase behandlar släkten Bretholts/Breitholtz' äldsta historia och släktförhållanden; Wase hävdar att den härstammar från Bredhult i Västergötland. Han redogör också för släktskap mellan släkten Bretholt och visbyfamiljerna Kregenskock, Kante, Heddink och Schening. — Tage Engström publicerar i tabellform en redogörelse för en gren av släkten Dijk/Dyk, nämligen den som härstammade från kyrkoherden i Södra Vi och Djursdala, Kalmar län, riksdagsmannen Nils Dyk (d. 1638). — I tabellform presenterar Nils Hård af Segerstad den västgötska högreståndssläkten Slötman. Stamfadern Laurentius Siggonis (d. 1631) var kyrkoherde i Slöta, Skaraborgs län. — Nyutkommen litteratur och arkivmaterial i RA har kastat nytt ljus över flera problem angående Stråle-ätten. Med bl. a. detta som utgångspunkt korrigerar Nils Fredrik Beerstahl ett flertal felaktiga uppgifter om adliga ätten Stråle af Sjöared i Elgenstiernas ättartavlor. — Bland de kontinentala "kulturarbetare" som rekryterades till Sverige under drottning Kristinas tid var den franske violinisten Pierre Werdier (f. på 1620-talet, d. 1706). Sten Möller skriver om sex generationer Werdier i Sverige och deras släktförbindelser. — Den förteckning över präster i Norrala och Trönö som ingår i J. E. Fants och A. F. Låstboms herdaminne för ärkestiftet (1843) är för tiden före 1650 behäftad med många felaktigheter. Den bygger företrädesvis på hälsinge-

prosten Olof Johansson Bromans (1676–1750) Series pastorum från början av 1700-talet. I en med rika källuppgifter försedd uppsats presenterar Urban Sikeborg nya namn, biografiska uppgifter och familjedata för kyrkoherdar i Norrala pastorat före 1646 och för övriga prästmän som noterats för hemman där fram till 1666.

Svensk geografisk årsbok 1990. Ett antal nyutnämnda professorer och docenter i geografi presenteras med uppgifter om studiegång, tjänster, uppdrag och forskningsverksamhet. — Fylliga minnesteckningar ägnas — av olika författare — professorerna Karl Erik Bergsten (1909–90), Nils Friberg (1907–89) och William William-Olsson (1902–90) liksom lektor Inga Söderman (1922–90) och fil. mag. Anna Ljungner (1894–1989).

Sörmlandsbygden 1990. Ralph Edenheim skriver om hur europeiska stilepoker avspeglas i några av Södermanlands slott och herrgårdar, t. ex. Fiholm, Fogdö, Ericsberg, Åkerö och Tistad. Bl. a. nämns arkitekterna Simon de la Vallée (f. på 1590-talet, d. 1642), Jean de la Vallée (1620–96), Nicodemus Tessin d. ä. (1615–81), Joseph Gabriel Destain (d. 1740), överintendenten Carl Hårleman (1700–53) och stuckatören Carlo Carove (d. 1697). — Sörmländsk glastillverkning under 1500- och 1600-talen behandlas av Ingemar Lundkvist. Tidiga etableringar knöts till bl. a. Nyköping, Älgön och Taxinge, där glasblåsarmästarna Peter Keller, Hans Libert — båda från Hessen — och Georg Greiner var verksamma. — Peter Bratt och Rolf Källman skriver om bl. a. grosshandlaren Ernst Wilhelm Levin (1846–1914), som 1889 inköpte Utö och där skapade en populär sommarort. Under en period samlades här en konstnärskoloni kring Hanna och Georg Pauli (1864–1940 resp. 1855–1935). Även Dalarö blev kring sekelskiftet 1900 en omtyckt mötesplats för författare och konstnärer, t. ex. August Strindberg (1849–1912) och Anders Zorn (1860–1920). — Gunnar Redelius presenterar en av de mest kända företrädarna för den romantiserande historieskrivning som är knuten till Nättarö och Muskö, kyrkoherden i Österhaninge Carl Herman Levin (1816–83; jfr Sankt Eriks årsbok). — Om tillkomsten av järnvägen Stockholm–Nynäshamn skriver Maria Landin, som redogör för de initiativ som togs av bl. a. löjtnanten Herman Sandeberg (1831–1917). — Börje Björninger skriver om Bengt i Hvalsta, fjärdingsman i Bettna vid mitten av 1600-

talet, och hans kontroverser med kyrkoherden Johannes Vestring (d. 1681).

Thule. Kungl. Skytteanska samfundets årsbok 1990. I april 1759 lämnade linnélärjungen Daniel Solander (1733–82) Stockholm för att resa till England. I London fick han snabbt inflytelserika vänner och invaldes i Royal Society. Allmänt känd blev han som deltagare i James Cooks första världsomsegling 1768–71. Solanders forskning och resor samt samtidens och eftervärldens syn på honom behandlas av Per Tingbrand. — Björn Olsson skriver om det frivilliga bildningsarbetet i Umeå strax efter sekelskiftet och dess centralgestalter, regementsintendenten och historieforskaren Max Schürer von Waldheim (1872–1948) och läroverksadjunkten Ferdinand Læstadius (1865–1916). — Sverker R. Ek skildrar Alf Sjöbergs (1903–80) utveckling från skådespelare till regissör och hans verksamhet som scenkonstnär. Stor betydelse för hans konstnärliga utveckling fick kontakterna med regissörerna Olof Molander (1892–1966) och Per Lindberg (1890–1944). — Chefredaktören vid Allhems bokförlag fil. dr Sven Artur Svensson (1910–82) ledde bl. a. utgivningen av Svenskt konstnärslexikon (1952–67). Hans privata bildarkiv, vari ingår 41 kapslar med "porträtt och personhistoria", förvärfvades 1989 till forskningsarkivet vid Umeå universitet. Karin Snellman presenterar bildarkivet och dess upphovsman.

Tvårsnitt 1990. Erik Åsard hävdar att svenska politiker oftast talar utan hänsyn till våltalighetens regler, och exemplifierar med utdrag ur anföranden eller uttalanden av Carl Bildt (f. 1949), Ingvar Carlsson (f. 1934), Kjell-Olof Feldt (f. 1931), Olof Palme (1927–86) och Bengt Westerberg (f. 1943). — Yvonne Leffler menar att den skräckromantiska 1800-talslitteraturen i Sverige hade en höjdpunkt under 1840- och 1850-talen med författare som Sophie von Knorring (1797–1848), Emilie Flygare-Carlén (1807–92), Victor Rydberg (1828–95) och Aurora Ljungstedt (1821–1908). Under 1890-talet upplevde genren en renässans i och med Selma Lagerlöfs (1858–1940) författarskap. — Gustav III:s talekonst trollband och övertygade, och han utnyttjade den elegant för att uppnå sina syften. Marie-Christine Skuncke skriver om hans retoriska fostran och utveckling. — Växthuseffekten som tankemodell år 200 år gammal men de naturvetenskapliga sambanden klargjordes av nobelpristagaren Svante Arrhenius (1859–1927) för 100 år

sedan. Elisabeth Crawford skriver om honom och om den tvärvetenskapliga forskningsmiljön i Stockholm före sekelskiftet 1900, som var en förutsättning för växthuseffektens upptäckt. — Åren 1736–37 vistades en fransk gradmätningsexpedition i Tornedalen. I expeditionen ingick som tolk och medhjälpare astronomen Anders Hellant (1717–89). Hela hans vetenskapliga verksamhet var förlagd till Tornedalen, som han gjorde reklam för genom att utge ett par almanackor för "Torne horizon". Erik Tobé skriver om honom och söker tolka hans dikt "Til Staden", som inledde 1744 års almanacka. — Då stockholmsstudenten Margareta (Greta) Beckius (1886–1912) höstterminen 1905 började läsa i Uppsala hamnade hon i en kompakt manlig universitetsmiljö. Hon hade korta förhållanden med sedermera professor John Landquist (1881–1974) och blivande statsmeteorologen fil. dr Bruno Rolf (1885–1934). För Greta B. blev dock kärleken och erotikens besvikelser som bidrog till hennes självmord. I brev, dagböcker och ett numera fragmentariskt manuskript skrev hon om sina upplevelser och sin syn på förhållandet man–kvinna. Detta material ligger till grund för Birgitta Holms uppsats om Greta B. och hennes kamp för kvinnors rätt till kärlek.

Uppland 1990. Håkan Liby skriver om bl. a. Laijla Wallins och Elisabeth Thormans insatser för hemslöjden i Uppsala län. — Uppsala Bayerska Bryggeri AB:s verksamhet på 1800-talet behandlas av Åke Davidsson. Företagets grundare var godsägaren Henrik von Düben (1817–89), som 1856 fick burskap som bryggare i staden. — Johan Dellbeck skriver om saneringen och nybyggnaderna i kvarteret Hästen i Uppsalas centrum på 1950-talet och de insatser som gjordes av arkitekten professor Bengt Edman (f. 1921) och trädgårdsarkitekten Ulla Bodorff. — Biografiska uppgifter lämnas över avlidna personer med nära anknytning till Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund, bl. a. professorerna Gerd Enequist (1903–89) och Wilhelm Holmqvist (1905–89) samt landsantikvarien Ola Ehn (1933–88).

Urshults krönika 1990. I sin presentation av bygdearkivet i Urshult nämner Henning Tarstad arkivets rika personhistoriska avdelning, som bl. a. innehåller en omfattande emigrantsamling och biografica rörande kyrkoherdarna Pehr Nyman (1794–1856) och Carl Wilhelm Widerström (1834–1913) samt herdamannesutgivaren teol. hedersdr

Gotthard Virdestam (1893–1937). — Tarestad fortsätter också sin värdefulla redovisning av gårdar i Urshult (jfr PHT 1989, s. 192 och 1990, s. 202). Här behandlas gårdar, torp, kvarnar och sågar under Bastaremåla, Buskaboda, Högagärde och Skillingsmåla. Som vanligt lämnas utförliga data om ägare, brukare och deras familjer. Nämnda i framställningen är diplomaten och expeditionssekreteraren Samuel Hjelmér (1758–1821), hans far prosten Jonas Hjelmérus (1711–81) och kyrkoherden Carl Lindstén (1850–1923), känd från en teologisk lärostrid.

Varbergs museum. Årsbok 1990 inleds med Bengt-Arne Persons utförliga nekrolog över fil. dr Albert Sandklef (1893–1990), chef för Varbergs museum under 40 år, historisk författare, folkbildare och journalist. — På årsbokens omslag återges en litografi av Karl XII:s ”kämpadater” som utgivits av bokförläggaren Per Adolf Huldberg (1816–87). Nils-Arvid Bringéus skriver om Huldberg och litografen. — Trots att Lars Gullbransson (1765–1835) på sin tid var en av Varbergs mest förmögna och bekanta handelsmän finns det inte mycket skrivet om honom. Det finns det däremot om hans hustru Abela G. (1775–1822), som både under sin livstid och senare var omtyckt som diktare av religiösa sånger. Magnus Lundberg skriver om makarna och deras olika verksamheter. Efter Abelas död gifte Lars G. om sig med kommunisterdottern Sara Elisabeth Bergenholtz (1797–1885). — Sven-Olof Olsson berättar om Veddiges utveckling till industrisamhälle i slutet av 1940-talet. Stort inflytande på industrietableringen hade handelsföreståndaren och kommunalpolitikern Sven Engberg; hans levnadsteckning ingår i Varbergs museums arkiv.

Vår hembygd 1990. Olof Petersson skriver om den jönköpingsfödde konstnären Pelle Malmberg (1869–1953), hans utbildning, hans medarbetarskap i Strix, hans produktion som bildkonstnär men framförallt om hans tid som biografföreståndare i Huskvarna 1918–31. Malmberg pryddes den nyuppförda biografen Venus med ca 100 kvadratmeter väggmålningar. Strax före biografens rivning 1960 färgfotograferades hans ”total-konstverk”; flera av bilderna illustrerar uppsatsen.

Värendshembygd 1990. Ulrika Graninger redogör för den allmänna folkskolans framväxt i Moheda och hur kyrkoherdarna Per Johan Casparsson (1748–1819), Reinhold Eric

Liedbeck (1773–1829) och David Theolander (1794–1849) agerade mot bakgrund av de riktlinjer som drogs upp av 1812 års uppfostringskommitté och fastslogs i 1842 års folkskolestadga. — En av folklivsforskaren Gunnar Hyltén-Cavallius' (1818–89) viktigaste meddelare av sagor var härads målaren i Aringsås, Alvesta, Sven Sederström (1810–46), som presenteras av Lars-J. Larsson. Stöd och uppmuntran i sitt nedteckningsarbete fick den fattige och sjuklige Sederström av kyrkoherden Johan Zackarias Hyllengren (1787–1863) och musikdirektören Johannes Fogelberg (1806–95). — I juli 1882 valdes den skånefödde Per Borgh (1860–1941) till organist och folkskollärare i Lekaryd. Vid sidan av sin insats som framsynt lärare blev han känd som publicist, läroboksförfattare, politiker samt freds- och nykterhetsivrare; 1889 utgav han Matrikel öfver Sveriges folkskollärare och kantorer. Lennart Johansson har skrivit hans biografi. — Ingvar Christoffer-son berättar om journalisten, tecknaren och naturvetaren Carl Torsten Holmström (1884–1946) och hans iakttagelser av vitgröeförekomster vid herrgården Tagel.

Värmland förr och nu 1990 har som underrubrik Värmland i krigets skugga och så gott som samtliga bidrag handlar om värmlänningarnas villkor under andra världskriget. Ett flertal personer återger minnen och erfarenheter från beredskapstiden. — Landshövding i Värmlands län från 1936 var Ivar Venerström (1881–1945). Han var född värmlänning, studerade i Uppsala, var journalist och redaktör vid flera socialdemokratiska tidningar, riksdagsman under tjugo år och försvarsminister 1932–36. Anders Ajaxson presenterar honom och hans olika verksamheter.

Västerbotten 1990. Konstnärer och illustratörer har sedan medeltiden avbildat samer och samiska kulturmiljöer. Här uppmärksammas sådant bildmaterial i arbeten av diplomaten och kulturskildraren Olaus Magnus (1490–1557), lärdomshistorikern Johannes Schefferus (1621–79) och naturforskaren Carl von Linné (1707–78). Avbildat samiska motiv har konstnärerna Pehr Hilleström (1733–1816), Johan Fredrik Höckert (1826–68) och Johan Tirén (1853–1911); fotografisk dokumentation har skett genom t.ex. geologen och lappmarksforskaren Fredrik Svenonius (1852–1928), museimannen fil. dr Ernst Manker (1893–1972) samt fotograferna Lotten von Düben (1828–1915), Borg Mesch (1869–1956) och Nils Thomasson

(1888–1975). – En vetenskapsman som tidigt tog kameran till hjälp var arkeologen Gustaf Hallström (1880–1962). Leif Lindin och Ingvar Svanberg berättar om hans expeditioner till Kolahalvön 1908 och 1910. Hallströms fotosamling finns i Umeå universitetsbiblioteks forskningsarkiv. – Ola Kellgren presenterar sameättlingen, poststationsföreståndaren och fotografen Robert Lundgren (1880–1950) och dennes samling om 3000 glasnegativ som förvaras i Västerbotens museums bildarkiv. – Gösta Vågbrink skriver om tillkomsten av Riksförbundet Landsbygdens folk (RLF) 1929. Avgörande insatser gjordes av mönsterjordbrukaren Viktor Johansson, som var förbundets förste ordförande 1929–32, och hemmansägaren J. Arvid Nordström.

Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie XXXVIII 1990 inleds med Torsten Karlsons nekrolog över hedersledamoten i föreningen, lektorn fil. dr Gösta Sjöstedt (1898–1990). – Klas Lithner skriver om den danske jour-

nalisten och filmregissören Carl Dreyers (1889–1968) svenska ursprung. Han var son till husföreståndarinnan Josefine Nilsson (1855–91) från Stoby i Skåne; fader var troligen den danskfödde godsägaren Jens Christian Torp (1850–1928). Utförliga biografiska uppgifter redovisas för Josefine N. och hennes föräldrar lantbrukaren och länsmannen Per N. (1817–81) och Oliva Olsen (1831–83).

Ymer 1990 uppmärksammar med två bidrag 100-årsminnet av Hans W:son Ahlmanns (1889–1974) födelse. Hans efterträdare som geografiprofessor i Stockholm, Gunnar Hoppe, skriver om hans insatser som akademisk lärare, hans geografiska och glaciologiska forskningar, hans engagemang för Norge under andra världskriget, hans tid som ambasadör i Oslo och om hans breda konstnärliga och humanistiska intressen. – Ahlmanns elev Carl M:son Mannerfelt tecknar ett rapsodiskt vänporträtt och återger minnen från ett mångårigt samarbete.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1991

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum torsdagen den 30 maj 1991 i Riksarkivet. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1990 års förvaltning.

Till samfundets ordförande omvaldes docent Arne Losman. Till styrelseledamöter omvaldes docent Göran Dahlbäck, stadsarkivarie Leif Gidlöf, förste arkivarie Ulla Johanson, f. d. riddarhusgenealogen Pontus Möller, f. d. överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, fil. dr Barbro Schaffer och bankdirektör Nils Wedborn. Som ny ledamot invaldes fil. dr Björn Asker. Huvudredaktör Göran Nilzén hade undanbett sig omval.

Som tredje medlem i redaktionsutskottet för Personhistorisk tidskrift, vari samfundets ordförande och sekreterare är självskrivna, omvaldes Göran Dahlbäck.

Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes fil. lic. Lars- Olof Skoglund.

Barbro Schaffer talade över ämnet "Elsa Beskow, Carl Kylberg och andra. Konstnärer i bilderbokens tjänst".

Vid styrelsens konstituerande sammanträde samma dag utsågs Björn Asker till samfundets sekreterare efter Barbro Schaffer, som undanbett sig omval. Nils Wedborn omvaldes till samfundets skattmästare.

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
AKM	Riksdagens andra kammare. Motioner
AKP	Riksdagens andra kammares protokoll
DS	Diplomatarium Suecanum
FK	Riksdagens första kammare
FKM	Riksdagens första kammare. Motioner
FKP	Riksdagens första kammares protokoll
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungl. biblioteket
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
SKM	Statens konstmuseer
SPA	Svenska porträttarkivet
UUB	Uppsala universitetsbibliotek

Personregister

Personregister till Jan Liedgrens artikel "Svenska studenter i Rostock 1419–1828. Supplement" finns på s. 74 ff.

Abildgaard, Nicolai, da. målare, 33
 Adlerbeth, Gudmund Jöran, frih., statsråd, skald, 19, 21 f.
 Adolf Johan, pfalzgreve, tit. hertig i Bayern, 136
 Æthelred den rådlöse, eng. konung, 85
 Agardh, Carl Adolph, prof., biskop, 98 ff., 132
 Ahlin, Lars, förf., 126
 Ahlmann, Hans W:son, prof., 141
 Albrekt, konung, 86
 Alfred, eng. konung, 85
 Alströmer, Patrik, frih., industriman, kommerseråd, 21
 Althin, Anders, dir., 118 f.
 —, Carl-Axel, dir., 118
 Allwall, Nils, prof., 117 f.
 Anderson, Ivar, cheffed., riksdagsman, 125
 Andersson, Dan, förf., 136
 —, Herman, i Grimbo, riksdagsman, 57 f.
 —, Ingvar, riksarkivarie, 121
 —, Jones Erik, i Ovanmyra, riksdagsman, 51, 58
 —, Nils, faktor, 117
 —, Valter, fackföreningsman, 135
 Annabilla, 87
 Anthéanne, färghandlare i Paris, 35
 Anund Sture, se sjöbladsätten
 Armfelt, Gustaf Mauritz, frih., general, fi.-ry. greve o. generalguvernör, 37
 Arrhenius, Svante, prof., 139
 Askegren, Anders, kontraktsprost, 17
 Askelöf, Johan, prost, 17
 —, Johan Christoffer, ombudsman, publicist, 137
 Askmark, Ragnar, biskop, 134
 Aulin, Tor, dirigent, tonsättare, 110 f.
 Aurivillius, Carl, prof., 18

Backéus, Leif, civiling., 131
 Bager, Einar, konstnär, lokalhistoriker, 135
 —, Haquin, köpman, 135
 Bagge, Bengt, amiral, 87
 —, Bengt, landshöv., 87
 —, Gösta, prof., statsråd, 132 f.
 —, Peder, 87
 —, Per, överste, krigsråd, 87
 Bahr, Lotten von, g. von Düben, fotograf, 140
 Banér, Axel, greve, riksråd, 8 f., 11
 —, Johan, frih., geheimeråd, 9
 Barck, Samuel, greve, riksråd, 8
 (Barkestorps-ätten), Joen Elofsson skrivare, härads-höv., 87
 Bassewitz, Adolph Friedrich von, hannov. diplomat, britt. minister, 10

Bauer, Ester, f. Ellqvist, 108
 —, John, konstnär, 108
 Beck, Hans, da. balettmästare, 39
 Beckius, Greta, studentska, 139
 Beckman, Ernst, rektor, riksdagsman, 100
 Behmer, Axel, assessor, 81 ff.
 —, Daniel, statssekreterare, 81
 Bellman, Carl Michael, tit. hovsekr., skald, 137
 Belot, färghandlare i Paris, 35
 Benedicks, Caroline, g. Benedicks-Bruce, skulptris, 135
 Bengt i Hvalsta, fjärdingsman, 138
 Bengt Persson i Ljunganäs, 138
 Bengtson, Torsten, riksdagsman, 128
 Bengtsson, Ingemund, talman, statsråd, 128, 131
 Benzeli, Eric d. y., ärkebiskop, 16
 Benzelstierna, Matthias, överpostdir., 21
 Berch, Anders, prof., 137
 Berg, Cicilia, g. Nilsson, 42
 Bergenholtz, Sara Elisabeth, g. Gullbransson, 140
 Berglund, Abela, g. Gullbransson, förf., 140
 Bergman, Torbern, prof., 18
 Bergsten, Karl Erik, prof., 138
 Bergström, Anders, skräddare, 101
 —, Betty, f. Åhländer, sångerska, 102
 —, Olof, predikant, affärsman, 101 ff.
 Bielke, släkt, 86
 (Bielke), Erik Turesson, riddare, 86
 —, Nils Turesson, drots, 86
 —, Nils Dannäs, riddare, 86
 —, Peder Turesson, riksråd, 86
 —, Sten Bengtsson, riksråd, 86
 —, Ture Stensson, riksråd, 86
 —, Ture Turesson, riksråd, 86
 Bildt, Carl, statsminister, 139
 Bille, Anna, se Annabilla
 Billing, Einar, biskop, 133
 Birgitta Birgersdtr, se Finstaätten
 Bjerkén, Johan af, kansliråd, 19
 —, Johanna Margareta af, f. Christiernin, 19
 —, Pehr af, d. ä., assessor, läkare, 18
 Björck, Staffan, prof., 136
 Björkengren, Carl-Axel, civiling., 117
 Boberg, Anna, f. Scholander, målare, 109
 Bodorff, Ulla, trädgårdsarkitekt, 139
 Boheman, Erik, ambassadör, talman, 124
 Bohm, Gösta, konstnär, 136
 Bohman, Gösta, partiordf., statsråd, 127
 Bolmeér, Bengt Magnus, prof., 40
 Bonde, Clas, greve, riksråd, 7
 Bonnier, Gerard, bokförläggare, 131
 —, Jytte, f. Kaastrop-Olsen, journalist, 126
 —, Kaj, bokförläggare, 125 f.
 —, Tor, bokförläggare, 125 f.
 Borelius, Johan Jacob, prof., 99

Borgh, Per, folkskollärare, förf., 140
 Boström, Christopher Jacob, prof., 98 ff.
 Bournonville, Antoine, da. balettmästare, 39
 —, August, da. balettmästare, 39 ff.
 —, Helena, f. Håkansson, 40
 Branting, Hjalmar, statsminister, 107, 131
 Breda, Carl Fredrik von, prof., målare, 33 f., 36
 —, Lucas von, sidenfabrikant, målare, 33
 Breitholtz, släkt, 138
 Brodersen, Georg, da. balettmästare, 39 ff.
 Broman, Olof Johansson, prost, 138
 Bruce, Caroline Benedicks-, f. Benedicks, skulptis,
 135
 —, William Blair, kanad. målare, 135
 Brunius, Palle, programdir., 121
 Brändström, Pehr, frih., generallöjt., 37
 Böhm, Vilmos, ung. folkkommissarie, envoyé, 135

Campredon, Jacques de, fra. diplomat, minister, 1,
 4
 Carlsson, Ebbe, bokförläggare, 122
 —, Ingvar, statsminister, 131, 139
 —, Karin, 112
 Carove, Carlo, it. stuckatör, 138
 Carteret, John, earl Granville, britt. diplomat, pre-
 sident i Privy Council, 2 ff.
 Casparsson, Per Johan, kyrkoherde, 140
 Cassel, Gustav, prof., 132
 Christiernin, Fredrik, generalkonsul, 27, 31 f., 34,
 37
 —, Johanna Margareta, g. af Bjerkén, 19
 —, Pehr Niclas, prof., 132
 Crafoord, Anna-Greta, f. Löfdal, 116
 —, Hanna, f. Johansdotter, affärskvinna, 116 ff.
 —, Harry, övermaskinist, 116
 —, Holger, dir., 115 ff.
 Creutz, Ernst Johan, greve, riksråd, 9
 —, Gustaf Philip, greve, kanslipresident, skald, 19,
 25, 29
 —, Johan, greve, riksråd, 8
 Cromwell, Oliver, britt. lordprotektor, 92
 Cronhielm, Gustaf, greve, riksråd, 1, 6, 9 f.
 —, Salomon, greve, riksråd, 6, 10
 Curle, James, britt. adv., samlare, 135

Dævel, Fredrik Ludvig, kapten, 29, 35
 —, Hedvig Catharina, f. Wertmüller, 29, 35
 —, Maria Ulrika, f. Wertmüller, 29
 Dahl, Anders Julius, fackföreningsman, 135
 —, Birgitta, riksdagsled., statsråd, 130 f.
 Dahlqvist, Börje, redaktionschef, dir., 126
 Dalström, Kata, agitator, 107 f.
 Dannäs, Nils, se Bielke
 David, Louis, fra. målare, 25, 36
 Davidson, David, prof., 132
 Dehlgren, Sten, kommandörkapt., chefred., 126
 De la Gardie, Magnus Julius, greve, riksråd, 7, 10
 Depken, kanslist, 21
 Destain, Joseph Gabriel, fra. arkitekt, 138
 Diemar, Ernst Hartmann von, frih., hess. diplomat,
 kejs. fältmarskalk, 1 ff., 10 ff.
 Dijk, släkt, 138
 Dohna, Fredrik Christoffer zu, greve, president, 9
 Drake, Magnus, häradshöv., 87
 Dreyer, Carl, da. regissör, 141
 Düben, Henrik von, frih., bryggare, 139

—, Joachim von, d. ä., frih., riksråd, 8
 —, Lotten von, f. von Bahr, frih., fotograf, 140
 Dubois, Guillaume, kardinal, fra. premiärminister,
 10
 Dücker, Carl Gustaf, greve, riksråd, 2, 4 ff., 9 ff.
 Dyk, Nils, kyrkoherde, 138
 Dymling, Carl Anders, dir., 121

Eberhardt, Johan Hartman, lektor, 95
 Eckerman, Charlotta, skådespelerska, 37
 Edholm, Ernest G., affärsman, 102
 Edman, Bengt, prof., 139
 —, Johan, boktryckare, 96
 Ehinger, ty. köpmanssläkt, 91
 —, Hans, ty. köpman, 91
 —, Ulrich, ty. köpman, 91
 Ehn, Ola, landsantikvarie, 139
 Ehnmark, Elof, radiochef, 121
 Ekeblad, Clas, greve, riksråd, 8
 Ekelöf, Gunnar, förf., 126, 137
 Ekman, Carl Gustaf, statsminister, 51 ff., 58 f., 113
 Ellqvist, Ester, g. Bauer, 108
 Elmquist, Henning, överståthållare, statsråd, 53, 57
 Enquist, Gerd, prof., 139
 Engberg, Arthur, statsråd, 104 ff.
 —, Sven, handelsföreståndare, 140
 Engström, Albert, konstnär, förf., 108
 Ericson, Karl Oscar, i Obergå, riksdagsman, 57 f.
 Erik Eriksson, se Gyllenstierna
 Erik Pedersson, se Urup
 Erik Turesson, se Bielke
 Eriksson, Gunnar, i Mörviken, riksdagsman, 136
 —, Ollas Erik, i Östanfors, riksdagsman, 57
 —, Torsten, generaldir., 122
 Erlander, Tage, statsminister, 127
 Espmark, Kjell, prof., 137
 Essen, Hans Henrik von, frih., generallöjt., 9
 —, Reinhold Wilhelm von, frih., landshöv., 9
 Ethelred, se Æthelred
 Eugen, prins, 108 f.

Fehman, Thomas, frih., justitiekansler, 8
 Fehrman, Carl Gustaf, prof., medaljgravör, 30, 32
 Feldt, Kjell-Olof, riksdagsman, statsråd, 128 f.,
 131, 139
 Ferdinand I, ty.-rom. kejsare, 91
 Ferlin, Johan, kontraktsprost, 135
 —, Nils, förf., 135, 137
 Fersen, Hans von, greve, president, 9
 (Finsta-ätten), Birgitta Birgersdtr, helgon, 86, 137
 —, Israel Birgersson, lagman, 86
 —, Peter Israelsson, 86
 Fiorin, Magnus, kontraktsprost, 138
 Fleetwood, Georg, frih., generallöjt., 93
 Flensburg, Ernst, borgmästare, riksdagsman, 108
 Floderus, Johan, prof., 18
 Flygare-Carlén, Emilie, förf., 139
 Fogelberg, Johannes, musikdir., 140
 Fogelqvist, Torsten, red., förf., 105
 (Folkungaättens lagmansgren), Ingeborg Bengtsdtr,
 86
 Franck, Hans Göran, adv., riksdagsman, 131
 Franzén, Nils-Olof, programdir., 120 f.
 Fredrik I, konung, 1 ff., 10 ff.
 Fredrika Dorotea Wilhelmina, drottning, 34
 Friberg, Nils, prof., 138

- From, Olof Jonsson, spelman, 136
 Fugger, Georg, ty. köpman, kejs. råd, 91
 —, Marx, ty. köpman, kejs. råd, 91
 Funk, ty. köpmansläkt, 91
- Gahn, Henrik, 29, 32, 37
 Garnier, färghandlare i Paris, 35
 Geijer, Knut von, borgmästare, riksdagsman, 58
 —, Lennart, riksdagsman, statsråd, 122 ff.
 Georg I, britt. konung, 2, 5, 10
 Ginsburg, Manne, chefred., 121
 Gjörrwell, Carl Christoffer, vice bibliotekarie, publicist, 14, 20, 22
 Gorm den gamle, da. konung, 85
 Grandel, Lars, prof., medaljgravör, 28
 Granqvist, David, kyrkoherde, 108
 Greiner, Georg, glasblåsmästare, 138
 Grey, sir George, nyzeeländsk premiärminister, 44
 Grym, Jakob, riksdagsman, 124
 Gränebo, Petrus, riksdagsman, 58
 Gullander, Anders Peter, kontraktsprost, 135
 Gullberg, Hjalmar, teaterchef, förf., 121
 Gullbransson, Abela, f. Berglund, förf., 140
 —, Lars, köpman, 140
 —, Sara Elisabeth, f. Bergenholtz, 140
 Gustafsson, Henning, i Skellefteå, riksdagsman, 124
 —, Per, i Benestad, riksdagsman, 58
 Gustav I, konung, 86 f., 89
 — II Adolf, konung, 89
 — III, konung, 21 f., 25, 29, 95 ff., 139
 — IV Adolf, konung, 34
 — V, konung, 52 f.
 Gyllenstolpe, Nils, greve, kanslipresident, 136
 Gyllenborg, Carl, greve, kanslipresident, 8
 —, Gustaf Fredrik, greve, kansliråd, skald, 19, 21
 Gyllenstierna, Carl, greve, riksråd, 7
 (Gyllenstierna), Erik Eriksson, riksråd, 86
 Göransson, Sven, prof., 136
 Görtz, Georg Heinrich von, frih., geheimeråd, 1 f.
- Hagman, poliskonstapel, 101
 Hainzel, ty. köpmansläkt, 91
 Hallberg, Elaine, g. 1) Sandels, 2) Lagerkvist, 112 f.
 Hallgren, Gustava, f. Regné, 21
 Hallström, Gustaf, antikvarie, 141
 Hammarskjöld, Dag, statsråd, generalsekr., 132
 Hammarsköld, Lorenzo, kungl. bibliotekarie, publicist, 13
 Hamrin, Felix, statsminister, 52
 Hansson, Nils, prof., statsråd, 57
 —, Per Albin, statsminister, 53, 105 f.
 Hanzon, Tora, g. Östlund, 126
 Harald "blåtand", da. konung, 85
 Hartley, Thomas, britt. prästman, 94
 Hartlieb, ty. köpmansläkt, 91
 Hassel, Henrik, prof., 136
 Heckscher, Eli F., prof., 132 f.
 —, Sten, generaldir., 131
 Heddink, släkt, 138
 Hedlund, Gunnar, partiordf., statsråd, 128
 Hedvig Elisabeth Charlotta, drottning, 32, 35 f.
 Heidenstam, Verner von, förf., 109
 Helén, Gunnar, partiordf., landshöv., 123 f., 128
 —, Ingrid, f. Rying, 124
 Hellant, Anders, ekonomie dir., astronom, 139
- Henderson, Elizabeth, g. Wertmüller, 27, 29 ff.
 Herbröt, Jakob, kejs. råd, 91
 Hermansson, Carl-Henrik, partiordf., 128
 Herwart, ty. köpmansläkt, 91
 Hesselius, Gustaf, målare, 27
 Hessén, André, fra. hovurmakare, 28
 Hilleström, Pehr, målare, 140
 Hirdman, Gunnar, riksstudieledare, 105
 Hirsch, Hanna, g. Pauli, konstnär, 138
 Hjalmarson, Jarl, partiordf., landshöv., 128
 Hjelmér, Samuel, förste expeditionssekr., 140
 Hjelmérus, Jonas, prost, 140
 Hjerpe, Johan, manufakturist, 136
 Hofwerberg, Carl, kapten, målare, 136
 Holmberg, Nils, programchef, red., 121
 Holmér, Hans, länspolismästare, 122
 Holmqvist, Eric, riksdagsman, statsråd, 128
 —, Wilhelm, prof., 139
 Holmsten i Berga, 87
 Holmström, Carl Torsten, tecknare, journalist, 140
 Horn, Arvid, greve, kanslipresident, 2, 4 ff., 11
 Horn (af Rantzien), Henning Rudolf, greve, riksråd, 8
 Hugo, Yngve, dir., riksprogramchef, 121
 Huldberg, Per Adolf, bokförläggare, 140
 Hultman, Christina, g. Ziervogel, 17
 Hyllengren, Johan Zackarias, kyrkoherde, 140
 Hyllén-Cavallius, Gunnar, generalkonsul, folklivsforskare, 140
 Håkansson, Carl Magnus, komminister, 40 f.
 —, Helena, g. Bournonville, 40
 Härleman, Carl, frih., överintendent, 138
 Hägerström, Axel, prof., 106, 137
 Höchstetter, Johann Chrysostomos, kejs. råd, 91
 Höckert, Johan Fredrik, målare, 140
 Höpken, Anders Johan von, greve, kanslipresident, 20
 —, Daniel Niclas von, frih., president, 8, 11
- Idivuoma, Per, same, 119 f.
 Ihre, Johan, prof., 18
 Ingeborg Bengtsdtr, se Folkungaättens lagmansgren
 Insulin, Nils, kontraktsprost, 95
 Israel Birgersson, se Finstaätten
- Jacobæus, Christian, prof., 116
 Jansson, Erik Jesper, spelman, 135
 —, Eugène, målare, 109
 Jenisch, ty. köpmansläkt, 91
 Jerring, Sven, radioman, 121
 Joen Elofsson skrivare, se Barkestorps-ätten
 Johan Hemmingsson, se Lejonansikte
 Johansdotter, Hanna, g. 1) Lundquist, 2) Crafoord, affärskvinn, 116 ff.
 Johansson, Alf, generaldir., prof., 132
 —, Bengt K. Å., statsråd, landshöv., 129
 —, Viktor, lantbrukare, förbundsordf., 141
 —, Johan, i Kälkebo, riksdagsman, partiordf., 51, 57
 —, Nils, i Brånalt, riksdagsman, 57 f.
 Jung, Johann, kejs. livläkare, 91
 Jöns Månsson, kamrerare, 138
 Jönsson, Ludvig, pastor primarius, 134
- Kaastrup-Olsen, Jytte, g. Bonnier, journalist, 126
 Kante, släkt, 138
 Karl, lantgreve av Hessen-Kassel, 1, 4 f.

— V, ty.-rom. kejsare, 91
 — XI, konung, 84
 — XII, konung, 136
 — XIV Johan, konung, 137
 — Fredrik, hertig av Holstein-Gottorp, 1 ff., 12
 Karlbom, Torvald, studierektor, 105
 Karlson, Vollrad, apotekare, am. fredsdomare, 102
 Kastman, Petrus, prost, 136
 Katarina i Steninge, fru, 87
 Keller, Peter, glasblåsmästare, 138
 Kellgren, Johan Henrik, skald, publicist, 20 f.
 Key, Ellen, förf., 107, 135
 Kihlberg, Leif, doc., huvudred., 126
 Kjellborg, Nils, kyrkoherde, 17
 Klefbeck, Alarik, lektor, 130
 Knorring, Sophie von, förf., 139
 Knutsson, Gösta, red., förf., 121
 Kochen, Johan Henrik von, frih., hovkansler, 8
 Kock, Karin, prof., statsråd, 132
 Kockum, Frans Henrik, industriman, 40
 Kraft, Per d. y., målare, 27, 33, 36
 Krause, Karl, ty. privatdoc., filosof, 100
 Kregenskock, släkt, 138
 Kreuger, Ivar, dir., 113 ff.
 —, Torsten, dir., 113, 124
 Kristensson, Astrid, riksdagsled., landshövd., 128
 Kristina, drottning, 92 f.
 Krudtmeier, Charlotte, 41
 Kylander, Ebba Catharina, g. Regnér, 15
 —, Matthias, hospitalspredikant, 15, 20, 22
 König, Christian Adolf, grosshandlare, 28 f., 37
 —, Juliana Elisabeth, f. Wertmüller, 28 f., 37
 Königson, Ture, riksdagsman, 124

Læstadius, Ferdinand, adjunkt, 139
 Laffrensen, Niclas d. y., målare, 33
 Lagercrantz, Olof, chefred., 124 ff.
 Lagerkvist, Elaine, f. Hallberg, 112 f.
 —, Karen, f. Sørensen, 112
 —, Pär, förf., 112 f., 136
 Lagerlöf, Selma, förf., 139
 Lake, Ingeborg, 138
 Landfors, Arthur, publicist, 100
 Landquist, John, prof., 139
 Lang, Johan, dansmästare, 40
 Lange, Johan Georg, boktryckare, 95
 —, Olof Gottfrid, kapten, affärsman, 100
 L'Archevêque, Pierre Hubert, skulptör, 25
 Lars Germundsson, se Likvidsönernas ätt
 Lars Olofsson, se sparre balkvis korsad av pil
 Larsson, Allan, riksdagsman, statsråd, 131 f.
 —, Carl, konstnär, 108
 —, Hans, prof., 106
 —, Sven-Erik, chefred., 125 f.
 Lassinantti, Ragnar, riksdagsman, landshövd., 120
 Laurentius Siggonis, kyrkoherde, 138
 Laurin, Harald, dir., riksdagsman, 58
 Leijon, Anna-Greta, riksdagsled., statsråd, 130 ff.
 Leijonstedt, Anders, greve, riksråd, 8
 Leion, Anders, civilekon., 130
 (Lejonansikte), Johan Hemmingsson, riddare, 87
 Leopold, Carl Gustaf af, tit. statssekr., förf., 18, 22
 Levin, Carl Herman, kyrkoherde, 137 f.
 —, Ernst Wilhelm, grosshandlare, 138
 Libert, Hans, glasblåsmästare, 138
 Liedbeck, Reinhold Eric, kyrkoherde, 140

Liewen, Hans Henrik von, greve, riksråd, 7, 11
 (Likvidsönernas ätt), Hemming Larsson, biskop, 87
 —, Lars Germundsson, 87
 (Lillie), Per Axelsson, 87
 Lillie, Axel, greve, riksråd, 87
 —, Gustav, fänrik, 87
 Lillienstedt, Johan, greve, riksråd, 7, 9, 11
 Lindahl, Erik, prof., 132 f.
 Lindberg, Per, regissör, 139
 Lindblom, Jacob Axelsson, ärkebiskop, 17, 22
 Lindegren, Catharina Elisabeth, 82, 84
 —, Erik, förf., 126
 —, Magdalena, 82
 —, Nils Nilsson, assessor, 82 ff.
 Lindhagen, Carl, borgmästare, riksdagsman, 49, 57, 119
 Lindman, Arvid, statsminister, 48, 52 f.
 Lindstén, Carl, kyrkoherde, 140
 Lindström, Daniel, 101
 Linné, Carl von, prof., 18, 140
 Ljungström, Johan, häradssekreterare, 138
 Ljungner, Anna, fil. mag., 138
 Ljungstedt, Aurora, förf., 139
 Ljungström, släkt, 138
 Lo-Johansson, Ivar, förf., 137
 Louise, drottning, 51, 59
 Louise Dorothea Sophia, arvprinsessa av Hessen-Kassel, 1
 Lundberg, Ellen, f. Nyblom, förf., 109
 —, Erik, prof., 132 f.
 Lundgren, C. A. V., bokförläggare, 108
 —, Robert, fotograf, 141
 Lundkvist, Svante, riksdagsman, statsråd, 128
 Lundquist, Alfred, sergeant, 116
 —, Hanna, f. Johansdott, se Crafoord
 —, Holger, se Crafoord
 Löfdal, Anna-Greta, g. Crafoord, 116
 Löfgren, Eliel, partiordf., utrikesminister, 53
 Løvenørn, Paul von, da. diplomat, överkrigssekr., 10
 Madsén, Lars, radioman, 121
 Magnusson, Otto, i Tumhult, riksdagsman, 58
 —, Åke, polismästare, 122
 Malm, Stig, LO:s ordf., 131
 Malmberg, Pelle, konstnär, 140
 Mandelgren, Nils Månsson, kulturforskare, 137
 Manker, Ernst, förste intendent, 140
 Mannerskant, Carl, major, 30, 32
 Marie Antoinette, fra. drottning, 25 f., 36
 Marie-Thérèse-Charlotte, fra. prinsessa, 36
 Martin, Elias, målare, 32
 Martinson, Harry, förf., 108
 Masreliez, Adrien, ornamentsskulptör, 25, 28
 —, Jean-Baptiste, ornamentskulptör, 28, 32
 Mats Gustavsson, se sparre
 Matsson, Reinhold, kontraktsprost, botanist, 136
 Maximilian I, ty.-rom. kejsare, 91
 Meijerfelt, Johan August, greve, riksråd, 7, 9
 Melanderhjelm, Daniel, prof., 18
 Mennander, Carl Fredrik, ärkebiskop, 95
 Mesch, Borg, fotograf, 140
 Moberg, Vilhelm, förf., 126
 Mogård, Britt, f. Östlund, riksdagsled., statsråd, landshövd., 126 f.

- Molander, Olof, regissör, 139
Molin, Rune, statsråd, 131
Munck, Adolph Fredric, greve, president, 96 ff.
Munck af Rosenschöld, Hanna, se Rydh Munck af Rosenschöld
Musculus, Wolfgang, ty. predikant, 91
Myrdal, Gunnar, prof., statsråd, 132
Måns Persson, se sparre över blad
Månsson, Per August, i Backa, riksdagsman, 57
Märta Jonsdotter, 87
Möller, Gustav, riksdagsman, statsråd, 127
Mörner, Carl Gustaf, greve, riksråd, 8
- Natt och Dag, Otto, löjt., am. museidir., 100
Neidthart, ty. köpmansläkt, 91
Nelson, Charles, se Nilsson, Carl Esaias
—, Tare, se Nilsson, Carl Esaias
Nielsen, Ella, g. Wilcke, förf., 137
Nilsson, Alexander, i Fredriksfält, riksdagsman, 58
—, Carl Esaias, sjökapten, etnograf, 42 ff.
—, Cicilia, f. Berg, 42
—, Erik Gustaf, i Vibberbo, riksdagsman, 57 f.
—, Ferdinand, riksdagsman, 46
—, Ida, 42, 44
—, Janne, i Hörby, riksdagsman, statsråd, 54, 58
—, Johan, talman, landshövd., 124
—, Josefina, husföreståndarinna, 141
—, Nils, arkivråd, 135
—, Olle, chefred., 125
—, Per, lantbrukare, länsman, 141
—, Petrus, i Gränebo, riksdagsman, 58
—, Sven, prof., 42
—, Torsten, riksdagsman, utrikesminister, 120, 127
Nordencrantz, Anders, kommerseråd, 132
Nordenskiöld, Carl Fredrik, tit. chargé d'affaires, publicist, 94
—, Otto, dir., 121
Nordström, Arvid, lantbrukare, 141
Norelius, Eric, pastor, publicist, 101
Norlin, Elias, överstelöjt., 135
—, Mauritz, kapten, förf., 135
Norris, sir John, britt. amiralitetslord, 2
Nyblom, Ellen, g. Lundberg, förf., 109
—, Helena, f. Roed, förf., 109
Nyman, Olle, prof., 130
—, Pehr, kyrkoherde, 139
Nyrén, Carl, lektor, 17
Näsgård, Bernhard, riksdagsman, statsråd, 46, 59
Näsström, Gustaf, huvudred., 124
- Odhner, Clas Theodor, riksarkivarie, riksdagsman, 97
Offå, eng. konung, 85
Ohlin, Bertil, prof., partiordf., statsråd, 124, 132 f.
Olaus Magnus, tit. ärkebiskop, 140
Olav Tryggvason, no. konung, 137
Olof Skötkonung, konung, 137
Olsen, Oliva, 141
Olsson, Gillis, i Kullenbergstorp, riksdagsman, 46 f., 57 f.
—, Olof, i Kullenbergstorp, riksdagsman, partiordf., 46 ff.
—, Oscar, ordenschef, riksdagsman, 104 ff.
—, Samy, lantbrukare, 46 f., 57 f.
Oslac, 85
Oxenstierna, Axel, greve, rikskansler, 81, 92 f.
- , Erik, greve, rikskansler, 93
—, Johan Gabriel, greve, kanslipresident, skald, 19
- Pahl, Johan, kämnär, 96
Palm, August, agitator, 100, 106
Palme, Olof, statsminister, 122 f., 125, 130 f., 139
Palmqvist, Gustaf, predikant, 101
—, Sven, fotograf, 136
Park, Gustav, same, 119
Pasch, Lorens d. y., målare, 25, 28, 32 f.
Pauli, Georg, konstnär, 138
—, Hanna, f. Hirsch, konstnär, 138
—, Lovisa Fredrika, f. Wertmüller, 29, 34
—, Niclas, grosshandlare, 29 f., 33 f.
Peder Nilsson, se sparre över blad
— Turesson, se Bielke
Pehrsson, Axel, i Bramstorp, statsminister, 46, 54 ff.
Persson, Carl, rikspolischef, landshövd., 121 ff.
—, John-Olle, borgarråd, 131
—, Per, i Trängen, riksdagsman, 57 f.
Peter Germundsson, 87
— Israelsson, se Finstaätten
— Ragvaldsson, 87
Peterson, Thage G., talman, statsråd, 131
Peterson-Berger, Wilhelm, tonsättare, 110 f.
Pettersson, Gustaf, arkitekt, 136
Pettersson, Anders, i Dahl, riksdagsman, 54
—, Ivar, i Rosta, riksdagsman, 54
Phalén, Adolf, prof., 137
Philp, Henry von, läkare, 108
—, Hugo von, adjunkt, 108
Platen, Gustaf von, chefred., 125
Porthan, Henrik Gabriel, prof., 137
Pufendorf, Samuel von, prof., 132
- Rabe, Julius, riksprogramchef, 121
Rausing, Ruben, dir., 115 ff.
Regné, Adolf, protokollssekr., journalist, 21
—, Charlotta, 21
—, Ebba Catharina, f. Kylander, 15
—, Gustaf (d. 1819), expeditionssekr., publicist, 13 ff.
—, Gustaf (d. 1748), komminister, 15
—, Gustava, g. Hallgren, 21
—, Lars, prof., 15
—, Marie Elisabet, f. Wænnerberg, 20
Rehlinger, ty. köpmansläkt, 91
—, Daniel, kejs. råd, 91
—, Wolfgang, ty. borgmästare, 91
Rehnskiöld, Carl Gustaf, greve, riksråd, 7, 9
Rem, ty. köpmansläkt, 91
Reuterholm, Nils, frih., landshövd., 11
Reuterskiöld, Carl Axel, prof., riksdagsman, 51, 58
Reuterswärd, Gustaf, dir., 121
Reynolds, sir Joshua, eng. målare, 33
Rhegius, Urban, ty. predikant, 90
Ribbing, Conrad, frih., president, 9
—, Gabriel, frih., generallöjt., 9
Risingh, Johan, guv., assessor, 132
Robsahm, Carl, bankokamrer, 94
Rodhe, Edvard, biskop, 136
Roed, Helena, g. Nyblom, förf., 109
Rolf, Bruno, statsmeteorolog, 139
Rollén, Berit, generaldir., 131
Romany, François-Antoine, fra. målare, 27, 31, 35

Roslin, Alexander, målare, 25, 37
 —, Alexandre Antoine, 27
 Rudbeck, Thure Gustaf, frih., landshövd., 19
 Rumpff, Hendrik Willem, nederl. diplomat, en-
 voyé, 2
 Rudenschöld, Louise, grev., g. Stenhammar, 110
 Runemark, Henrik Gustaf, bokhandlare, 95
 Ruong, Israel, prof., 119 f.
 Rydbeck, Olof, ambassadör, generalkommissarie,
 121
 —, Oscar, bankdir., 113 ff.
 Rydberg, Victor, prof., skald, 139
 Rydh Munck af Rosenschöld, Hanna, f. Rydh, fil.
 dr, riksdagsled., 135
 Rying, Ingrid, g. Helén, 124
 Rynning, Erik, riksråd, 87
 Råbergh, Carl, adl. Mannerskant, major, 30, 32

Salin, Johan, komminister, 15
 Sandberg, Carl, kamrerare, 135
 Sandeberg, Herman, löjtnant, 138
 Sandels, Elaine, f. Hallberg, se Crafoord
 Sandklef, Albert, museichef, 140
 Sandler, Johan, rektor, riksdagsman, 105
 —, Rickard, statsminister, 104 ff.
 Santa Cruz, markisinna av, 37
 Schagerström, Nils Olof, stadsläkare, 40
 Scharp, Vilhelm, läroverksadjunkt, 130
 Schedin, Carl, i Torsång, riksdagsman, 51, 55
 Schefferus, Johannes, prof., 140
 Schening, släkt, 138
 Scholander, Anna, g. Boberg, målare, 109
 Schürer von Waldheim, Max, major, 139
 Sederström, Sven, härads målare, 140
 Sergel, Johan Tobias, skulptör, 25, 32 f.
 Silfverhielm, Göran, frih., fältmarskalk, 8 f.
 Silfverskiöld, Nils Hyltenius, prof., 136
 Sjunneson, Oscar, red., 47, 52, 54
 Sjöberg, Alf, regissör, 139
 —, Nils Lorentz, förste expeditionsskr., 22
 (sjöbladsätten), Sture Algotsson (Anund Sture),
 riksråd, 86
 Sjöstedt, Carl-Erik, undervisningsråd, 137
 —, Gösta, lektor, 141
 Slatte, Erik, 87
 —, Verner, hövitsman, 87
 Slötman, släkt, 138
 Sohlman, Michael, statssekreterare, 129
 Solander, Daniel, konservator, naturforskare, 139
 Sophia, drottning, 109
 Sotberg, Erik af, kansliråd, 18
 Sparre, Axel, greve, fältmarskalk, 9
 —, Clas, greve, riksråd, 8, 11
 —, Erik, greve, riksråd, 2, 4 f., 8
 —, Lars, riksråd, 138
 —, Sigge, frih., överadjutant, 17
 —, Svante, frih., landshövd., 138
 (sparre), Mats Gustavsson, 86
 (sparre balkvis korsad av pil), Gustav Larsson, 87
 —, Lars Olofsson, 87
 (sparre över blad), Måns Persson, 87
 —, Peder Nilsson, väpnare, 87
 Speiser, Johannes, ty. predikant, 90
 Spens, Jakob, greve, riksråd, 7
 Spiegel, hess. överste, 5
 Steffen, Gustaf, prof., riksdagsman, 132 f.

Sten Bengtsson, se Bielke
 Stenberg, Nils Petter, same, 119
 Stenhammar, Louise, f. Rudenschöld, 110
 —, Per Ulrik, arkitekt, 110
 —, Wilhelm, tonsättare, 109 ff.
 Stenius, Yrsa, chefred., 131
 Steuchius, Jöns, ärkebiskop, 133
 Stierncrona, Gabriel, frih., president, 8
 Stierneman, Fredrik Gustaf von, sekr., 18
 Stiernstedt, Georg, frih., advokat, 108
 Strindberg, August, förf., 107 f., 138
 Stromberg, Nils, greve, riksråd, 7
 Stråle af Sjöared, släkt, 138
 Stråle, Gustaf Holdo, industriman, riksdagsman, 1
 Sträng, Gunnar, riksdagsman, statsråd, 120
 Ström, Fredrik, chefred., riksdagsman, 107 f., 136
 Strömfelt, Johan Carl, greve, riksråd, 9
 —, Otto Reinhold, frih., president, 8
 Sture, Sten, d. ä., riksföreståndare, 86 f.
 Sture Algotsson, se sjöbladsätten
 Sundbeck, Carl Leopold, godsäg., publicist, 100
 Sundvall, Carl Fredrik, hovintendent, arkitekt,
 31 ff., 36
 Svan, Knut, 138
 Svebilius, Olof, ärkebiskop, 95
 Swedenborg, Emanuel, religionsstiftare, 93 f.
 Svenby, Börje, dir., 117
 Svernilson, Ingvar, prof., 132
 Svenonius, Fredrik, statsgeolog, 140
 Svensson, Hjalmar, i Grönvik, riksdagsman, 58
 —, Olle, riksdagsman, 131
 —, Sven Artur, chefred., 139
 —, Waldemar, i Ljungskile, riksdagsman, 124
 Söderberg, Anna, strykska, 135
 —, Hjalmar, förf., 137
 Södergran, Edith, förf., 112
 Söderman, Inga, lektor, 138
 Söfrin Jönsson, amiral, 138
 Sørensen, Henrik, no. målare, 112
 —, Karen, g. Lagerkvist, 112

Talén, Magnus, rådman, 17
 Taraval, Hugues, målare, 25
 Tatisjtjev, Vasilij Nikititj, ry. ämbetsman, histori-
 ker, 136
 Taube, Gustaf Adam, greve, riksråd, 7, 10
 Tempelman, Olof Samuel, prof., hovarkitekt, 19, 30
 Tessin, Nicodemus d. ä., arkitekt, 138
 —, Nicodemus d. y., greve, riksråd, 4, 6, 10
 Theolander, David, kyrkoherde, 140
 Thomasson, Nils, fotograf, 140
 Thorman, Elisabeth, red., 139
 Tingsten, Herbert, prof., chefred., 126
 —, Lars, general, statsråd, 103
 Tirén, Johan, målare, 140
 Tjällgren, Leonard, i Multrä, riksdagsman, 58
 Tomasson, Torkel, same, 119
 Toresson, Bo, partisekr., 131
 Torp, Jens Christian, godsägare, 141
 Trautwetter, Johan Reinhold, frih., generallöjt., 9
 Trygger, Ernst, statsminister, 53
 Ture Stensson, se Bielke
 — Turesson, se Bielke
 Tuxen, August Peder, da. generallöjt., krigshistori-
 ker, 40
 Törner, Johan, lektor, 17

- Törnkvist, Nils, i Bjuv, riksdagsman, 57
Törnqvist, Gerhard, prof., 117
- Ugglas, Samuel af, greve, president, 32, 35
Ulrika Eleonora, drottning, 1 ff., 11
(Urup), Erik Pedersson, 87
- Wadsten, Carl-Åke, intendent, 121
Wænnerberg, Johan, vicepastor, 20
—, Marie Elisabet, g. Regnér, 20
Waldenström, Paul Peter, lektor, riksdagsman, 100
Vallée, Jean de la, arkitekt, 138
—, Simon de la, arkitekt, 138
Wallenberg, Marcus, v. häradshövd., bankdir.,
114 f., 132
—, Marcus, dr., bankdir., 124
Wallin, Laijla, formgivare, 139
Wargentín, Pehr, akademisekr., 136
Wedén, Sven, disp., partiordf., 124
Weiss, Peter, förf., 125 f., 137
Wellander, Johan, rådman, publicist, 18
Vellingk, Mauritz, greve, riksråd, 6, 8 f.
Wendel, Adolf Johan, stabskapten, 17
Vennerström, Ivar, riksdagsman, statsråd, lands-
hövd., 140
Werdier, släkt, 138
—, Pierre, fra. violinist, 138
Wertmüller, Adolf Ulrik, hovmålare, 25 ff.
—, Carl Henrik, assessor, apotekare, 28, 30
—, Elizabeth, f. Henderson, 27, 29 ff.
—, Fredrika Lovisa, g. Pauli, 29, 34
—, Gustaf Herman, stabskapten, 29
—, Hedvig Catharina, g. Dævel, 29, 35
—, Johan Fredrik, provisor, 29
—, Johan Ulrik, hovapotekare, 25
—, Juliana Elisabeth, g. König, 28 f., 37
—, Margareta Charlotta, g. Westerberg, 29
—, Maria Ulrika, g. Dævel, 29
Westerberg, Adolf Fredrik, grosshandlare, 29
—, Bengt, partiordf., statsråd, 139
—, Margareta Charlotta, f. Wertmüller, 29
Westman, Karl Gustaf, prof., statsråd, 46, 51, 54 f.,
58
- Vestring, Johannes, kyrkoherde, 139
Whitelocke, Bulstrode, eng. ämbetsman, ambassa-
dör, 92 f.
Wickbom, Sten, statsråd, landshövd., 131
Wicksell, Knut, prof., 114, 132
Widerström, Carl Wilhelm, kyrkoherde, 139
Vien, Joseph-Marie, fra. målare, 25, 36
Wigius, Daniel, kommerseråd, 19
Wigforss, Ernst, riksdagsman, statsråd, 51, 53 ff., 58
Wilcke, Ella, f. Nielsen, förf., 137
Wilhelm, prins av Hessen-Kassel, 5
William-Olsson, William, prof., 138
Willners, Bo, intendent, 121
Wilskman, Sven, kontraktsprost, 95
Wilson, Sven, dir., 121
Virdestam, Gotthard, komminister, lokalhistoriker,
140
Wivallius, Lars, skald, 137
Wolfhart, Bonifatius, ty. predikant, 91
Wretman, Johan Henrik, grosshandlare, kommer-
seråd, 27
—, Ludvig Henrik, grosshandlare, 29
- Ziervogel, Christina, f. Hultman, 17
Zorn, Anders, målare, 138
Zülich, Gustaf, frih., general, 9
- Åberg, Carl Johan, landshövd., 129
Åhlander, Betty, g. Bergström, sångerska, 102
Åhrén, Jonas, same, 119
Åkerman, Gustaf, prof., 132
—, Johan, prof., 132 f.
Åsbrink, Erik, statsråd, 129
Åsling, Nils G., riksdagsman, statsråd, 128
- Älf, Samuel, domprost, skald, 16 f., 20
- Östlund, Britt, g. Mogård, riksdagsled., statsråd,
landshövd., 126 f.
—, Johannes W., kyrkoherde, 126
—, Tora, f. Hanzon, 126

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

ÅTTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN
1991
STOCKHOLM

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM BJÖRN ASKER

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGL. PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

Den svenska statsledningen i en hessisk sändebudsrapport 1720. Av <i>Axel Norberg</i>	1
Gustaf Regnérs självbiografi. Med inledning av <i>Nils Eriksson</i>	13
Adolf Ulrik Wertmüller. Sverigeåren 1797–1799. Av <i>Marianne Uggla</i>	25
Brodersen i Sverige. Av <i>Åke Lilliestam</i>	39
Carl Esaias Nilsson alias Charles Nelson. Språkforskare och etnograf. Av <i>Sten Aminoff</i>	42
Olof Olsson i Kullenbergstorp och hans riksdagsbrev. Av <i>Gustaf Jonasson</i>	46
Svenska studenter i Rostock 1419–1828. Supplement. Av <i>Jan Liedgren</i>	60
En tjänstetillsättning under 1670-talet. Exemplet Axel Behmer. Av <i>Svante Norrhem</i>	81
 Recensioner	
Festskrift i engelsk och nordisk fornhistoria. Av <i>Hans Gillingstam</i>	85
Handbörds och Stranda härad under medeltiden. Av <i>Hans Gillingstam</i>	85
Skräväsendet i Norden. Av <i>Sven Lilja</i>	87
Släktskap och socialhistoria. Av <i>Christina Dalhede</i>	89
Bulstrode Whitelockes dagbok. Av <i>Stellan Dahlgren</i>	92
Swedenborgiana. Av <i>Nils Eriksson</i>	93
Prästeståndets protokoll 1778/1779. Av <i>Axel Norberg</i>	95
A. F. Muncks uppgång och fall. Av <i>Bo Hammarlund</i>	96
Agardh och Boström. Av <i>Svante Nordin</i>	98
Svensk-Amerika. Av <i>Hans Norman</i>	100
En oförliknelig svenskamerikan. Av <i>Ulf Beijbom</i>	101
Bodens fästning. Av <i>Gunnar Åselius</i>	103
Arbetarrörelsens bildningsideal. Av <i>Kjell Krantz</i>	104
Agitatorn Kata Dalström. Av <i>Åke Lilliestam</i>	107
John och Ester Bauer. Av <i>Barbro Schaffer</i>	108
Prins Eugen och det öppna landskapet. Av <i>Barbro Schaffer</i>	108
Verket om Stenhammar. Av <i>Eva Block</i>	109
Pär Lagerkvists personlighet. Av <i>Urpu-Liisa Karahka</i>	112
Bankmannen Oscar Rydbeck. Av <i>Björn Gäfvert</i>	113
Industrialisten Holger Crafoord. Av <i>Kersti Ullenhag</i>	115
En samisk föregångsman. Av <i>Roger Kvist</i>	119
Franzéns radiominnen. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	120
Carl Perssons brasklappar. Av <i>Björn Elmbrant</i>	121
Helén före partiledartiden. Av <i>Björn Asker</i>	123
Lagercrantz' sextiotial. Av <i>Ulf Brandell</i>	124
Mogård summerar. Av <i>Per Thullberg</i>	126
Riksdagserfarenheter. Av <i>Björn Asker</i>	127
Feldts åttiotal. Av <i>Per Thullberg</i>	128
Yrkespolitikern Leijon. Av <i>Åke Lilliestam</i>	130
Svenska ekonomer. Av <i>Kersti Ullenhag</i>	132
Obefordrade präster i Lunds stift. Av <i>Björn Asker</i>	133
 Tidskriftsöversikt. Av <i>Gunilla Karlsson</i> och <i>Björn Asker</i>	
Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1991	135
Förkortningslista	142
Personregister	143
	144

